

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ

АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

О. В. Черниш

**УПРАВЛІННЯ КРЕДИТУВАННЯМ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ**

Монографія

Житомир 2010

УДК 336.276:631.11

ББК 65.9(2)262

Ч 449

Рецензенти:

Чупис А.В. – доктор економічних наук, професор,
Сумський національний аграрний університет,
завідувач кафедри фінансів;

Петрук О.М. – доктор економічних наук, професор,
Житомирський державний технологічний
університет, завідувач кафедри фінансів.

Черниш О.В. Управління кредитуванням
сільськогосподарських підприємств: монографія/
О.В. Черниш, - Житомир: Вид-во «Житомирський
національний агроекологічний університет», 2010.- с.

У монографії досліджено теоретико-методологічні і практичні засади кредитування сільськогосподарських підприємств Житомирської області. Проаналізовано сучасний стан кредитування сільськогосподарських підприємств та його вплив на ефективність господарської діяльності.

Розглянуто перспективні форми кредитування сільськогосподарських підприємств, особливу увагу приділено лізинговому кредитуванню.

Розраховано прогностичні обсяги кредитування аграрного виробництва Житомирської області, які ґрунтуються на визначенні темпів приросту рівнів урожайності основних видів продукції галузі рослинництва, площ насаджень, їх собівартості, обсягів виробництва та частки кредитних ресурсів. Запропоновано та обґрунтовано доцільність створення

кооперативного банку, який би займався кредитуванням сільськогосподарських підприємств.

Для науковців, спеціалістів аграрного сектору, державних службовців, банківських працівників, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться кредитуванням аграрного сектору.

Друкується за рішенням Вченої ради Житомирського національного агроекологічного університету, протокол №3 від 29.11.2010 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТУВАННЯМ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ	9
1.1. Особливості кредитування сільськогосподарських підприємств на пореформеному етапі	9
1.2. Форми аграрного кредитування та їх еволюція	23
1.3. Сутність та складові механізми управління кредитуванням аграрних підприємств	39
Висновки до Розділу I	47
Розділ II. СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТУВАННЯМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	50
2.1. Аналіз кредитування сільськогосподарських підприємств та його вплив на ефективність їх господарської діяльності	50
2.2. Лізинг як альтернативна форма кредитування сільськогосподарських підприємств	71
2.3. Управлінський аспект забезпечення ефективності аграрного кредитування	80

Висновки до Розділу II	99
Розділ III. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ В УПРАВЛІННІ КРЕДИТУВАННЯМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ	101
3.1. Диверсифікація джерел кредитування сільськогосподарських підприємств	101
3.2. Перспективні форми кредитування сільськогосподарських підприємств	109
3.3. Управління кредитними ризиками сільськогосподарських підприємств	120
Висновки до Розділу III	131
ВИСНОВКИ	133
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	136
ДОДАТКИ	152

Пам'яті наукового керівника, людини яка підготувала і виховала сотні науковців, доктора економічних наук, професора, Поліщука Миколи Петровича, присвячується.

ВСТУП

Управління кредитуванням сільськогосподарських підприємств належить до злободенних економічних проблем, які вимагають як наукового, так і практичного вирішення. Зростаючий попит сільськогосподарських підприємств на кредитні ресурси залишається не реалізованим. Нестабільний фінансовий стан господарств, відсутність ліквідного забезпечення та непомірно висока плата за користування кредитами стримує розвиток кредитних відносин в аграрному секторі економіки.

Відтак виникає об'єктивна необхідність системного дослідження проблеми управління кредитуванням сільськогосподарських підприємств. Повноцінне врахування специфіки

господарської діяльності аграрних підприємств, як суб'єктів кредитування, та їх економічних інтересів, як суб'єктів господарювання, досі не покладено в основу кредитно-фінансової політики держави, що зумовлює залежність сільськогосподарських товаровиробників від рішень банківських установ. До того ж розробка заходів щодо зменшення ризиків неповернення кредитів не стала загальнообов'язковою процедурою у практиці управління як фінансово-кредитних установ, так і сільськогосподарських підприємств.

Автор висловлює щиру вдячність рецензентам: Чупису А.В. – доктору економічних наук, професору, Сумського національного аграрного університету, завідувачу кафедри фінансів, Петруку О.М. – доктору економічних наук, професору, Житомирського державного технологічного університету, завідувачу кафедри фінансів.

Автор висловлює подяку за цінні поради при підготовці монографії доктору економічних наук, професору, завідувачу кафедри зовнішньоекономічної діяльності підприємств Зіновчуку В.В., кандидату економічних наук, доценту, завідувачу кафедри економічної теорії Якобчук В.П.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТУВАННЯМ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

1.1 Особливості кредитування сільськогосподарських підприємств на порєформеному етапі

Рушійним мотивом розвитку кредитних відносин є отримання додаткового прибутку (доходу) кожним із суб'єктів кредитних відносин: кредитор отримує його у формі відсотку на кошти, надані у позику, а боржник – у вигляді прибутку від використання позичених коштів у підприємницькій діяльності, чи з метою розширення свого власного споживання [3, с. 163-181]. Зазначене зумовлює стимулюючий вплив на поведінку економічних суб'єктів. Але об'єктивної необхідності у кредитуванні недостатньо для повноцінної реалізації кредитних відносин.

Останнє потребує створення певних економіко-правових умов.

Сільськогосподарське кредитування виникло у період зародження товарно-грошових відносин на селі, коли селяни почали відчувати гостру потребу в грошових коштах. В умовах пореформенного етапу розвитку сільськогосподарського виробництва необхідність кредиту зумовлена особливостями кругообігу основного й оборотного капіталу сільськогосподарських виробників. У певні періоди в тих чи інших галузях народного господарства з'являються тимчасово вільні грошові кошти, які можуть бути джерелами кредитування тих, хто відчуває потребу в фінансових ресурсах [88, с. 219].

У процесі кругообороту аграрний капітал проходить три стадії –ресурсне забезпечення, виробництво, реалізація продукції. На кожній із цих стадій грошові обігові кошти повинні бути у кількості, достатній для здійснення процесу

безперервного відтворювання. На першій стадії грошові кошти витрачають для придбання сировини, палива, запасних частин, мінеральних добрив і засобів хімічного захисту в поєднанні з основним капіталом при використанні робочої сили. Це зумовлює створення нового продукту [88, с. 217-218].

На відміну від промисловості, в агровиробництві одна частина цього продукту може залишатися у самому господарстві, а інша частина реалізується споживачами. Для виробництва продукції у сільському господарстві потрібен тривалий час (місяці або роки), що спричиняє нерівномірність зростання витрат, які не покриваються виручкою від реалізації. Витрати, як правило, є найбільшими у першому півріччі, а знижуються у другому.

Необхідність використання кредиту в сільськогосподарському виробництві зумовлена його відносно низькою дохідністю та залежністю від природно-кліматичних умов.

Сільськогосподарське виробництво має виражений циклічний характер відтворення. За рахунок власних обігових коштів сільськогосподарські підприємства забезпечують свої постійні потреби, а за рахунок позичених задовольняють тимчасові потреби у витратах на створення сезонних запасів і товарно-матеріальних цінностей.

В економічній літературі немає єдиної думки щодо визначення сутності кредиту. Це пояснюється складністю економічних відносин, що виникають з цього приводу. Наприклад, І. Волошин вважає, що кредит – це економічні відносини між юридичними та фізичними особами і державами з приводу перерозподілу вартості на засадах повернення і, як правило, з виплатою процента [27, с. 41-43].

Кредит в дослівному перекладі з латинської [*credo*] – поняття, що означає вірити, знаходить продовження в іншому латинському слові – [*creditum* – позика, борг] [88,

с. 219-220]. Кредит також можна розуміти як обіг позиченого капіталу на умовах його повернення і сплати відсотків за користування. П.В. Круша трактує поняття кредиту як суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах зворотності, платності та добровільності [110, с. 390]. Згідно з Положенням НБУ «Про кредитування», кредит – це позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, платності та цільового використання [128].

Роджер Лерой Міллер та Девід Д. Ван-Хуз термін «кредит» визначають як надання товарів, послуг або коштів в обмін на обіцянку їх сплати в майбутньому [135, с. 34]. А.М. Мороз та М.Ф. Пуховкіна вважають, що кредит – це економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу одержання останнім

позички в грошовій або товарній формі на умовах повернення у певний строк зі сплатою процента [12, с. 28]. О.В. Васюренко розкриває сутність кредиту як сукупність відповідних економічних відносин між кредитором та позичальником з приводу зворотнього руху вартості [11, с. 12].

О.І. Лаврушин ідентифікує поняття кредиту як передачу кредитором позикової вартості позичальнику для використання на умовах повернення та в інтересах суспільних потреб [53, с. 22]. Банківська енциклопедія трактує кредит як економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу одержання останнім позички в грошовій або товарній формі на умовах повернення в певний строк і, звичайно, зі сплатою відсотку [9, с. 8]. На думку О.А. Костюченко, кредит це – важливий інститут, за допомогою якого держава здійснює мобілізацію та перерозподіл тимчасово вільних коштів і контроль за правильним їх використанням [77, с. 25].

Найбільш загальне визначення наведено у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств»: кредит – це кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним або фізичним особам на визначений строк та під процент [131]. Існує ряд законопроектів, що визначають правові основи надання, використання та погашення кредитів і регулюють відносини між учасниками кредитних відносин. Правовою основою кредитування є Цивільний кодекс України, Закон України «Про банки і банківську діяльність», Положення «Про кредитування» та інші законодавчі й нормативні документи.

В економічній літературі принципи кредитування розглядаються як способи, за допомогою яких забезпечується реалізація сутності кредитних відносин [84, с. 26]. Існують різні підходи до виділення основних принципів кредитування сільськогосподарських підприємств. Більшість науковців ключовим вважають принцип

поверненості [80, с. 29; 81, с. 60; 84, с. 15; 94, с. 32; 141, с. 248-249]. В. Науменко акцентує ще й на умовах платності та строковості [143, с. 288].

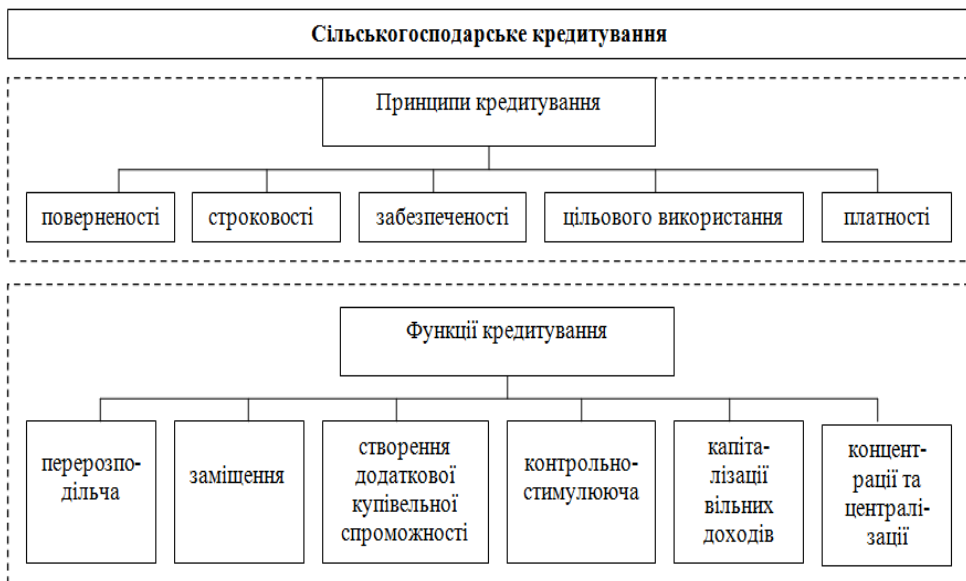
А. Гальчинський, В. Кузьміна також відзначають умови зворотності та платності [31, с. 182]. Законом України «Про банки і банківську діяльність» [119] виділено умови поверненості та сплати позичкового відсотка. В Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» зроблено акцент на строковості та платності кредиту як найважливіших його ознаках [131].

Сутність цільового характеру сільськогосподарського кредитування полягає в передбаченні вкладання запозичених коштів з чітко визначеною метою. Дотримання цього принципу дає змогу банку приймати об'єктивні рішення та мати гарантію забезпеченості повернення позики. Принцип строковості означає, що позика має бути повернена кредитору в терміни, визначені договором. Забезпеченість передбачає захист інтересів банку від

недобросовісних позичальників, а різні види майна позичальника виступають у ролі застави. Принцип платності означає, що кредити надаються за плату, розмір якої залежить від величини відсотків на суму боргу. При цьому політика відсотків комерційних банків формується під впливом дії важелів Національного банку [88, с. 224].

Принцип поверненості ґрунтується на процесах кругообігу вартості, яка передається позичальнику тимчасово [90, с. 11]. Тобто, кредитування сільськогосподарських підприємств здійснюється на принципах цільового характеру, строковості, забезпеченості, платності, поверненості. Схема сільськогосподарського кредитування представлена на рис. 1.1.

Рис.1.1. Схема сільськогосподарського кредитування

Отже, дослідивши дефініції поняття «кредит», можна виділити ряд таких його характеристик: 1) кредит завжди супроводжується виникненням кредитних відносин між кредитором, як ініціатором перерозподілу тимчасово вільних коштів, та позичальником, як особою, що потребує залучення цих коштів; 2) принципами кредитування є поверненість, строковість, забезпеченість, цільове спрямування

та, зазвичай, платність; 3) кредит може надаватись як у грошовому, так і в матеріальному вигляді, що зумовлює існування різних форм кредитування.

Сільськогосподарське підприємство на добровільних засадах обирає кредитну установу. Кредитним договором зазначаються права й обов'язки сторін. На думку науковців, кредитування сільськогосподарських виробників – це форма економічних відносин між суб'єктами кредитної угоди з приводу передачі в тимчасове користування вартості та її повернення з метою фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва [3, с. 165-166].

Особливості кредитування сільськогосподарських товаровиробників зумовлені, насамперед, впливом природно-кліматичних чинників на результати їх господарювання та полягають у: 1) неможливості організації поточного виробництва; 2) наявності сезонного розриву; 3) безперервності процесів відтворення в аграрному виробництві;

4) необхідності тримати в обороті значний запас сировини та матеріалів; 5) використанні значної частки продукції як сировини для продовження процесу виробництва; 6) потребі у швидкій переробці або реалізації виробленої продукції, яка не може тривалий час зберігатись [3, с. 165-166].

Крім того, на процес кредитування сільськогосподарського виробництва мають вплив соціально-економічні та політичні фактори, зокрема: 1) значне відставання аграрного виробництва від інших галузей народного господарства стосовно щодо фондоозброєності праці; 2) надмірний моральний і фізичний знос засобів виробництва; 3) недостатній рівень забезпеченості аграрного сектора авансовими платежами; 4) випередження темпів росту витрат виробництва над темпами зростання реалізаційних цін; 5) вилучення значної частки доходів сільського господарства платежами в бюджет і особливо в позабюджетні фонди; 6) зростання заборгованості за реалізовану

сільськогосподарську продукцію; 7) відмова переробників сільськогосподарської продукції брати участь у формуванні фінансових ресурсів аграрних підприємств; 8) висока ризиковість; 9) специфічність застави та зміни її ціни (землі, майна); 10) невідповідність ступеня ризику та прибутковості у сільському господарстві порівняно з іншими галузями народного господарства [3, с.167-168].

В сільськогосподарському виробництві різноманітність і складність кредитних відносин визначається проявом багатьох функцій кредиту. Взаємозв'язок між усіма функціями кредиту дає змогу дати загальну характеристику сутності кредиту. Питання про функції кредиту є дискусійним, розбіжності стосуються не тільки трактування окремих функцій, але й їх кількості та застосування в аграрному секторі [3, с. 153]. Кредит виконує такі функції: перерозподіл вартості у процесі відтворення, заміщення реальних грошей кредитними ресурсами,

утворення додаткової купівельної спроможності, контрольо-стимулююча, капіталізації вільних грошових доходів, концентрації та централізації капіталу, макроекономічного регулювання.

Перерозподільча функція полягає в тому, що за допомогою кредиту матеріальні та грошові ресурси, які були вже розподілені і передані у власність фінансово-кредитним установам, перерозподіляються і спрямовуються у тимчасове користування іншим суб'єктам, в т.ч. сільськогосподарським підприємствам. Перерозподільча функція охоплює не тільки розподіл загалом, а й перерозподіл тимчасово вільних ресурсів. У тимчасове користування надаються вільні ресурси на певний термін. Важливою рисою перерозподільчої функції кредиту є грошове обслуговування обігу капіталу в процесі відтворення.

Функція заміщення реальних грошей кредитними ресурсами передбачає зменшення платежів готівкою та удосконалення структури

грошового обігу. Створення додаткової купівельної спроможності надається без попереднього забезпечення, а купівельна спроможність зростає при її продуктивному використанні.

При цьому кредит відбувається шляхом утворення додаткової маси капіталу, яку отримує сільськогосподарське підприємство. Контрольно - стимулююча функція полягає в тому, що кредитування забезпечує контроль за дотриманням умов та принципів кредиту з боку суб'єктів кредитної угоди. Кредитний контроль включає дотримання умов угоди, економічний аналіз та оцінку кредитоспроможності позичальника, прогнозування ризику.

Функція капіталізації вільних грошових доходів проявляється у тому, що маса вільної вартості, надана у позику, приносить дохід, тобто набуває форми капіталу. Концентрація та централізація капіталу відбувається за рахунок

використання цінних паперів, корпоративної форми власності [110, с. 392-393].

Різні автори виділяють й інші специфічні функції кредиту, що є відображенням наукової дискусії щодо сутності кредиту. Так, на думку В. Алексійчука, кредит сприяє концентрації капіталів на окремих напрямках шляхом перетворення приватних капіталів в акціонерний [158, с. 83-84].

О. Євтух виділяє наступні функції кредиту: функція розвитку багатства, інтеграційно-формуюча, взаємодопомоги. Функція розвитку багатства стимулює здібності і прагнення людини ефективно використовувати блага для їх нагромадження, а не тільки для погашення боргу [60, с. 8]. Інтеграційно-формуюча функція кредиту полягає в об'єднанні людей на засадах довірчо-відповідальних зв'язків, як прояву розвитку фінансово-кредитних відносин. Дійсно, кредит не тільки сприяє поєднанню (централізації) капіталів, він, насамперед, стимулює людей до об'єднання

своєї діяльності для підвищення її ефективності. При цьому у позичальника виникає можливість в умовах довіри за відносно невеличкі власні кошти отримувати відносно великі активи – так проявляється здатність кредиту створювати ефект синергії. Наприклад, високий рівень довірчовідповідальних відносин дає можливість японським підприємствам на кожну одиницю вкладень в активи власних коштів отримувати п'ять одиниць додаткових активів. Тобто, як вказує О. Євтух, для Японії показник синергії становить 5. Для України такий показник більш як удвічі менший нормативної величини, а співвідношення власних коштів до позичкових є, відповідно, 2 до 1. Функція взаємодопомоги найяскравіше проявляється у роботі товариств взаємокредитування: основною метою роботи кредитної спілки або кооперативного банку є, насамперед, надання фінансової допомоги через використання пайових внесків кооператорів, а не отримання прибутку (створення багатства).

Кредитні вливання Національного банку України, призначені для підтримки банківської системи, також є проявом функції взаємодопомоги [60, с. 8].

Більшість економістів одним із можливих шляхів подолання проблем кредитування аграрних товаровиробників вважають наявність і функціонування окремого аграрного банку [85, с. 238]. Вважаємо недоцільним створення відокремленого банку, тим більше державного. По-перше, спеціалізований аграрний банк буде обмежений у своїх можливостях. Цю проблему може вирішити сукупність універсальних банків із диверсифікованими джерелами формування кредитних ресурсів. По-друге, створення нового банку пов'язане із дуже великими бюджетними вкладеннями, а Україна належить до числа капіталодефіцитних країн, і можливість збільшення загального обсягу її кредитних ресурсів обмежена. Витримати конкуренцію з іншими комерційними банками на загальних умовах буде неможливо. Тому нині існує потреба

у розвитку небанківської кредитної інфраструктури.

Основними суб'єктами кредитної угоди є держава, банківські установи, сільськогосподарські підприємства. Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», банки – це установи, які кредитують суб'єкти господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних ресурсів [119]. Відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», банк, небанківська фінансова установа, створена згідно з нормами відповідних законів, є фінансовою установою [131]. Правила надання кредитів встановлюються Національним банком України та Кабінетом Міністрів України.

Крім того, згідно з Положенням НБУ «Про кредитування», банківські кредити за терміном надання поділяються на: короткострокові – до одного року; середньострокові – до трьох років;

довгострокові – понад три роки [128]. Короткострокові кредити залучаються на покриття витрат виробництва та обігу, довгострокові – для придбання основних фондів підприємств. Короткострокові і довгострокові кредити мають певні переваги та недоліки. Наприклад, кредит, наданий на термін до одного року, створює необхідність у сплаті значної суми сільськогосподарським підприємством за короткий період часу. Однак керівник підприємства, що отримує короткостроковий кредит, може точніше спрогнозувати обсяги виробництва, грошові потоки, а отже, його фінансовий стан.

За забезпеченням кредити поділяються на: забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами); гарантовані (банками чи майном третьої особи); з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації); незабезпечені (бланкові). За способом надання кредити можуть бути разові,

відповідні до відкритої кредитної лінії (видача заздалегідь обумовленої суми частинами впродовж певного періоду), гарантійні (що надаються за потреби на попередньо визначені умови). Погашатися кредити можуть водночас, достроково, з регресією платежів, після закінчення обумовленого періоду. Залежно від наявності кредитного забезпечення, а також періоду, на який прострочена заборгованість, надані кредити поділяються на три основні групи ризику: стандартні, нестандартні, сумнівні, небезпечні та безнадійні [110, с. 395].

Україна намагається використовувати зарубіжний досвід кредитування аграрної сфери. Вирішення проблем розвитку аграрного сектора може здійснюватись різноманітними методами, проте із обов'язковим врахуванням особливостей конкретної країни. Як правило, всі методи спрямовуються на захист національного товаровиробника та підтримку його конкурентноздатності.

Однією з країн, яка має багаторічний досвід кредитування фермерів, є США. Кредитуванням сільського господарства займаються комерційні приватні (акціонерні й індивідуальні) організації та державні агенції. Приватний і державний сектори здійснюють кредитування за різними схемами та з різною метою і тому не є конкурентами. Якщо для приватних кредиторів надання позик – це вид бізнесу і джерело отримання прибутку, то для державних кредитних агенцій метою кредитування фермерських господарств є підвищення їх фінансової спроможності [88, с. 229].

На вищому рівні грошово-кредитної системи США знаходиться Федеральна резервна система, на нижчому – комерційні банки та небанківські кредитно-фінансові установи [83, с. 22-25]. Державну систему кредитування сільського господарства створено в 1916 р. з ініціативи Конгресу США. Вона включає кооперативні банки, федеральні посередницькі

кредитні банки і федеральні земельні банки, які випускають цінні папери для акумуляції коштів з метою кредитування фермерських господарств. До системи кредитування сільського господарства входить сім кооперативних банків. Крім того, існують два банки, створені спеціально для задоволення потреб сільськогосподарських кооперативів, систем електронного і телефонного зв'язку, водопостачання й каналізації. Останні також фінансують експорт сільськогосподарської продукції. Плата за користування кредитом є різною: у приватних установах – 9-12 %, державних – 5-7 %. Неповерненість кредитів у середньому становить 1,0-2,5 % [88, с. 229].

Основні сільськогосподарські кредитори у США – Сільськогосподарська служба Америки (ССА), Агентство обслуговування ферм (АОФ) та Товарно-кредитна корпорація (ТКК). ССА є приватною прибутковою організацією, створеною у США в 1985 р. Механізм кредитування ССА побудований так, що сума

кредиту за поставлені фермеру матеріально-технічні ресурси, насіння тощо перераховується на рахунки постачальників, а фермери розраховуються, сплачуючи річний відсоток у розмірі 10 % та 2-2,5 %, як вартість послуг ССА [88, с. 229].

Заставою виступає майно чи майбутній врожай, продукція рослинництва, які зазвичай використовуються при короткостроковому кредитуванні, худоба, машини, обладнання – для середньострокового, нерухомість і земля – для довгострокового. На думку Є.Й. Майовця, доцільність використання досвіду функціонування ССА для України полягає в тому, що у кредитуванні бере участь мінімальна кількість посередників, а це здешевлює кредит. Також постачальники ресурсів не несуть ризику неповернення кредиту, а фермер має змогу повернути кредит не тільки після збирання врожаю, а і після його реалізації [88, с. 229].

Також кредитуванням сільськогосподарських підприємств у США займається товарно-кредитна корпорація, яка заснована у 1933 р. з метою збалансування цін на сільськогосподарську продукцію. Сутність її діяльності полягає в тому, що фермер заставляє Товарно-кредитній корпорації вироблену продукцію рослинництва (у приватних елеваторах або на власній фермі). Через дев'ять місяців, коли йому це вигідно, він може або продати продукцію Товарно-кредитній корпорації і не сплачувати відсотків, повертаючи лише кредит і оплачуючи витрати зберігання, або продати продукцію на ринку самостійно, але при цьому сплатити відсоток за наданий кредит. Агентство обслуговування ферм (АОФ) створено для підтримки молодих фермерів, зокрема, їх виробничої та соціальної діяльності [87].

Ринок кредитування у США забезпечений розвинутою інфраструктурою: Бюро зернових складських приміщень, Департамент сільського

господарства, аудиторські фірми, агентства реєстрації прав власності. У США, як і в інших розвинутих країнах, кредитні системи характеризуються високим ступенем державної підтримки сільського господарства [88, с. 231].

Через кредитування врожаю вирішують проблему фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників й у Латвії. Тут функцію кредитора бере на себе державний концерн, що займається виробництвом хліба і продуктів з борошна. Він дає сільськогосподарським товаровиробникам пільгові кредити із 2 %-ою ставкою під заставу зерна. Максимальний розмір кредиту обмежується половиною вартості зерна, яке товаровиробник зобов'язується поставити концерну [114, с. 64-69].

Окремо слід зазначити про негативну тенденцію до зростання суми заборгованості сільськогосподарських виробників в розрахунках із суб'єктами господарської діяльності, що значно скорочує шанси господарств залучити кредитні

ресурси. Однією з основних причин зазначеного є державна підтримка цін, яка зумовила виникнення диспаритету цін на продукцію сільського господарства та промислового виробництва.

Світова практика щодо формування системи кредитування сільськогосподарських товаровиробників свідчить, що остання повинна поєднувати державну підтримку, специфічні механізми захисту банківських позичок, обслуговування їх різними фінансовими посередниками, насамперед кооперативними банками, які суттєво відрізняються функціями, умовами надання кредитів, механізмами розподілу прибутків, засадами управління тощо [157, с. 151]. Однією із найбільш випробуваних світовим досвідом та прогресивних моделей банківського обслуговування сільськогосподарського виробництва є кооперативна форма кредитування.

Наприклад, кооперативний банк Credit Agricole (Франція) в першій половині 90-х років

XX ст. за обсягами капіталу й активів займав восьме місце у світі та перше в Європі. Система кооперативного банку Rabobank (Нідерланди), забезпечуючи потреби аграрного сектора країни в кредитних ресурсах, охоплює майже 40 % ринку депозитних вкладів. Німецькі кооперативні банки на кінець 1998 р. залучили близько 1,3 трлн. німецьких марок і таким чином сформували потужний кредитний ресурс для обслуговування важливих секторів економіки [86, с. 95-97].

Система кредитної кооперації в США та країнах Європи має певні відмінності й відрізняється як за способом створення пайових фондів, так і за джерелами формування фінансових ресурсів. У Європі пайові фонди утворюються через пайові внески та зовнішні приватні інвестиції. У США постійних пайових внесків немає, натомість їх сплачують лише протягом періоду кредитування. В європейських країнах джерелами фінансових ресурсів є внески членів кооперативних банків, а у США кредитні ресурси

мобілізують шляхом емісії та продажу власних боргових цінних паперів на фінансовому ринку. В Польщі через систему кооперативних банків проходить до 90 % кредитів для сільського господарства [88, с. 231].

В аграрному виробництві практично усіх країн із розвинутою ринковою економікою діє спеціалізована система сільськогосподарського кредитування. Сільське господарство є кредитомісткою галуззю, яка, з одного боку, не може нормально функціонувати без кредитних ресурсів, проте з іншого – є менш конкурентоспроможною, порівняно з іншими сферами господарювання, на ринку кредитних ресурсів. Тому у сучасному становленні аграрного сектора економіки важливу роль повинні відігравати саме сільськогосподарські кооперативні банки, оскільки тільки вони можуть максимально врахувати особливості сільського господарства. Крім того, кооперативні банки повинні дотримуватися ряду

принципів, а саме: 1) кооперативні банки належать сільськогосподарським товаровиробникам, які здійснюють управління на кооперативних засадах та не ставлять за мету одержання прибутку, а прагнуть збільшити прибуток сільськогосподарських виробників – членів кооперативу; 2) через кооперативні банки сільськогосподарські товаровиробники можуть отримати дешевші та більш надійні кредитні ресурси – інші банківські послуги, враховуючи їх неприбутковий вид діяльності; 3) кооперативні банки за своєю природою максимально сприятимуть самозахисту сільськогосподарських товаровиробників [157, с. 245].

Таким чином, встановлено, що сільськогосподарське кредитування є одним із основних механізмів стабілізації фінансового стану та дохідності виробників сільськогосподарської продукції. Зокрема, забезпечення доступності кредитних ресурсів для

сільськогосподарських виробників дасть змогу не тільки частково подолати проблеми, які виникають через циклічність виробництва та залежність від природо-кліматичних умов, а й відтворити основні фонди та створити базу для формування оборотних засобів. Важливою особливістю вітчизняного кредитування є неспроможність держави повною мірою забезпечити сільськогосподарські підприємства необхідними кредитними ресурсами, що зумовлює потребу у розвитку небанківської кредитної інфраструктури. Однак, зважаючи на існування різних способів формування застави, видів фінансових ресурсів, які надаються у позику, важливим для дослідження сільськогосподарського кредитування є визначити, які саме форми кредитів є найбільш ефективними для сільськогосподарського виробництва.

1.2 Форми аграрного кредитування та їх еволюція

Визначення перспективних для сільськогосподарських підприємств методів та форм кредитування має спиратись на результати ретроспективного аналізу розвитку кредитування. Роль останнього набуває непересічного значення ще й через те, що кредитні відносини в Україні, а тому й історія зародження і розвитку українських інститутів кредитування, пов'язані із селом і землею. Перші кредитні відносини почали формуватися на межі XI ст. за правління Ярослава Мудрого, який, будучи керівником держави, розробив правила економічної та фінансової поведінки громадян і влади. Зокрема, ним було систематизовано розрізнені законоположення та пізніше зведено їх у перший кодифікований юридичний і фінансовий документ, який відомий як «Руська правда».

У Галичині, що входила до Австрійської імперії, процвітало лихварство, яке передбачало надання позики у борг для вирішення проблем позичальників з умовою сплати високих відсотків

при оплаті боргу. Лихварство, як первинна форма кредитних відносин, відома з давнини. Ще у стародавньому Римі народні маси потерпали від надзвичайно не вигідних умов позики у багатих людей. В Римській імперії законодавством обмежувалось лихварство. В Греції в IV ст. до н. е. відомі випадки лихварських позик із сплатою більше 40 % на місяць, що складало понад 570 % річних [88, с. 220].

В. Барвінський, відомий галицький громадський діяч 70-80 рр. XIX ст., стверджував, що лихварству властивий високий відсоток, який водночас не спричиняє створення багатства, оскільки селяни не завжди вміло поводитися з позиками та ігнорували терміни сплати відсотків. У праці «Наші довги» автор наголошував, що для селян потрібно створити такий кредит, який відповідав би їх інтересам. При цьому кредит повинен мати нижчий відсоток, а погашення позики сільськогосподарського виробника відбуватися за допомогою держави. Тобто,

зрештою позичальником має бути держава. В економічній програмі І. Франко висловлював думку про необхідність створення селянських кредитних спілок, які могли б надавати позики передусім міцним господарствам для їх подальшого розвитку [88, с. 220-221].

У другій половині ХІХ ст. кредитна система в Україні (як державна, так і приватна) почала набувати сучасних рис. У 1882 р. та 1885 р. з метою придбання землі селянами були створені Державний селянський та Державний дворянський банки, відповідно. Державний дворянський банк отримав підтримку з боку держави, проте з часом перетворився на комерційну установу, що діяла жорстко у межах свого статуту та зберігала привілеї для родових дворян, будучи дуже обережною при оцінці їх доходів. Це, з одного боку, приносило банку прибутки, а з іншого – не спричиняло розорення дворянства.

На початку ХХ ст. царський уряд відмовився від прямої участі держави у

кредитуванні сільського господарства, водночас підтримуючи приватну ініціативу, створення акціонерних земельних банків. До 1917 р. функціонувало десять акціонерних земельних банків. В Україні їх діяло чотири – Бессарабсько-Таврійський, Київський, Полтавський і Харківський. Наприкінці ХІХ ст. і в першій половині ХХ ст. в Галичині активним захисником інтересів селянства стало духовенство. Зокрема, С. Злупко у книзі «Персоналії і теорії української економічної думки» повідомляє, що громадський діяч, посол австрійського сейму Т. Войнаровський, який був священником, у 1905 р. заснував «Земельний банк гіпотечний».

Селянський поземельний і Дворянський земельний банки було закрито після приходу до влади більшовиків. В Україні в 1923 р. створювалися спеціальні банки, які входили до складу Міністерства фінансів. З утворенням СРСР організовано Сільгоспбанк – Банк фінансування соціалістичного землеробства. Однак в Україні у

радянський період в сільському господарстві не застосовувався ринковий кредит. Так, позики надавалися під номінальний, а не ринковий відсоток: від 1 до 5 % – за короткостроковими і від 0,75 до 2 % – за довгостроковими кредитами. Крім того, держава кредитувала не тільки міцні перспективні господарства, але й планово-збиткові, що, очевидно, було недоцільним. Зважаючи на те що держава постійно проводила кампанії з реструктуризації боргів, планово і не планово збиткові господарства складали майже половину від загальної їх чисельності. Списання їх боргів відбувалося через перерахування Агропромбанку бюджетних коштів [88, с. 220-221]. Зазначене свідчить про неефективність механізму кредитування сільськогосподарського виробництва в Радянському Союзі.

У процесі вивчення зарубіжного досвіду встановлено, що в більшості країн функціонують спеціальні системи кредитного обслуговування аграрного сектора економіки на кооперативних

засадах, які спрямовано на усунення кризових явищ, що виникають через циклічний характер економічного розвитку або через соціально-економічну нестабільність. Рух кредитної кооперації інтенсивно розвивався в Німеччині, де у 1844 р. була започаткована «Рочдельська споживча кооперація» у вигляді «Товариства приватних рочдельських піонерів». Її засновником вважають Германа Шульце, який створив перший кредитний кооператив [114, с. 64-69].

Шукаючи способи подолання актуальних на той час економічних проблем, Шульг-Делінг дійшов висновку, що економічний стан робітників можна поліпшити лише шляхом розвитку кредитних спілок. У 1866 р. Райффайзен опублікував свою першу працю «Позикові каси – допомога в біді селянам, а також ремісникам та робітникам», в якій виклав основні принципи кредитної кооперації, що у подальшому покладено в основу розвитку світового кредитного руху [114, с. 64-69].

Досвід перших кооперативів є початком розвитку кредитної кооперації в аграрному секторі Європейських держав та Америці. Об'єднання у кооперативи стало початком створення банків на кооперативних засадах, а кредитні спілки почали розвиватись у Канаді, США, Ірландії та інших країнах. Наприклад, кожний третій житель Канади став членом кредитної спілки. Слід зазначити, що в багатьох країнах кредитування аграрного сектора здійснюється саме на базі кооперативних форм [114, с. 64-69].

Зазначене свідчить, що однією із ефективних форм мікrokредитування сільськогосподарського виробництва є саме кредитні спілки та кредитні кооперативи. Отже, ретроспективний аналіз розвитку кредитних відносин в сільському господарстві дав змогу зробити ряд висновків: 1) кредитування сільськогосподарського виробництва має здійснюватись на пільгових засадах із участю держави, що спричинено необхідністю

спеціального захисту сільськогосподарських виробників; 2) надавати позики варто лише перспективним, в контексті отримання прибутку, чи стратегічно важливим для економіки України господарствам; 3) перевагу слід надавати залученню кредитних ресурсів фінансово-кредитних установ, які функціонують на кооперативних засадах.

В економічній літературі немає єдиної думки щодо класифікаційних ознак кредитів. З огляду на те, що метою дослідження є удосконалення механізму кредитування сільськогосподарських виробників, в якості класифікаційної ознаки пропонується обрати форму надання кредиту. Врахування саме цієї ознаки дасть сільськогосподарському підприємству можливість вибирати той чи інший вид кредиту залежно від власності, яку воно має у розпорядженні (застави, об'єкту лізингу, землі, дебіторських зобов'язань тощо). Крім того, зазначене створює основу для диверсифікації

кредитних ресурсів виробників сільськогосподарської продукції. За формами надання всі кредити поділяються на: банківські, комерційні, вексельні, товарні (лізингові), іпотечні.

Банківський кредит – це сума тимчасово вільних грошових коштів, які надаються банком за умови їх повернення для цільового забезпечення сільськогосподарських підприємств. Кредитування здійснюється на основі договору, яким визначаються взаємні зобов'язання і відповідальність сторін. Комерційний кредит – це кредит, що надається споживачеві постачальниками продукції у вигляді грошей або товарів. Вексельний кредит надається з відстрочкою платежу і зазвичай використовується в умовах високих відсоткових ставок. Залучення вексельного кредиту дає змогу реалізувати інтереси сторін договору: постачальники ресурсів отримують у вигляді векселя своєчасну оплату, а споживачам не потрібно грошових коштів для

авансових платежів. Товарний (лізинговий) кредит надається споживачам у вигляді відстрочування платежу для придбання товарів тривалого використання, худоби, будівельних матеріалів.

Зважаючи на сезонність сільськогосподарського виробництва та відсутність іншого, окрім землі, заставного майна, сьогодні особливої актуальності набуває дослідження такої форми кредитування як іпотечний кредит. Іпотечний кредит надається під заставу нерухомості, а іпотека у перекладі з французької [inorlgage] означає заставу неживого активу. Цей термін вперше стали вживати у Греції на початку VI ст. до н.е., і пов'язаний він з іменем афінського реформатора Солона, котрий запропонував замінити рабство, що наставало за несплату боргу, майновою відповідальністю. Для цього оформлялися зобов'язання, а на земельній ділянці, що належала позичальнику, ставився стовп із написом: «Власність є забезпеченням кредитора у певній сумі». З цією метою почали

використовувати книги, які називалися іпотечними [88, с. 224].

В Україні поняття іпотечного кредитування застосовується передусім у контексті залучення землі у процес кредитування. Закон України «Про заставу» визначає іпотеку як заставу землі, нерухомого майна, при якій земля та (або) майно, що становить предмет застави, залишається у заставодавця або третьої особи [122]. Іпотеку визначають як позику, що видається під заставу нерухомого майна, а також заставу нерухомого майна під таку позику [20, с. 146]. В тлумачному термінологічному словнику-довіднику за редакцією А.К. Джинчарадзе наведена іпотека – це «ссуда, выдаваемая под залог недвижимости, если залог, служащий обеспечением этой ссуды, не передается кредитору, а остается в руках должника; на заложенное по такой ссуде имущество налагается запрещение» [92, с. 31].

Іпотеку визначено також як заставу нерухомого майна (будівель, землі) для отримання

в банку чи інших фінансових організаціях довгострокового кредиту. Для іпотеки характерно, що заставлене майно залишається у розпорядженні боржника. Також вона надає переважне право банку задовольнити свої вимоги до боржника в межах вартості заставленого майна. У разі неспроможності боржника вимоги кредитора задовольняються коштами з виторгу від реалізованого майна. В іншому розумінні «іпотека» – це борг за іпотечним кредитом [59, с. 15].

Звернімось до терміну іпотека – «це здача під заставу землі й іншого нерухомого майна з метою одержання кредитної позики, так званого іпотечного кредиту або кредиту під заставу». Тобто, під іпотекою автор розуміє не тільки заставу, але й здачу майна під заставу [73, с. 56-57]. Із останнім погоджується С.В. Мочерний, який ототожнює іпотеку із здачею у заставу землі та іншого нерухомого майна (будинків, споруд тощо)

з метою отримання грошової позики – іпотечного кредиту [58, с. 42].

Крім того, «ипотекой определяется залог земли, недвижимого имущества, при котором земля и имущество, составляющее предмет залога, остаются у залогодателя или третьего лица», а також «ипотекой признается залог земли, недвижимого имущества, при котором земля и имущество остаются у залогодателя или третьего лица» [141, с. 154]. А.М. Прохорова трактує «іпотеку» як «залог недвижимости (земли) с целью получения долгосрочной ссуды». Цей словник також посилається на грецьку мову, в якій іпотека – це залог, позика [15, с. 264].

Узагальнюючи вищенаведене, зазначимо, що в економічній літературі не існує єдиного визначення терміну «іпотека». При цьому його ототожнюють із заставою, позикою та боргом. Отже, іпотека – це або майно, яке надається під заставу, або кредитні відносини (позика), або сума коштів, яку заборгував позичальник (борг).

Очевидно, що всі перелічені тлумачення мають різну природу, однак їх можна вважати характеристиками одного й того самого явища – іпотечного кредитування. Таким чином, можна виділити основні риси згадуваної форми кредитування: 1) організація кредитних відносин з приводу надання вільних коштів у тимчасове використання на платній основі; 2) застосування нерухомого майна, зокрема землі, в якості застави; 3) існування конкретного боргу, який необхідно повернути у власність боржника; 4) неможливість протягом всього періоду кредитування відчуження заставного майна на користь іншої, окрім кредитора, особи.

Згідно з чинним законодавством предметом іпотеки можуть бути: 1) земельна ділянка або частка в праві спільної власності на земельну ділянку; 2) житловий будинок, приміщення, квартира, частина житлового будинку; 3) дачний будинок, садовий будинок, гараж і будь-яка інша будівля господарського призначення;

4) підприємство або його структурний підрозділ як цілісний майновий комплекс; 5) інше майно, віднесене законом до нерухомого. Предметом іпотеки не можуть бути: 1) об'єкти державної та комунальної власності, приватизація яких заборонена законом; 2) національні культурні та історичні цінності, що перебувають у державній власності та занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання [126].

З 1 січня 2004 р. набув чинності Закон України «Про іпотеку», який регулює іпотечні відносини. Слід, однак, зазначити, що, з одного боку, впровадження земельної іпотеки дасть змогу забезпечити доступ до довгострокових кредитних ресурсів не лише великим, але й дрібним агровиробникам, проте з іншого – вона неминуче призведе до розорення і банкрутства частини із них. Ситуація ускладнюється ще й тим, що впровадження іпотеки неможливе без створення ринку землі [126].

За підрахунками вітчизняних і зарубіжних експертів, використовуючи можливості іпотеки на українських землях сільськогосподарського призначення, щороку можна залучати від 8 до 12 млрд. грн. При цьому земля має стати товаром і давати прибуток, будучи передусім об'єктом купівлі-продажу. Земля виступатиме як аграрний капітал, що буде сприяти поліпшенню кредитної привабливості сільськогосподарського виробництва. «Земля – це четверте колесо економіки, завдяки якому остання може швидше рухатись та інтегруватись у світову економічну систему» [97, с. 34-41].

Становлення і розвиток іпотечних відносин неможливе без формування певних економічних, правових та інституційних передумов. До економічних передумов іпотечного кредитування слід віднести стабільність цін, сталість обмінного курсу національної валюти, загальне економічне піднесення, яке б супроводжувалося значним зростанням доходів населення, суттєвим

збільшенням заощаджень і відповідним розвитком ринку капіталів.

Непересічне значення для розвитку іпотеки має створення необхідних правових передумов, а саме: правових гарантій приватної власності на нерухоме майно, правової єдності земельної ділянки та розміщених на ній будівель, споруд і багаторічних насаджень, правової безпеки іпотеки, правового регулювання, формування та діяльності іпотечних банків.

В Україні право приватної власності на землю гарантується Конституцією України та Земельним кодексом. Важливою передумовою розвитку іпотечного кредитування є забезпечення правової єдності земельної ділянки та розміщених на ній будівель, споруд і багаторічних насаджень. Лише за такої умови нерухоме майно може без обмежень використовуватися для забезпечення кредиту. Земельний кодекс створює цю передумову: ним передбачено право приватної власності на земельні ділянки під офісами,

виробничими будівлями тощо не тільки для українських юридичних та фізичних осіб, але й для іноземних.

Як зазначалось раніше, для розвитку іпотечного кредитування необхідно мати повноцінний ринок землі. Однак нагальною проблемою є те, що в Україні не існує чіткої, прозорої й ефективної системи державної реєстрації прав на нерухоме майно, а також немає передумов розвитку вторинного ринку цього ресурсу. При розробці системи реєстрації правового статусу нерухомості доцільно скористатися досвідом ведення Поземельних книг, який існує в європейських країнах. Ефективна система реєстрації має включати: 1) кадастр, в якому визначаються всі нерухомі об'єкти з описом їхнього місця розташування, виду, розміру тощо; 2) опис усіх прав на нерухомість, особливо прав власності та обтяжень. Застосовувані нині електронні технології дають змогу поєднувати дані кадастрів і дані Поземельних книг в один банк

даних. При цьому установи, які ведуть кадастр та Поземельну книгу, можуть не об'єднуватися. Іншою правовою умовою запровадження іпотечного кредитування є можливість примусової реалізації іпотеки в разі невиконання зобов'язань позичальником банку, це надасть іпотечному банку можливість виконувати свої зобов'язання перед кредиторами [47, с.101].

До інституційних передумов належать: наявність широкої мережі кадастрових служб та організація державної реєстрації прав на нерухоме майно, розвиток сфер нотаріальних послуг, оціночної й страхової діяльності, наявність ринків нерухомості та біржового ринку цінних паперів. Заголом вважаємо, що в Україні на сьогодні не створено необхідних умов для запровадження та розвитку іпотечних відносин. Однак, згідно із чинним законодавством, в Україні можуть функціонувати як універсальні, так і спеціалізовані банки (у тому числі – іпотечні). Для того щоб банк набув статусу спеціалізованого

іпотечного банку, понад 50 відсотків його активів має бути активами, сформованими за рахунок здійснення операцій з іпотечного кредитування [119, с. 16-22].

Світовий досвід свідчить, що іпотека не лише розширює виробничий капітал в аграрному секторі, але й сприяє ефективному розподілу нерухомості. Через іпотечний механізм кредитування земля з часом переходить до рентабельніших підприємств. У результаті економічні показники діяльності виробників сільськогосподарської продукції поліпшуються. З метою запобігання ризиків непогашення кредитів і завдання збитків іпотекоотримачам кредити під заставу сільськогосподарських земель доцільно надавати у розмірі не більше 60 – 70 % від ринкової вартості цієї землі, яка при цьому є предметом застави.

Перевага України порівняно із іншими країнами полягає в тому, що ми можемо вже сьогодні уникнути помилок, яких припустились інші країни. Саме тому доцільним вважається

аналіз зарубіжного досвіду з проблеми дослідження.

У США наданням іпотечного кредиту займаються позикоощадні асоціації, взаємоощадні банки та дрібні фермерські банки регіонального значення. Державне регулювання іпотеки спрямоване на страхування кредитних ризиків, надання пільг при отриманні кредиту для малозабезпечених верств населення, підтримку функціонування вторинного ринку застав. Зазначимо, що американську систему забезпечення іпотеки державними ресурсами засновано на вторинному іпотечному ринку, що представлено трьома іпотечними агентствами, головною метою, яких є викуп у банків іпотечних кредитів і випуск на їх основі власних цінних паперів. Ставка, за якою агентства купують іпотечні кредити, розраховується відповідно до дохідності цінних паперів, за згодою інвесторів [88, с. 231].

Німецька модель іпотечного кредитування на відміну від США є менш гнучкою. Вона ґрунтується не на залученні банківського капіталу, а на використанні коштів самих учасників іпотеки. Іпотечний фінансовий ринок у Німеччині формується навколо ощадно-будівельних кас. Каси видають дешевші кредити (5 % річних), оскільки самі залучають кошти за меншими, ніж ринкові, ставками (3 %). У Німеччині нині функціонують 30 іпотечних банків, 10 із яких є державними, а 20 – приватними. Найпотужнішими вважаються Німецький центральний земельний банк, Франкфуртський іпотечний банк, Рейнський іпотечний банк, Німецький іпотечний банк. Як правило, більша частина акціонерного капіталу належить найбільшим комерційним банкам.

У країнах Бенілюксу також діють як приватні, так і державні іпотечні банки. Понад 70 % коштів банки цих країн мобілізують через випуск іпотечних облігацій. Якщо у Бельгії

наданням довгострокових кредитних позичок займаються державні банки, то у Нідерландах – кооперативні, об'єднанні у Центральний кооперативний банк (Рабобанк). Досвід країн із розвинутою іпотечною системою засвідчує, що за правильної організації іпотека, отримавши державну підтримку на етапі впровадження, трансформується в майбутньому в самофінансовану систему [88, с. 231].

У Франції характер діяльності іпотечних банків має свою специфіку. Провідним у сфері іпотечного кредиту є «Креді фонсьє де Франс» – найстаріший іпотечний банк Франції з участю держави, який був створений у 1852 р. Цей банк надає середньострокові та довгострокові позики терміном до 15 років. Джерелом коштів для таких операцій є випуск іпотечних облігацій. Поширеною є операція, пов'язана з кредитуванням місцевих органів влади через випуск комунальних позик. Іпотечні операції у Франції виконують і спеціалізовані установи, яких

налічується понад 30. Вони надають кредити на купівлю землі та квартир.

Як показує практика, механізми іпотеки слід впроваджувати у комплексі з іншими напрямками реформування відносин власності та земельних відносин, механізмами державної підтримки, а також при умові регулювання продовольчих ринків, удосконалення податкової політики тощо. Розвиток іпотечного фінансування в агропромисловому комплексі неможливий без розвитку ринку нерухомого майна, а особливо – ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення [158, с. 151].

Показовим є й досвід Малайзії, що зуміла побудувати успішну дворівневу іпотеку на базі слабкорозвиненого фінансового ринку. За словами колишнього виконавчого директора малайзійської іпотечної компанії «Кагамас» Тан Вай Куена, статутний капітал компанії був порівняно невеликим, як і його перша емісія іпотечних

цінних паперів. При цьому, хоча до появи іпотечної корпорації ринок приватних цінних паперів практично не існував, облігації компанії викликали величезний ажіотаж серед інвесторів і фактично створили ринок корпоративних цінних паперів [68, с. 221].

Беручи до уваги досвід зарубіжних країн, варто виділити основні характеристики іпотечного кредитування, які доцільно врахувати в процесі становлення вітчизняної іпотеки у сфері сільськогосподарського виробництва: 1) нині запровадження іпотеки вимагає залучення держави до процесу кредитування. Оскільки тільки вона може гарантувати повернення позики такими нестабільними позичальниками як сільськогосподарські підприємства; 2) іпотечне кредитування не може існувати без повноцінного ринку землі (як первинного, так і вторинного), що пояснюється необхідністю існування можливості реалізації застави в разі несплати боргу; 3) формування механізмів

іпотечного кредитування можливе лише за існування всіх необхідних економічних, правових та інституційних умов.

Товарний (лізинговий) кредит представляє собою форму фінансування капіталовкладень з метою придбання сільськогосподарської техніки (комбайнів, тракторів та ін.), обладнання та устаткування, товарів довгострокового використання з наступною їх передачею в оренду безпосередньо виробнику сільськогосподарської продукції. Нині саме ця форма кредитування сільськогосподарських товаровиробників є однією із найбільш перспективних.

В економічній літературі не існує єдиної думки щодо визначення поняття «лізинг». Це пояснюється складністю економічних, організаційних та правових відносин, що виникають при здійсненні лізингових операцій. Існує думка, що лізинг – це одна із форм кредитування підприємницької діяльності. В ролі одного із учасників цих відносин завжди виступає

фізична або юридична особа, метою існування та діяльності якої є отримання прибутку. Зазначене свідчить про те, що лізинг можна розглядати також як один із засобів збільшення ефективного господарювання, зокрема виробництва сільськогосподарської продукції. Ряд науковців наведене поняття ототожнюють з довгостроковою орендою або однією з її форм, яка, в свою чергу, зводиться до відносин найму або підряду. Визначення лізингу, як завуальованого способу купівлі-продажу засобів виробництва або як права користування чужим майном, свідчать про те, що лізингові відносини створюють можливість придбання та використання необхідного майна за умови, що право власності на нього залишається у руках інвестора (лізингодавця). Схожою із попередньою є асоціація лізингу із дією за чужий рахунок, тобто із управлінням чужим майном за дорученням [153, с. 98-101].

У Законі України «Про фінансовий лізинг» зазначено, що лізинг – це підприємницька

діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця, або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів [129]. Крім того, лізингові відносини в Україні регулюються й іншими законами і нормативними документами, а саме: Законами України «Про фінансовий лізинг», «Про оподаткування прибутку підприємств», «Про страхування», «Про банки і банківську діяльність», «Про податок на додану вартість».

Зазвичай лізинг має трьохсторонній характер взаємовідносин, який передбачає участь у лізинговій угоді таких сторін: лізингодавця, лізингоодержувача, продавця (постачальника) майна. Сільськогосподарське підприємство, яке не має власних коштів, звертається до лізингової

компанії з пропозицією про укладання лізингової угоди. Лізингоодержувач вибирає продавця, який має необхідне майно, а лізингодавець купує його і передає майно лізингоодержувачу в тимчасове користування за відповідну плату на засадах, обумовлених в договорі. Після закінчення дії договору, залежно від його умов, майно або повертається лізингодавцю, або переходить у власність лізингоодержувача. Світова практика здійснення лізингових операцій доводить, що цей метод фінансування є найбільш ефективним та перспективним в контексті відновлення та збереження ліквідності сільськогосподарських підприємств.

Позитивний вплив лізингу на оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських товаровиробників пояснюється можливостями, які закладені в лізинговій формі фінансування підприємницької діяльності, а саме: кредитування в формі основних фондів зменшує ризик неповернення коштів, тому що за лізингодавцем

зберігається право власності на передане майно; лізинг не вимагає негайного початку платежів, що дає можливість без різкого фінансового напруження поновлювати виробничі фонди; лізингове майно може знаходитись на балансі лізингодавця, проте не збільшувати його активи, що звільняє господарства від сплати податку; лізингові платежі відносяться на витрати виробництва (собівартість) лізингоодержувача і відповідно знижується оподаткування прибутку.

Ці фактори усувають більшість бюрократичних зволікань, часто пов'язаних із видачею банківського кредиту, та дозволяють лізинговій компанії приймати більш оперативні рішення і вимагати менше документації. Лізингоодержувачу, в свою чергу, це дає можливість уникнути витрат, пов'язаних із оформленням застави, документації, та заощадити час, необхідний банку для прийняття рішення про видачу позики. Водночас, потреба в оновленні основних фондів підприємств у 70 разів

перевищує обсяги підписаних лізингових угод. У ринкових умовах матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств потребує наступальної інноваційної стратегії. Тому забезпечення їх технічними засобами неможливе без впровадження такого нетрадиційного методу фінансування як лізинг [70, с. 40-58].

Зношеність основних засобів на підприємствах є реальною причиною того, що підприємства позбавлені можливості нарощувати свої виробничі потужності. За даними Міністерства аграрної політики, близько 90 % наявних у сільськогосподарських підприємствах основних видів техніки повністю вичерпали свій технічний ресурс. Навантаження на трактор та комбайн в Україні у 3-7 разів перевищує відповідні показники розвинених країн. В нашій країні площа ріллі у розрахунку на один придатний до роботи трактор становить 90 га. Для порівняння: у США цей показник становить – 28 га, Франції – 14 га на один трактор. Щодо

забезпечення комбайнами – подібна ситуація. Так, площа зернових та зернобобових культур, що припадає на один комбайн, в сільськогосподарських підприємствах України становить 390 га, а в США, Франції та Німеччині – близько 55 га. У такій ситуації досить проблематично виконати всі необхідні технологічні операції в оптимальні строки, щоб вчасно посіяти сільськогосподарські культури та забезпечити мінімальні втрати врожаю при його збиранні [70, с. 40-58].

Однак науковці стверджують, що існують певні перешкоди для розвитку лізингу. Серед головних – недосконала законодавча база, неузгодженість окремих складових лізингової діяльності, несприятливий податковий клімат. Обмеженими також є можливості залучення коштів для фінансування лізингових операцій, а фінансовий стан лізингодавців залишається незадовільним. Іншими факторами, які стримують розвиток лізингових відносин, є обмежене

використання інфраструктури ринку лізингу; відсутність кредитних компаній, які б інформували лізингодавців про потенційних лізингоотримувачів; нестача кваліфікованих кадрів у сфері лізингу і низька інформованість з питань лізингу представників агробізнесу. Крім того, в Україні немає державної програми розвитку лізингу, а роль банків у сфері лізингового бізнесу є дуже низькою. Фактично, сьогодні більшість лізингових компаній виконують роль посередників між виробниками та споживачами обладнання, ніж повноцінних лізингодавців [87].

Крім того, існує ряд чинників, що не сприяють розвитку міжнародного лізингу на території України. Так, повна вартість товару, який перетинає митний кордон України, відразу обкладається податками та зборами, які у 90-денний термін повинні бути повністю сплачені, що є неприйнятним для вітчизняних лізингоотримувачів. Тому іноземні лізингодавці

змушені залучати вітчизняні лізингові компанії для своєї діяльності на території України, тим самим втрачаючи свою основну вигідну відмінність від вітчизняних лізингодавців, а саме – низьку ставку лізингового відсотка.

Вважаємо, що проблеми України у сфері лізингу буде легше вирішити, спираючись на зарубіжний досвід. У Німеччині лізинг почали широко застосовувати на початку 60-х рр., і на сьогодні лізингові угоди набули значних масштабів. Це відображається не тільки у тенденції до постійного зростання їх обсягів і використанні цієї форми кредитування численними галузями, але й у залученні до лізингових відносин більш широкого кола інвестиційних об'єктів. У Німеччині діють понад 700 лізингових товариств, з яких 2/3 є товариствами з обмеженою відповідальністю, близько 20 % припадає на товариства з обмеженою відповідальністю та участю командистів і 5 % – на суто командитні

товариства. Лізинг у Німеччині здійснюється виробником товарів і має, як правило, довгостроковий характер, оскільки лише здача в оренду на тривалий термін забезпечує постійний прибуток від об'єкту оренди. Короткостроковий лізинг фірми-виробники використовують в тому випадку, коли необхідно негайно покрити потребу в засобах або ж вийти на ринок із новим товаром.

Перша спеціалізована західнонімецька лізингова компанія «Дойче Лізинг GmbH.» виникла в 1962 р., а лізингові операції в Німеччині набули поширення насамперед у сфері фінансового лізингу. В останні роки спостерігається значне зростання лізингових інвестицій, що спрямовуються на модернізацію галузей на основі найновітніших технологій. Домінуючим у лізинговій політиці в країні став напрям, пов'язаний з інтенсифікацією виробництва, науки, сервісу, тобто сфери послуг та інформаційних технологій. Нині лізинг дає економіці країни близько 13-16 % інвестицій.

Загалом в країнах з високорозвинутою економікою лізинг складає 30-35 % інвестицій в основні фонди, а в країнах з високими показниками зростання – 10-15 % (в Україні – лише 1,5 %). Не обов'язково для отримання доходу мати у власності майно, потрібно лише мати право користування ним і в результаті цього отримувати дохід [43, с.61-67].

Таким чином, обґрунтовано, що для сільськогосподарського кредитування доцільним є групування за ознакою форми надання кредиту, а саме: банківський, комерційний, вексельний, лізинговий, іпотечний. В ході дослідження встановлено, що найбільш перспективними в аграрній сфері є лізингове та іпотечне кредитування, оскільки саме вони дадуть змогу залучити до процесу кредитування доступне сільськогосподарському виробнику заставне майно. Слід зауважити, що кредитні відносини мають ряд специфічних рис, що зумовлює необхідність у створенні адекватного механізму

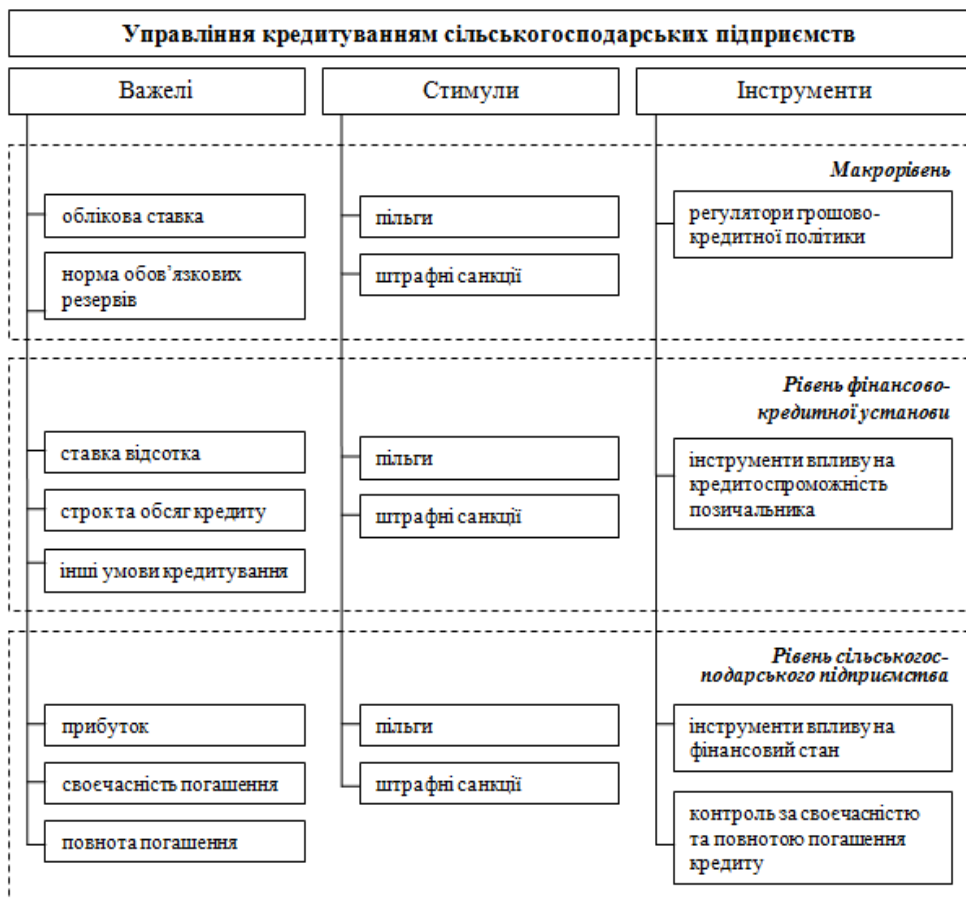
управління ними із врахуванням особливостей сільськогосподарського виробництва.

1.3 Сутність та складові механізму управління кредитуванням аграрних підприємств

Важливим для розвитку аграрного сектора країни, як зазначають фахівці, є фінансовий механізм. Основною складовою фінансового механізму сільськогосподарського виробництва в Україні на даний час є кредитний механізм фінансового забезпечення агровиробників. На думку П.Т. Саблука, кредитний механізм є сукупністю правил взаємовідносин кредитора й позичальника з приводу одержання позики для тимчасового користування та із системою гарантій своєчасного її повернення [138, с. 3-10]. У процесі дослідження вважаємо доцільним розглянути кредитний механізм, що охоплює мікро- та макрорівні (рис.1.2). При цьому до мікрорівня належить механізм фінансово-кредитної установи

(кредитора) та сільськогосподарського підприємства (позичальника).

Механізм кредитування включає важелі, стимули та інструменти управління кредитними відносинами. Важелі – це методи цілеспрямованого впливу на процес прийняття рішень суб'єктами кредитних відносин. На вищому рівні держава в особі НБУ здійснює кредитну політику та регулює кредитні відносини шляхом встановлення облікової ставки НБУ та норм обов'язкових резервів комерційних банків. Фінансово-кредитні установи, в свою чергу, обумовлюючи умови кредитування, зокрема, ставку кредитування, обсяг кредиту та строк його погашення тощо, впливають на рішення сільськогосподарських підприємств щодо прийняття позики. Що ж до позичальників, то вони за рахунок економічних показників (прибутку) та власної поведінки визначають характер своїх кредитних відносин із кредитором.

Рис. 1.2. Рівні та складові механізму управління кредитуванням сільськогосподарських підприємств

Джерело: власні дослідження.

Основним призначенням стимулюючих інструментів кредитного механізму є забезпечення правильності та законності перебігу процесу

кредитування. На всіх рівнях регулювання стимулами є покарання у вигляді штрафних санкцій за порушення умов кредитного договору.

Конкретні заходи, що мають на меті управління кредитними відносинами, називаються інструментами кредитного механізму. Очевидно, що на рівні держави, макрорівні існує безліч таких інструментів, тому, на нашу думку, їх варто об'єднати в один блок – грошово-кредитна політика держави. Основні положення щодо грошово-кредитної політики фіксуються у законодавчо-нормативних актах. Останні визначають основні правила здійснення кредитних відносин та напрямки розвитку цих відносин [3, с. 127].

Слід зазначити, що залежно від напрямку дії основних важелів управління і механізму на макрорівні визначають два різновиди кредитної політики. По-перше, це кредитна рестрикція (лат. «обмеження»), або політика «дорогих грошей», і, по-друге, кредитна експансія (лат.

«розширення»), або політика «дешевих грошей» [3, с.127-128].

Управління кредитними відносинами здійснюється на кожному рівні кредитної системи: на рівні Національного банку, на рівні комерційних банків та сільськогосподарських підприємств. Положенням «Про кредитування» визначено, що на рівні комерційних банків при проведенні кредитної політики треба виходити із забезпечення інтересів банку та суб'єктів господарської діяльності із врахуванням загальнодержавних інтересів. Їм надається можливість самостійно визначати порядок залучення та використання коштів, а також проведення кредитних операцій, встановлення рівня відсоткових ставок та комісійних винагород. Банки відповідають за виконання зобов'язань перед клієнтами. Правлінням банку або Кредитним комітетом приймається рішення щодо надання кредитів позичальникам, яке оформляється протоколом [3, с.127-128].

Рівень відсоткової ставки за міжбанківськими кредитами комерційні банки встановлюють виходячи із пропозиції на міжбанківському кредитному ринку та рівня облікової ставки. Одним з напрямів кредитної політики щодо ефективного використання кредитних ресурсів є забезпечення відповідності структури джерел коштів до структури активів балансів. Оптимізація здійснюється через видачу частини кредитних коштів у середньому на більший термін, ніж строковість коштів кредитного потенціалу.

Показниками ступеня термінової трансформації є співвідношення обсягів короткострокових та довгострокових активів і пасивів, розрив між якими дозволяє робити висновок про ступінь ризику ліквідності. Банківські та небанківські установи з надання кредитів повинні самостійно формувати свої кредитні ресурси. Врахування всіх факторів, які впливають на залучення коштів для поповнення

кредитного потенціалу, має велике значення для ефективної діяльності фінансово-кредитних інститутів. Основним фактором формування кредитних ресурсів є обсяг тимчасово вільних коштів підприємств, організацій і населення, які використовуються залежно від прийнятої політики кредитних установ та визначають базу створення кредитних ресурсів. Слід констатувати, що зазначений чинник зумовлює вплив вторинного фактору, який пов'язаний з ефективною політикою використання кредитного ресурса, а саме: збільшення кількості клієнтів, зростання організаційної структури банків. У банківській практиці кредитування перевага надається клієнтам, які здійснюють господарську діяльність через даний банк. Особливе значення має збільшення чисельності постійних клієнтів, що призводить до стабільності депозитів та ліквідності банківського балансу.

Економічність та ефективність використання коштів підприємств безпосередньо позначаються

на стабільності кредитних установ. Тому кредитна установа повинна бути поінформована щодо діяльності своїх клієнтів та систематично аналізувати такі показники їх господарювання: 1) ліквідність балансу; 2) рентабельність використання коштів; 3) швидкість обороту капіталу, зокрема обертання оборотних коштів, як реальний економічний критерій ступеня ліквідності; 4) плани виробництва та їх відповідність умовам ринкової кон'юнктури товарів; 5) технічний рівень підприємств і перспективи його розвитку; 6) питома вага продукції, що виробляється для експорту тощо.

В ефективній діяльності фінансово-кредитних установ велике значення відіграє аналіз кредитоспроможності клієнтів, оскільки від фінансового стану клієнтів залежить фінансове становище самого банку. Позичальники також повинні надавати певні гарантії, зокрема: заставу майна або прав, уступку вимог і прав, передачу права власності, гарантії і поручництва,

страхування тощо. Важливим інструментом системи управління кредитними відносинами є контроль за цільовим використанням кредитних ресурсів. Сільськогосподарські підприємства теж повинні мати механізм управління кредитами. Він включає контроль за своєчасністю виплат за кредитними зобов'язаннями і аналіз власних можливостей сплати кредиту шляхом оцінки власного фінансового стану.

Вважаємо, що кредитна діяльність банків визначається факторами, від яких залежить ступінь кредитного ризику. Цими факторами є недосконалий менеджмент, неадекватний первинний капітал, кон'юнктурні коливання, НТП, конкуренція, економічні коливання тощо. Для управління ризиковими операціями банку необхідно оцінити ступінь впливу того чи іншого виду ризику. Саме на результати цієї оцінки мають спиратись рішення, що спрямовані на адекватне використання ризикових ситуацій та

формування системи заходів, які зменшують небезпеку виникнення збитків банку.

Початковий етап кредитних досліджень повинен полягати в отриманні достатньо повної інформації про позичальника, в т.ч. про його фінансовий стан. Кредитні менеджери для отримання більш розширеної інформації про рівень надійності клієнта користуються послугами інших банків. Майже в кожному банку розроблена концепція градації підприємств за ступенем надійності позичальника. Перша група – категорія «А», – має незначний ризик. До неї належать урядові організації, націоналізовані промислові підприємства, вищі навчальні заклади, що фінансуються державою, комерційні компанії національного рівня. Відбір компаній в дану категорію проводиться згідно з повною інформацією про їх фінансовий стан. Клієнт, що потрапив до даної групи, повинен проходити перевірку фінансового стану.

Категорія «Б» включає позичальників із звичайним комерційним ризиком. До неї відносять стабільні компанії, фінансове положення яких є стійким. У них немає проблем з оплатою рахунків, а дебіторська і кредиторська заборгованість не перевищують середнього рівня по галузі. Цю групу очолюють підприємства, які тривалий час менш успішно функціонують на ринку. Особи третьої групи – категорії «В» – це клієнти, які схильні не сплачувати за рахунками. В цю групу, як правило, потрапляють відносно стабільні організації, які мали певні затримки і проблеми щодо погашення попередніх кредитів. Четверта група – категорія «Г» – об'єднує позичальників із значним ризиком. До цієї групи належать підприємства, які є фінансово нестійкими, а тому їх ризики на повернення кредиту потребують підвищеної уваги з боку банку, оскільки можуть стати джерелом значних фінансових втрат. У зв'язку із цим необхідно якомога раніше виявляти клієнтів, що належать до даної групи. Їм потрібна

допомога з розробці ефективних заходів та постійний контроль за фінансовим становищем.

П'ята категорія – «Д», до якої належать підприємства із неприйнятним рівнем ризику, включає підприємства із незадовільним фінансовим станом. Банк відмовляє їм у наданні послуг або пропонує найжорсткіші умови контролю протягом всього періоду кредитування. Необхідно зазначити, що більшість підприємств стикаються з тимчасовими фінансовими труднощами, а тому переведення їх до нижчої категорії є недоцільним. Ця проблема вирішується додаванням до літери «Д», що визначає останню групу ризику, літери «Х». Це означатиме, що для даного підприємства тимчасово припинено кредитування.

Основним джерелом внутрішньої інформації щодо фінансового стану позичальника є його фінансові звіти, особливо форми балансу та звіту про фінансові результати. Розрахунок фінансових коефіцієнтів дозволяє глибше проаналізувати стан

справ даного господарства та оцінити його здатність погасити позику вчасно та в повному обсязі. Паралельно вивчається репутація підприємства, його чесність, порядність, взаємовідносини з іншими банками, компетентність керівників, досвід і знання справи тощо.

Необхідно зазначити, що процес прийняття рішення про надання кредиту складний і багатогранний. Проте реальність господарської ситуації не дає резерву часу для прийняття подібних рішень. Саме цим зумовлена необхідність автоматизації вказаної процедури прийняття банківських рішень, реалізацією якої є розробка експертної системи підтримки прийняття рішень про кредитування. У разі незадовільного фінансового стану сільськогосподарського підприємства підвищується рівень кредитного ризику.

Важливим є процес управління кредитним ризиком, який включає комплекс заходів,

спрямованих на мінімізацію ризиків та забезпечення неперервного виробничого процесу з метою повернення кредитних ресурсів. Як вважають більшість фахівців, управління ризиками – це безперервний процес, над яким треба працювати. Це означає, що сільськогосподарський виробник має займатися плануванням бізнесу, виробництвом, маркетингом, управлінням фінансовими ресурсами, юриспруденцією, управлінням кадрами і, водночас, включенням заходів з управління ризиком до кожного з цих етапів.

Процес управління ризиками можна розподілити на декілька етапів: 1) ідентифікацію можливих джерел ризику; 2) визначення ймовірних наслідків, що можуть трапитись (погода, ціни, урожайність т.д.; 3) вибір альтернативних стратегій управління ризиками; 4) визначення результатів реалізації кожної стратегії; 5) оцінка співвідношення між ризиками та прибутками [105, с.24].

Механізми управління ризиками сільськогосподарських підприємств можна розділити на три рівні: 1) механізми, якими сільськогосподарське підприємство може самостійно скористатися, застосовуючи ефективні агротехнології, використовуючи оптимальні співвідношення мінеральних добрив та засобів захисту рослин, для обґрунтування забезпечення основними засобами, диверсифікації виробництва, залучення висококваліфікованих спеціалістів, створення маркетингових схем; 2) механізми, для використання яких сільськогосподарське підприємство повинно звернутися до третьої особи – банку, страхової компанії, кредитної спілки, лізингової компанії тощо; 3) макроекономічні методи, тобто регуляторна політика уряду на аграрному ринку та державні програми підтримки аграрного сектора.

Вважаємо, що однією із причин скрутного становища сільськогосподарського виробництва є відсутність контролю за кредитними ризиками.

Внаслідок цього керівництво багатьох банків недовірливо ставиться до кредитування сільськогосподарських підприємств. На нашу думку, однією з умов зниження ризиків комерційних банків при кредитуванні є впровадження страхування кредитних ризиків. На вітчизняному кредитному ринку страхування кредитів практикується не так давно і не набуло необхідного розвитку. Існує кілька причин цього, а саме: висока вартість страхових послуг, складність процедури оформлення страхового договору, відсутність страхового аудиту, інформації про діяльність страхових компаній, а також відсутність кваліфікованих спеціалістів зі страхування ризиків [42 с. 86-90].

Заголом сільськогосподарські виробники частково ознайомлені із механізмом страхування, що доводить їх підготовленість до страхування кредитних ризиків. У фаховій літературі С.Л. Єфімов наводить таке визначення: «Кредитне страхування – це страхування на випадок смерті

особи, що оформила купівлю у кредит». Також можна зустріти думку, що це вид страхування при заставі майна, за якого банк чи інша установа одночасно надають кредит і страхують майно, передане у заставу. У випадку непогашення основної суми боргу та відсотків за кредит заборгованість покривається за рахунок страхової суми. Загалом, кредитне страхування визначається як «господарський механізм, мета якого задовольнити випадкові оцінювані майнові потреби, які виникають з ризику неповернення кредиту, перерозподіливши втрати між суб'єктами кредитно-страхових відносин» [62, с. 222].

У вітчизняному страховому законодавстві стосовно страхування ризиків у кредитній сфері виділено три види страхування: страхування кредитів, страхування відповідальності позичальника за непогашення кредиту, страхування виданих та прийнятих гарантій. Слід зазначити й те, що інтерес аграріїв до страхування сільськогосподарських ризиків зростає. Пов'язано

це з тим, що кредитування під заставу майбутнього врожаю передбачає страхування заставного забезпечення. Однак слід зазначити, що в міжнародній страховій практиці видів кредитного страхування значно більше [62, с. 223].

Таким чином, управління відносинами між кредитором та позичальником здійснюється як на рівні фінансово-кредитної установи, так і на рівні сільськогосподарського підприємства. Зазначене зумовило необхідність групування складових механізму за рівнями управління на ті, що належать до мікро- та макрорівнів. Однак формування пропозицій щодо вдосконалення кредитних відносин в сфері сільськогосподарського виробництва потребує не тільки теоретичного опрацювання особливостей кредитування сільськогосподарських підприємств та виділення найбільш прийнятних форм організації кредитування, але й дослідження проблем, які заважають нормальному функціонуванню кредитних механізмів та

ідентифікації причин виникнення цих проблем на основі вивчення аналітичного матеріалу.

Висновки до Розділу I

1. Визначено, що кредитне забезпечення є невід'ємною умовою розвитку сільськогосподарського виробництва. При цьому складність та багатогранність кредитних відносин зумовлює відсутність єдиної методологічної основи щодо визначення сутності кредиту. Дослідження процесів кредитування доцільно здійснювати системно, а саме: принципи поверненості, строковості, забезпеченості, цільового використання та, зазвичай, платності; обов'язкове виникнення кредитних відносин між кредитором та позичальником; існування як грошової, так і товарної форми кредиту.

2. За результатами аналізу особливостей організації відносин щодо кредитування сільськогосподарських виробників в зарубіжних країнах встановлено, що зазвичай в цей процес залучені і державні, і приватні фінансово-кредитні

установи. Діяльність останніх організована із врахуванням мінімальної плати за кредит та відсутності конкуренції з боку потужних державних позикодавців. Вимоги до сільськогосподарського кредитування найкраще реалізуються фінансово-кредитними інституціями, які сформовані та функціонують на кооперативних засадах.

3. Результатами ретроспективного аналізу розвитку кредитних відносин доведено, що кредитування сільськогосподарського виробництва має задовольнити умови пільговості позик сільськогосподарським виробникам, що, в свою чергу, неможливе без залучення у цей процес держави. Крім того, з метою здешевлення кредитів особливу увагу слід звернути на формування фінансово-кредитних установ, які також функціонують на кооперативних засадах.

4. Обґрунтовано, що найбільш доцільним для аналізу сільськогосподарських кредитів є їх групування за ознакою форми надання кредиту на

банківський, комерційний, вексельний, лізинговий та іпотечний. При цьому встановлено, що найбільш перспективними є дві останні форми кредитування.

5. Визначено, що в економічній літературі не існує єдиного визначення терміну «іпотека». При цьому його ототожнюють із заставою, позикою та боргом. Доцільно при кредитуванні сільськогосподарських підприємств іпотеку розглядати як майно, яке надається під заставу, або кредитні відносини (позика), або суму коштів, яку заборгував позичальник (борг), залежно від рівня управління кредитними відносинами.

6. Механізм управління кредитними відносинами визначено як сукупність інструментів, важелів та стимулів цілеспрямованого впливу на якісні та кількісні характеристики кредитних відносин. Також встановлено, що управління відносинами між кредитором та позичальником здійснюється як на рівні фінансово-кредитної установи, так і на рівні

сільськогосподарського підприємства. Зазначене зумовило необхідність групування наведених вище складових механізму за рівнями управління на ті, що належать до мікро- та макрорівнів.

РОЗДІЛ II

СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТУВАННЯМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Аналіз кредитування сільськогосподарських підприємств та його вплив на ефективність їх господарської діяльності

Управління виробничо-господарською діяльністю підприємства передбачає пошук джерел його фінансування. Одним з найважливіших джерел є кредитування, оскільки воно створює умови фінансового забезпечення агропромислового виробництва. Однак

функціонування аграрного сектора в пореформеному періоді зумовлює появу певних проблем, пов'язаних з управлінням кредитування сільськогосподарських підприємств. Фінансова криза у цій галузі призвела до значного дефіциту коштів, необхідних для забезпечення розширеного відтворення процесу виробництва, тому що відновлення виробничого капіталу можливе лише у разі формування значних обсягів фінансових ресурсів. Обмеженість власних коштів сільськогосподарських підприємств зумовлює необхідність вивчення можливостей використання зумовлює пошук зовнішніх джерел фінансування, зокрема кредитних ресурсів.

Однією з проблем, що залишається не вирішеною для сільського господарства, є бюджетне фінансування агропромислового виробництва. Необхідно зазначити, що обсяги бюджетного фінансування сільського господарства за останні п'ять років значно зросли. Зокрема, на підтримку сільськогосподарських

товаровиробників Житомирської області з Державного бюджету України у 2003 р. отримано 32,4 млн. грн., у 2004 р. – 42,4 млн. грн., у 2005 р. – 55,3 млн. грн., у 2006 р. – 81,5 млн. грн., у 2007 р. – 102,8 млн. грн. Інформація щодо розподілу коштів державного бюджету серед сільськогосподарських підприємств Житомирської області наведена у додатку А.

Проте все більше підприємств агропромислового комплексу для забезпечення діяльності звертаються до банківських установ з метою отримання кредитних ресурсів. Незважаючи на високі ризики галузі, кредитування вітчизняними банками агропромислового комплексу Житомирської області активно зростало. Обсяги кредитів, залучених сільськогосподарськими підприємствами, зросли з 97,5 млн. грн. у 2003 р. до 163,5 млн. грн. у 2008 р. (рис. 2.1). Детальна інформація щодо обсягу залучених кредитних

ресурсів сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області наведена у додатку Б.

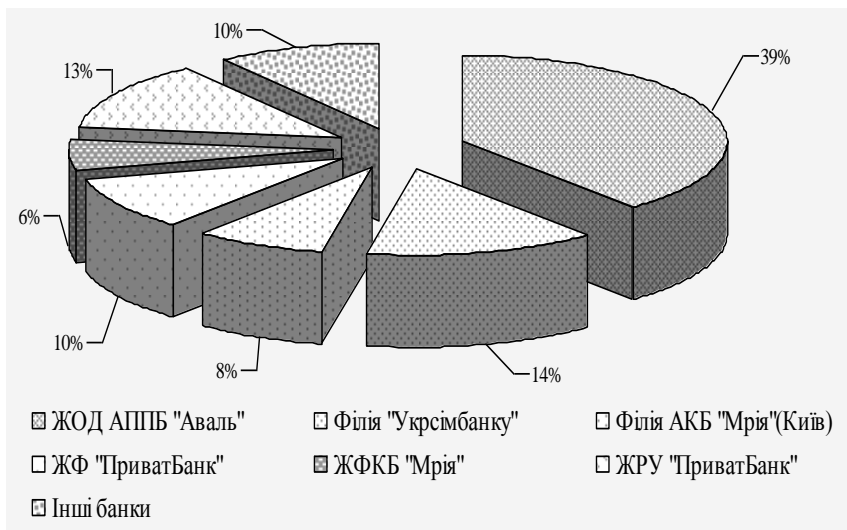
Рис. 2.1. Динаміка обсягів кредитів, отриманих сільгосп підприємствами Житомирської області, 2003-2008 рр.

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

Найбільша питома вага кредитів, що надаються сільськогосподарським підприємствам Житомирської області, належать таким банківським установам як: «Аваль»,

«Приватбанк», «Укресімбанк», «Промінвестбанк». Лідером з кредитування сільськогосподарських підприємств на Житомирщині є АППБ «Аваль» (рис. 2.2).

До важливих питань у кредитуванні сільськогосподарського виробництва відноситься проблема повернення наданих кредитів. Головна умова збільшення обсягів кредитування аграрного сектора економіки – це довіра банків до підприємств агропромислового комплексу.

Рис. 2.2. Питома вага комерційних банків у кредитуванні АПК Житомирської області, 2007 р.

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

Проте більшість фахівців вважають повільним розвиток кредитування і дефіцит кредитних ресурсів сільського господарства. Відповідно до даних Головного управління агропромислового розвитку Житомирської області, потреба в кредитних коштах на 2008 р. сільськогосподарських підприємств Житомирської області складає 384,4 млн. грн., в т.ч. питома вага довгострокових та середньострокових кредитах складає 56,2 %, а короткострокових – 43,8 %. Фактично у згаданому році отримано 163,5 млн. грн. в т.ч. довгострокових та середньострокових кредитів на суму 63,0 млн. грн., а короткострокових на суму 100,5 млн. грн. Потреби в довгострокових та середньострокових кредитах задовільняються лише на 29,1 %, короткострокових – тільки на 59,8 % (табл. 2.1). Незважаючи на збільшення кредитів, потреби виробників у позикових коштах не забезпечуються

в необхідному обсязі. Надзвичайно актуальною є проблема забезпечення виробників довгостроковими кредитами.

Таблиця 2.1

**Потреба в кредитних коштах
сільськогосподарських підприємств
Житомирської області за 2006 - 2008 рр.**

Рік	Вид кредиту		Всього
	довгострокові	короткострокові	
<i>Потреба, млн.грн.</i>			
2006	39,3	85,2	124,5
2007	66,5	121,4	187,9
2008	216,2	168,2	384,4
<i>Фактично, млн.грн.</i>			
2006	25,6	72,1	97,7
2007	24,2	85,9	110,1
2008	63,0	100,5	163,5
<i>Фактично в % до потреби</i>			
2006	65,1	84,6	78,5
2007	36,4	70,8	58,6
2008	29,1	59,8	42,5

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

Водночас, існує ряд об'єктивних і суб'єктивних чинників, які перешкоджають розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі економіки області. При чому їх

поява зумовлена діяльністю як кредиторів, так і позичальників. Особливо стримуючим чинником збільшення кредитування сільськогосподарських підприємств є відсутність ліквідної застави у 95 % позичальників [101]. На нашу думку, кредитування аграрного сектора може залишитися проблемним питанням до тих пір, поки земля не стане об'єктом застави і не буде створений повноцінний ринок землі. Саме відсутність застави є перешкодою для розвитку кредитування сільськогосподарських підприємств.

Слід зауважити, що невирішеність питання із заставою породжує інші фінансові проблеми, насамперед з покриттям поточного виробництва. Іноді підприємства вимушені продавати основні засоби для покриття поточних витрат. Крім того, потреба в коштах спонукає виробників сільськогосподарської продукції звертатись одразу до кількох джерел, як у межах регіону, так і поза ним. Наприклад, СТОВ «Агрокомплекс-98» Радомишльського району у 2007 р. отримало

кредит на суму 607,0 тис. грн. в Приватбанку м. Київ.

Важливою складовою кредитної політики є встановлення вартості кредитних ресурсів, яке реалізується через відсоткові ставки. Норма відсотка визначається ринком і регулюється нормою прибутку, яку можна отримати при вкладанні капіталу, та рівнем інфляції. Відсоткова ставка по кредитах 2003-2007 рр. є стабільною на рівні 17-19 % (рис. 2.3). Процентні ставки комерційних банків усе ще залишаються для сільськогосподарських підприємств надто високими. Вважаємо, що для стабілізації фінансово-кредитної системи необхідно здешевити відсоткові ставки за кредит для підприємств агропромислового комплексу до 5-7 %.

Рис. 2.3. Динаміка облікової ставки НБУ та процентних ставок комерційних банків за кредитами за 2003 – 2007 рр.

Джерело: режим доступу [http:// www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua).

Нині ситуація з кредитуванням на Житомирщині потребує удосконалення. Одним із шляхів зниження процентної ставки є макроекономічна стабілізація. Фіскальна і монетарна політика створюють передумови для розвитку ефективної фінансової системи. Другим важливим чинником є ефективність банківського сектора. Чим нижча ефективність банків, тим вищими є процентні ставки з кредитів. Також

важливу роль відіграє інституційне і законодавче середовище. Чим захищенішими є права кредитора, тим менші ризик і витрати з надання кредиту і тим нижчі є процентні ставки.

На думку С.М. Колотухи, у розвиток вітчизняного агропромислового комплексу щорічно необхідно інвестувати не менше 20-25 млрд. грн., що у декілька разів більше від фактичних обсягів за останні роки. За відсутності доступу до фінансово-кредитних ресурсів навантаження на власні фінансові ресурси товаровиробників зростає, внаслідок чого виникає дефіцит оборотних коштів, погіршується фінансовий стан сільськогосподарських підприємств [74, с. 108].

Таким чином, розвиток банківського кредитування сільськогосподарських підприємств Житомирської області стримують ряд чинників, зокрема: відсутність ліквідної застави, відсутність надійного позичальника, відсутність гарантій повернення кредиту, високий рівень витрат, банків

із надання послуг; значні ризики, несвоєчасне повернення кредитів тощо. Окрім того, переважна більшість сільськогосподарських підприємств не мали позитивної кредитної історії, що також є однією з передумов отримання кредиту. Слід зауважити, що з розвитком ринкових відносин зростає залежність підприємств агропромислового комплексу від фінансово-кредитної системи. Оскільки сільське господарство – це переважно сезонне виробництво, то нормальний відтворювальний процес вимагає раціонального співвідношення між власними і залученими коштами. В умовах спаду виробництва, скорочення посівних площ, зменшення поголів'я худоби, зниження її продуктивності, диспаритету цін фінансове забезпечення галузі знаходиться у критичному стані.

У більшості країнах світу здійснюється державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників [115, с. 106-109]. Держава вживає багато заходів щодо покращення

фінансово-кредитного та ресурсного забезпечення, налагодження цінового паритету, податкових та інших пільг для сільськогосподарських підприємств. Лише надавши реальну підтримку національному товаровиробнику, можна зміцнити фінансове становище держави. Зокрема, розроблено проект Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 р. Однак, на нашу думку, питання кредитування сільськогосподарських підприємств потребують подальшого розв'язання.

Виняткове значення для аграрного виробництва має державна кредитна політика. Державне регулювання механізму кредитування має бути побудоване на основі таких принципів: законність, пріоритетність, системний підхід, сприяння розвитку, забезпечення взаємодії, своєчасність і адекватність. Принцип законності передбачає дію державних органів суто у правовому полі. Пріоритетність зумовлює встановлення загальнодержавних прерогатив,

переваг і, відповідно, спрямування ресурсів на розвиток згаданих сфер.

Системний підхід полягає у комплексному розв'язанні поставлених проблем, проведенні регулювання механізму кредитування як цілісного процесу з аналізом можливих змін його складових, взаємному впливі окремих елементів. Принцип сприяння розвитку вимагає створення державою через відповідне законодавство комфортних умов функціонування для всіх видів діяльності й форм власності. Принцип забезпечення взаємодії доповнює попередній і полягає у створенні передумов для співпраці між бізнесом, банками і владою. Важливим принципом державного регулювання механізму кредитування є своєчасність і адекватність заходів, до яких вдаються регулятивні органи. Дотримання цього принципу дає змогу вчасно реагувати на зміни макроекономічних параметрів, запобігати кризовим ситуаціям.

Одним із інструментів державної аграрної політики став механізм здешевлення банківських кредитів через застосування часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків за постановою Кабінету Міністрів України «Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт» від 25 лютого 2000 р. № 398. Механізм пільгового кредитування в основі передбачає компенсацію із бюджету комерційним банкам різниці, яку вони втратили внаслідок кредитування за неринковими (пільговими) відсотковими ставками. Комерційні банки при цьому нічим не ризикують: суми кредитів будуть повернуті товаровиробникам, і пільгова різниця буде компенсована державою.

Такий захід сприяв значному покращенню ситуації на кредитному ринку, в результаті збільшилися надходження кредитних ресурсів в аграрний сектор. Кредитні ресурси комерційних банків почали надходити підприємствам аграрного сектора України. До впровадження цього

механізму комерційні банки практично не кредитували сільське господарство. Сільськогосподарські підприємства мають право на часткову бюджетну компенсацію процентних ставок по банківських кредитах згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 259 від 21 лютого 2007 р. Уряд запровадив вимогу, відповідно до якої короткострокові й середньострокові кредити здешевлюються тільки підприємствам з обсягом виробництва валової сільськогосподарської продукції за попередній рік не менш 1 млн.грн.

На нашу думку, не слід обмежувати доступ до пільгових кредитів сільськогосподарським підприємствам. Короткостроковим є кредит, залучений на строк не більше ніж 12 календарних місяців у межах бюджетного року, а середньостроковим – від 12 до 36 календарних місяців. Часткова компенсація відсоткової ставки здійснюється як за залученими у банках короткостроковими та середньостроковими

кредитами, так і за короткостроковими кредитами, залученими у кредитних спілках. Кредиторська заборгованість, зареєстрована в органах Державного казначейства станом на 1 січня 2007 р., за компенсацію відсоткової ставки за залученими кредитами погашається в межах бюджетних призначень на 2007 р.

Компенсація надається на конкурсній основі агропідприємствам, які залучили кредити у поточному році, за умови, що сума відсотків за користування кредитом та за додатково укладеними договорами, предметом яких є надання банками послуг, а також за кредитами кредитних спілок, не перевищує у національній валюті 18 % річних для короткострокових та 17 % – для середньострокових кредитів, а в іноземній валюті – не більше ніж 12 % річних для короткострокових та 11 % – для середньострокових кредитів. Компенсація за короткостроковими кредитами надається у національній валюті в розмірі дійсної на момент

нарахування відсотків облікової ставки Нацбанку. Компенсація за короткостроковими кредитами в іноземній валюті здійснюється у розмірі 6 % річних. Зокрема, її отримують сільськогосподарські підприємства та цукрові заводи, що залучали кредити на виробничі витрати, та підприємства споживчої кооперації, кредити яких пов'язані із закупівлею у сільськогосподарської продукції [54].

На думку М.Я. Дем'яненка, конкурсний підхід допуску сільськогосподарських підприємств до пільгового кредитування є недоцільним [48]. Компенсація не надається позичальникам, яких визнано банкрутами, стосовно яких порушено справу про банкрутство, що перебувають на стадії ліквідації або мають прострочену більш як за півроку заборгованість перед державним і місцевими бюджетами та Пенсійним фондом України. Механізм надання часткової компенсації наведено на рис. 2.4.

Вперше у 2004 р. впроваджувався механізм державної підтримки за довгостроковими кредитами. Проте така схема є занадто складною в оформленні пільгових кредитів, що затрудняє доступ сільськогосподарських підприємств до кредитних ресурсів. Крім того, більш логічно і доцільно було б здійснювати компенсацію процентної ставки за надані кредити сільськогосподарським підприємствам, а не комерційним банкам.

Протягом 2003-2008 рр. обсяги отриманих бюджетних дотацій сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області зросли незначною мірою з 7299 тис. грн. до 10000 тис. грн. Найбільший рівень кредитних компенсацій отримали сільськогосподарські підприємства Попільнянського району в 2003 р. – 1529 тис. грн. або 20,9 % від загального обсягу компенсації по області; в 2004 р. – 2454,4 тис. грн. або 51 %; в 2005 р. – 3494,33 тис. грн. або 28,2 %; в 2006 р. – 3568,10 тис. грн. або 35,9 %, в 2007 р. –

2061,22 тис. грн. або 27,4 %; в 2008 р. – 2400,64 тис. грн. або 24,1 %.

Сільськогосподарськими підприємствами Андрушівського, Нов.-Волинського, Баранівського, Вол.-Волинського, Коростенського, Малинського, Народицького, Радомишльського, Брусилівського районів отримано незначні компенсаційні кошти, які не вплинули на покращення фінансового стану цих підприємств (додаток В).

Рис.2.4. Схема надання часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків сільськогосподарським підприємствам

Джерело: власні дослідження.

За даними табл. 2.2 видно, що сума залучених пільгових кредитів у 2006-2008 рр. мала тенденцію до зростання. В 2008 р. в порівнянні з 2006 р. збільшилась сума залучених пільгових кредитів на 40,2 % і склала 163,5 млн.грн. У більшості випадків сільськогосподарських підприємств кредитування є короткостроковим. Водночас, сума компенсованих кредитів із державного бюджету за цей же період майже не змінилась і склала у 2008 р. – 9,97 млн.грн., що протягом 2006-2008 рр. Збільшення залучених пільгових кредитів дозволило сільськогосподарським підприємствам збільшити посівну площу сільськогосподарських культур.

Таблиця 2.2

**Стан пільгового кредитування
сільськогосподарських підприємств
Житомирської області у 2006-2008 рр.**

Показник	Роки		
	2006	2007	2008
Посівна площа сільськогосподарських культур, тис. га	125	229,2	289,5
<i>Сума залучених кредитів, млн. грн.</i>			
Всього	97,7	110,1	163,5
Короткострокові	72,1	86	141,5
Довгострокові	27,6	17,1	22,0
<i>Компенсовано з державного бюджету у кредитах, млн.грн.</i>			
Всього	9,95	7,52	9,97
Короткострокові	2,97	4,01	6,68
Довгострокові	6,98	3,46	3,28
На 1 грн. компенсації залучено пільгових короткострок. кредитів, грн.	0,04	0,04	0,05
<i>Кількість підприємств, які отримали компенсацію</i>			
Всього	224	240	193
сільськогосподарські підприємства	217	236	86
інші	7	6	7
На 1 підприємство залучених пільгових кредитів, тис. грн.	435,7	459	847

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

М.Я. Дем'яненко акцентує на тому, що часткова компенсація має тимчасовий характер [48]. Вважаємо, що в даний період, коли сільське

господарство знаходиться у депресивному стані, не варто відмовлятися від часткової компенсації. Механізм компенсації кредитної ставки комерційними банками необхідно удосконалювати і розглядати в комплексі із іншими заходами.

Встановлено, що порядок використання коштів для пільгового кредитування щороку змінюється: 1) отримати кредити мають лише сильні господарства, які можуть надати для банків заставу, частка таких господарств у загальній кількості товаровиробників незначна; 2) існує значний ризик, що власники комерційних банків можуть встановити інші пріоритети і відмовитися від кредитування аграрного сектора; 3) несвоєчасність фінансування компенсацій за кредитними ставками підриває довіру селян до держави.

Існує думка, що повністю потребу сільськогосподарських підприємств у кредитних ресурсах на пільгових умовах задовільнити неможливо [114, с. 64-69]. Одним із недоліків

механізму пільгового кредитування, який знижує ефективність даного методу, є методика розподілу коштів на фінансову підтримку через механізм здешевлення кредитів. За критерій такого розподілу може бути обсяг виробництва валової продукції сільського господарства. Зокрема, підрахунки, наведені М.Я. Дем'яненком, переконливо свідчать про наявність значних коливань між рівнями коштів на здешевлення кредитів, доведеними до областей країни. Якщо Запорізькій області в розрахунку на 1 га ріллі довели 2,95 грн. компенсацій, Харківській – 5,78 грн., Житомирській – 17,7 грн., то Львівській – 20,83 грн., Івано – Франківській – 32,31 грн., Закарпатській – 82,47 грн., тобто розходження вимірюється десятками разів [48].

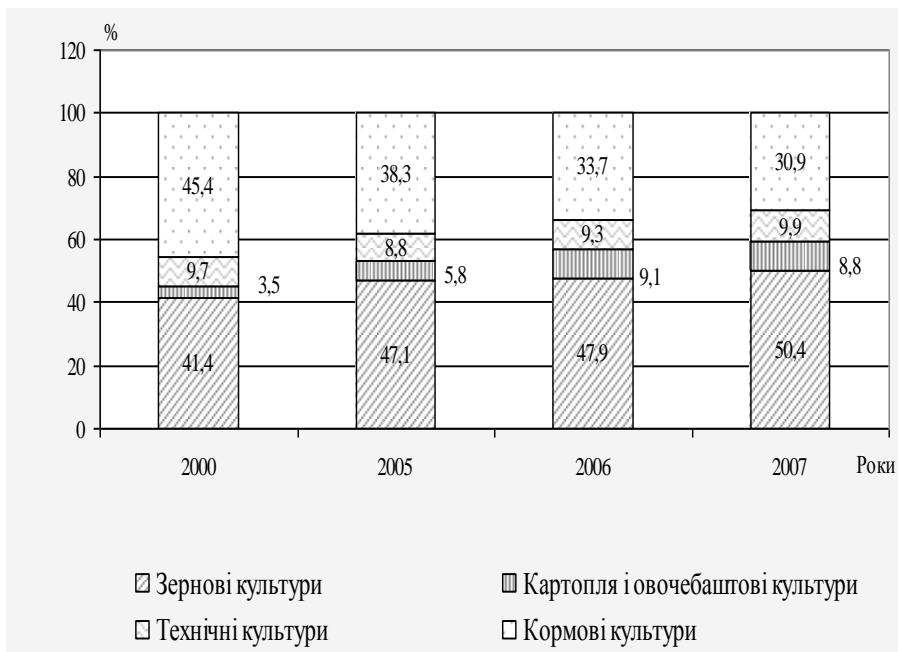
Житомирська область має значний економічний і ресурсний потенціал. Сільське господарство є однією із пріоритетних галузей економіки Житомирської області. Займаючи 4,1 % загальної площі сільськогосподарських угідь,

область виробляє 3,8 % продукції сільського господарства України. Високий рівень розвитку сільськогосподарського виробництва Житомирської області обумовлений двома основними чинниками: сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами лісостепової частини і великою кількістю сільського населення. На розвиток галузей сільськогосподарського виробництва значною мірою впливає структура земельних ресурсів. Найбільша кількість орних земель знаходиться в Лісостепу, а менша – на Поліссі [167, с. 127-129].

Кожна область України має свої особливості. Житомирська область за природним районуванням належить до двох зон – Полісся, що займає 24,1 тис. кв. км. або 81 % її території, а також Лісостепу, площа якого складає 5,7 тис. кв. км. або 19 % площі [167, с. 127-129]. На Поліссі переважають дерново-підзолисті ґрунти (65 %), серед яких є піщані та глинисто-піщані ґрунти. На

значних площах дерново-підзолистих ґрунтів кількість гумусу складає 0,7-0,9 % [167, с. 127-129]. У лісостеповій зоні переважають чорноземи, що мають високу природну родючість. Це зона найбільш інтенсивного сільськогосподарського виробництва. Весь Житомирський регіон має сприятливі умови для розвитку рослинництва і тваринництва.

У Житомирській області у галузі рослинництва у 2007 р. основну питому вагу в структурі посівних площ займали зернові культури. За досліджений період їх загальна площа збільшилась на 9 %. У 2007 р. найбільшу питому вагу в структурі посівних площ займали зернові культури – 50,4 %. Детальна інформація щодо структури посівних площ Житомирської області наведена на рис. 2.5. Посівні площі під картоплею, овочами і баштанними культурами залишилися незмінними.

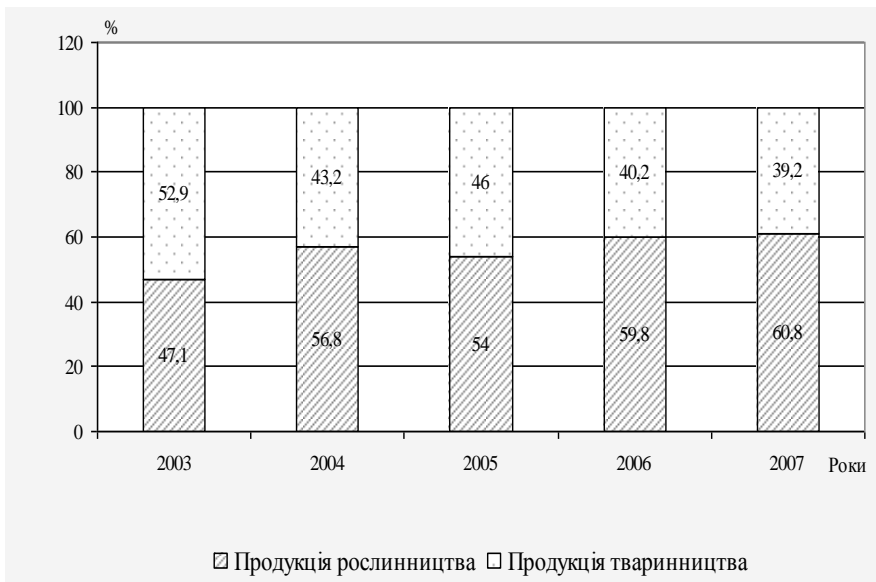

Рис. 2.5. Структура посівних площ Житомирської області, за 2003 - 2007 рр., %

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Основа розвитку та ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств – їх стабільний фінансовий стан. Формування фінансового стану сільськогосподарських підприємств Житомирської області відбувалось в умовах спаду обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 2.6). В

структурі валової продукції сільськогосподарських підприємств відбулось скорочення продукції тваринництва. За період з 2003 – 2007 рр. питома вага продукції тваринництва зменшилась на 13,7 % і склала у 2007 р. 39,2 %.

Рис. 2.6. Структура валової продукції сільськогосподарських підприємств Житомирської області за 2003-2007рр.,%

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

При аналізі діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирської області за 2003 – 2007 рр. динаміка кількості підприємств, які є прибутковими, була неоднаковою. Дослідження показали, що за останні п'ять років найбільш прибуткових сільськогосподарських підприємств було у 2005 р., що стало результатом сприятливих погодних умов та зростання обсягів кредитування сільськогосподарських підприємств. Найменше прибуткових підприємств було у 2007 р., частка їх складала лише 25,4 % від загальної кількості (рис. 2.7). На нашу думку, розвиток кредитування потребує збільшення кількості прибуткових підприємств.

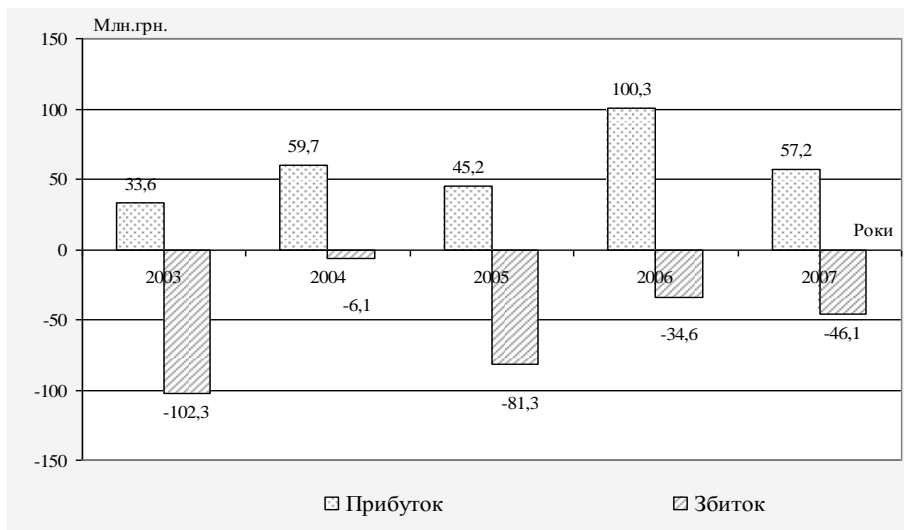

Рис. 2.7. Динаміка кількості прибуткових та збиткових сільськогосподарських підприємств Житомирської області у 2003-2007 рр. (одиниць)

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

У Житомирській області не відбулося суттєвого зростання прибутковості та ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Підвищити економічні показники діяльності вдалося лише окремим господарствам, які знаходяться у кращих природно-кліматичних умовах та мають відносно потужну матеріально-технічну базу (рис. 2.8). Сума прибутку (збитку) сільськогосподарських підприємств Житомирської

області за 2003-2007 рр. збільшилась на 41,2 % і складала у 2007 р. 57,2 млн. грн. [167, с. 127-129].

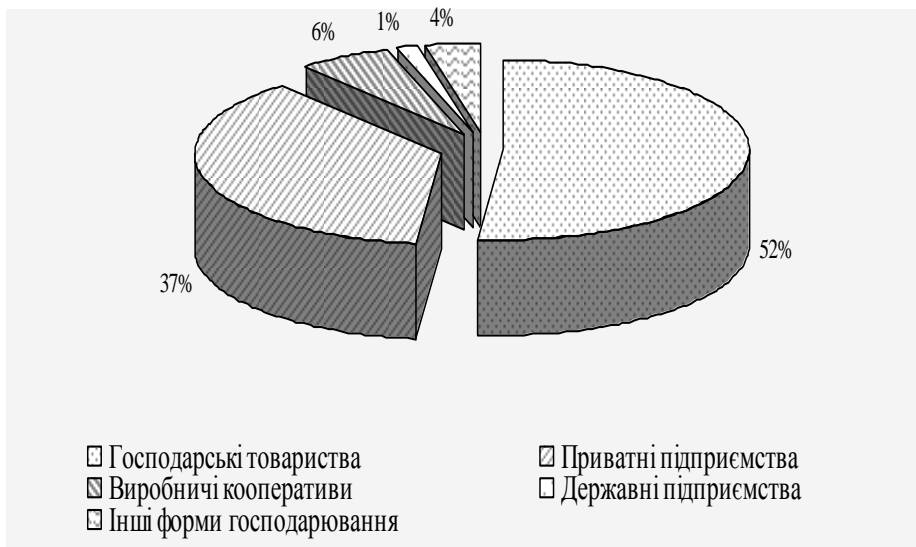
Рис. 2.8. Сума прибутку (збитку) сільськогосподарських підприємств Житомирської області за 2003-2007 рр.

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

У структурі діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання у 2007 р. найбільшу частку займали господарські товариства (51,6 %) та приватні підприємства (37,4 %) (рис. 2.9). Встановлено, що найбільший вплив на

неповернення кредитів сільськогосподарськими підприємствами становить висока збитковість. За результатами фінансово-господарської діяльності сільськогосподарські підприємства області у 2006 р. одержали 65,5 млн. грн. прибутку, а у 2003 р. – 69,4 млн. грн., при рівні рентабельності 9,2 % у 2006 р. (додаток Г). Найбільш збиткові аграрні формування у Вол.- Волинському, Любарському, Чуднівському, Баранівському, Житомирському та Малинському районах.

Рис. 2.9. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств Житомирської області за організаційно-правовими формами господарювання, 2007 р.

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Слід зазначити, що у більшості районів основну суму прибутків забезпечують лише декілька господарств, які працюють високоефективно. Наприклад, в Андрушівському районі – понад 90 % прибутків – результат виробничої діяльності ТОВ «Дари ланів» та ТОВ «Імпак». ТОВ «Агрокомплекс-98», яке

розташоване у Радомишльському районі, забезпечує 85 % загальної суми прибутку сільськогосподарських підприємств району. А у Нов.-Волинському районі, при позитивному фінансовому результаті, прибутки СТОВ «Птахівник», ПСП «Граніт», СТОВ «Агросоюз» становлять 70 %.

З метою поглиблення аналізу прибутковості, проведено рейтингову оцінку адміністративних районів Житомирської області у 2007 р. за розміром прибутку, отриманим сільськогосподарськими підприємствами. Як видно з даних табл. 2.3, найбільше отримано прибутку сільськогосподарськими підприємствами Попільнянського району, всього – 17,2 млн. грн. з розрахунку на одне підприємство – 2,5 млн. грн. Аналіз показників у розрізі районів дозволяє стверджувати, що адміністративні райони, які знаходяться в кращих природно-кліматичних умовах одержують більші прибутки, рентабельність їхньої діяльності значно вища. Це

південні райони Житомирської області, а саме: Бердичівський, Андрушівський, Попільнянський, Ружинський.

Таблиця 2.3

**Рейтингова оцінка адміністративних районів
Житомирської області за розміром прибутку,
отриманим сільськогосподарськими
підприємствами, 2007 р.**

Рейтинг	Назва	Отримано прибутку, тис. грн.	
		всього тис.грн	в розрахунку на 1 с. - г. підприємство
1	Попільнянський	17223,2	2460,5
2	Радомишльський	4087,8	2043,9
3	Андрушівський	11008,0	1572,5
4	Брусилівський	2777,4	694,4
5	Нов.-Волинський	7078,6	589,9
6	Ружинський	5108,5	464,4
7	Бердичівський	2705,1	450,9
8	Любарський	2686,5	383,8
9	Романівський	1635,7	272,6
10	Коростенський	190,9	190,9
11	Чуднівський	1142,7	163,2
12	Олевський	243,0	121,5
13	Овруцький	599,3	119,9
14	Ємільчинський	195,6	65,2
15	Житомирський	337,7	56,3
16	Лугинський	36,1	36,1
17	Баранівський	88,1	29,4
18	Червоноармійський	26,6	13,3
19	Вол.-Волинський	6,9	6,9
20	Всього по області	57177,7	615,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Примітка: в Коростишівському, Малинському, Народицькому, Черняхівському районах немає прибуткових підприємств.

З метою поглиблення аналізу прибутковості проведено групування районів за розміром прибутку, отриманим сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області у 2007 р. (інформація наведена в табл. 2.4). У процесі аналізу було сформовано чотири групи. До 1 групи увійшли підприємства з прибутком менше 50 тис. грн. До цієї групи належать 7 сільськогосподарських підприємств Баранівського, Вол.- Волинського, Лугинського, Червоноармійського районів. На одне підприємство припадає 12,2 тис. грн. прибутку. До 2 групи були включені підприємства з прибутком в межах – 50 - 150 тис. грн. Сюди відноситься 16 сільськогосподарських підприємств Ємільчинського, Житомирського, Овруцького, Олевського районів, де на одне підприємство припадає 22,7 тис. грн. прибутку. 3 група – це

підприємства з прибутком 150-250 тис. грн. Сюди відносяться 8 сільськогосподарських підприємств Коростенського та Чуднівського районів, де на одне підприємство припадає 44,2 тис. грн. прибутку. 4 група – прибуток понад 250 тис. грн. До цієї групи відноситься найбільша кількість сільськогосподарських підприємств – 62 підприємства Андрушівського, Бердичівського, Брусилівського, Любарського, Нов.- Волинського, Попільнянського, Радомишльського, Романівського, Ружинського районів, де на одне підприємство припадає 144,1 тис. грн. прибутку.

Таблиця 2.4

Групування сільськогосподарських підприємств за розміром прибутку в розрахунку на 1 підприємство Житомирської області, 2007 р.

Показники	Група підприємств за розміром прибутку, тис.грн			
	<50	50-150	150-250	>250
Кількість Підприємств, од.	7	16	8	62
Прибуток на підприємство тис. грн.	12,2	22,7	44,2	144,1
Прибуток на 1 га с. г. угідь тис. грн.	5,3	24,3	29,1	235,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

За підсумками фінансово - господарської діяльності сільськогосподарських підприємств у 2007 р., як і в 2006 р., рентабельним було вирощування овочів відкритого ґрунту і картоплі, а також виробництво молока і яєць, решта основних видів рослинницької та тваринницької продукції було збитковим, про що свідчать дані табл. 2.5. В умовах формування ринкового

механізму господарювання важливим фактором ефективності, рентабельного ведення виробництва є зниження собівартості продукції і збільшення її виходу на основі інтенсифікації виробництва.

Таблиця 2.5

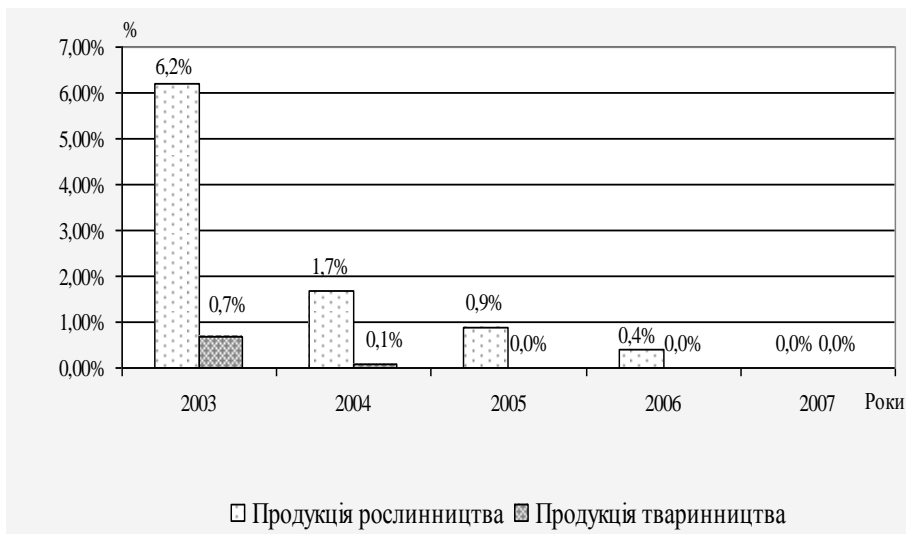
Динаміка рівня рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції Житомирської області у 2003-2008 рр., %

Показники	Рік						2008 р. +, - до 2003 р.
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
Рівень рентабельності (збитковості) усієї діяльності	-13,4	2,4	5,9	9,2	4,9	-1,7	11,7
Рослинництво	28,3	15,3	-3,3	0,6	21,0	6,6	-21,7
в т. ч. зерно	44,3	24,9	-0,8	-1,9	32,0	2,0	-42,3
соняшник	35,9	13,4	-30,3	-16,5	103,2	21,9	-14,0
цукрові буряки	-3,0	-13,3	-20,3	-0,4	-21,1	-18,2	-15,2
картопля	45,9	46,4	46,7	93,2	96,1	46,1	0,2
овочі відкритого ґрунту	-0,5	-10,8	20,5	43,8	132,0	70,3	70,8
Тваринництво	-25,6	-13,9	2,3	-16,9	-16,5	-12,2	13,4
в т. ч. молоко і молокопродукти	5,5	6,1	24,7	1,7	5,4	2,7	-2,8
м'ясо великої рогатої худоби	-46,0	-29,8	-19,8	-37,1	-40,4	-26,2	19,8
м'ясо свиней	-48,1	-29,1	-1,6	-1,8	-37,8	-22,8	25,3
м'ясо птиці всіх видів	-38,4	-33,4	-22,3	-44,2	-59,5	-28,2	10,2
яйця	28,4	16,9	29,1	4,4	17,4	11,1	-17,3

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Отже, запровадження механізму здешевлення кредитів через часткову компенсацію комерційної ставки за кредити дозволило усунути здійснення бартерних схем розрахунків у 2007 р. (рис. 2.10). Крім того, реалізація Указів Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р. та «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» від 29 червня 2000 р. забезпечила збільшення кількості об'єктів інфраструктури збуту сільськогосподарської продукції (бірж, аукціонів, агроторгових домів) в 3,5 рази. Ці заходи дозволили скоротити бартерні операції на ринку.

Рис. 2.10. Питома вага бартеру в розрахунках у сільськогосподарських підприємствах Житомирської області

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Таким чином, обсяг залучених кредитів сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області зросли з 97,5 млн. грн. у 2003 р. до 163,5 млн. грн. у 2008 р. Обмежена кількість сільськогосподарських підприємств Житомирської області мають можливість отримати кредитні ресурси через проблеми, з

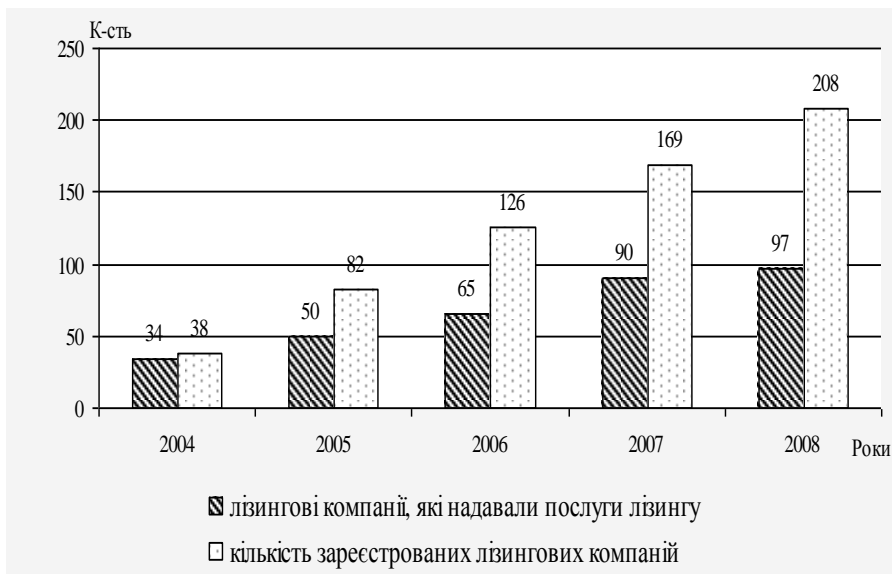
якими вони стикаються, а саме: фінансові показники є збитковими, відсутність ліквідної застави, відсутність гарантій повернення кредиту, значні ризики, відсутність позитивної історії. Тобто, діюча фінансова система сільськогосподарських підприємств не забезпечує можливість залучення необхідних коштів, що не сприяє ефективному виробництву та прибутковості підприємств. Тому існує нагальна потреба розглянути альтернативні форми кредитування сільськогосподарських підприємств.

2.2. Лізинг як альтернативна форма кредитування сільськогосподарських підприємств

Банки залишаються найголовнішими джерелами фінансування для сільськогосподарських підприємств. Майже кожне четверте сільськогосподарське підприємство, яке зверталось по кредит до банку, отримало відмову. Тож для задоволення попиту на зовнішнє

фінансування потрібно розвивати нові форми кредитування, які не матимуть обмежень, що пов'язані тільки з банківським кредитуванням, через високі комерційні ставки за кредитами. В зв'язку з тим що лізингові операції в Україні знаходяться на етапі формування та розвитку, тому відсутня альтернатива для сільськогосподарських підприємств у виборі форми кредитування.

Світова практика довела, що лізинг є перспективною формою кредитування сільськогосподарського виробництва. Кількість зареєстрованих лізингових компаній в Україні протягом 2004–2008 рр. зростає. Якщо в 2004 р. їх було зареєстровано 38, то в 2008 р. їх кількість становила 208, що в 5 разів більше порівняно з 2004 р. (рис.2.11).

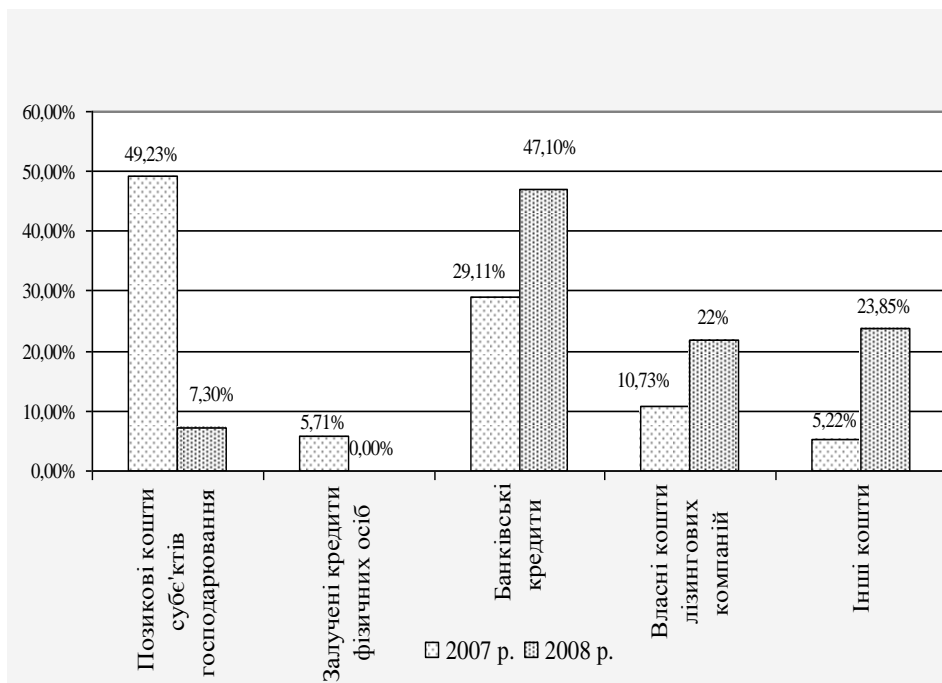

Рис. 2.11. Динаміка кількості лізингових компаній в Україні, 2004-2008 рр.

Джерело: побудовано за даними Міністерства фінансів України.

Кількість лізингових компаній, які надавали послуги лізингу, на ринку також зростає, але не так швидко. Переважна більшість лізингових компаній (66 %) розташована у Києві, але все більше їх з'являється у регіонах, оскільки потреба у придбанні нової техніки та оновленні технологій особливо гостро відчувається саме там [7].

Основними джерелами фінансування лізингових операцій в Україні є позичкові кошти юридичних осіб, банківські кредити та власні кошти лізингових компаній. Однак питома вага цих джерел фінансування значно коливається по роках. Якщо у 2007 р. найбільша питома вага (49,2 %) належала позичковим коштам юридичних осіб, то вже у 2008 р. – вона складала 7,3 %. Водночас, якщо у 2007 р. питома вага банківських кредитів наближалась до рівня 29,1 %, то у 2008 р. вона збільшилася до 47,1 % (рис. 2.12).

Рис. 2.12. Структура фінансування лізингових операцій в Україні, 2007-2008 рр.

Джерело: побудовано за даними Міністерства фінансів України.

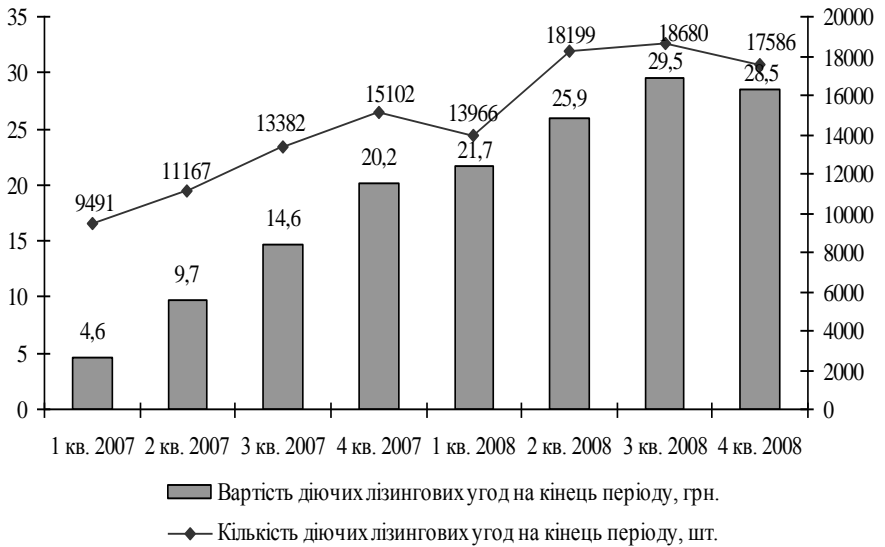
У деякій мірі це пов'язано з кризовими явищами на фінансових ринках та в економіці, нестабільністю політичної ситуації, погіршенням доступу до кредитних ресурсів, падінням платоспроможності сільськогосподарських підприємств. На нашу думку, в найближчі роки

можна очікувати значне скорочення обсягів лізингового кредитування.

Вартість діючих договорів фінансового лізингу в Україні у 2008 р. становила 28,5 млрд. грн., що на 8,3 млрд. грн. більше у порівнянні з 2007 р. Кількість діючих договорів також має позитивну динаміку: збільшення загального обсягу лізингових угод склало 2484 договорів. У 2008 р. укладено 17586 договорів, а у 2007 р. – 15102. Сподіваємось, що така тенденція пов'язана зі зростанням обізнаності щодо лізингу та розвитком фінансових ринків України, а також кращим доступом до кредитних ресурсів за останні роки.

Але при цьому слід зауважити, що, порівняно з 3 кварталом 2008 р. вартість діючих угод на кінець року зменшилась на 1 млрд. грн. – з 29,5 млрд. грн. до 28,5 млрд. грн., що спричинене кризою в економіці, а також на фінансовому ринку, дані наведені на рис. 2.13.

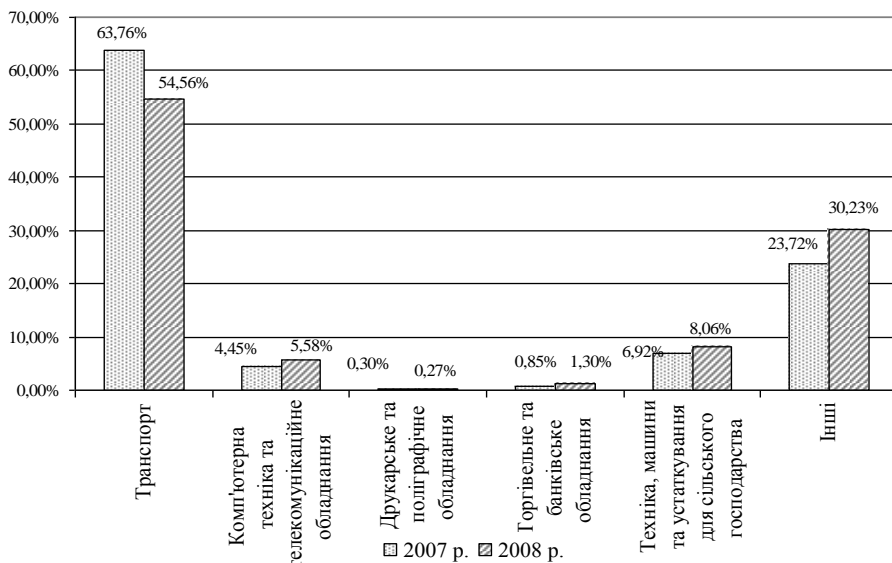

Рис. 2.13. Поквартальна розбивка діючих лізингових угод в Україні, зобов'язання за якими не виконано, 2007 - 2008 рр.

Джерело: побудовано за даними Міністерства фінансів України.

Основна частка в структурі договорів фінансового лізингу за видом обладнання припадає на транспорт: в 2008 р. вона складає 54,6 %, причому її частка порівняно з 2007 р. скоротилася на 9,2 %. Крім того, популярними предметами лізингу є техніка, машини та устаткування для сільського господарства – 8,06 %

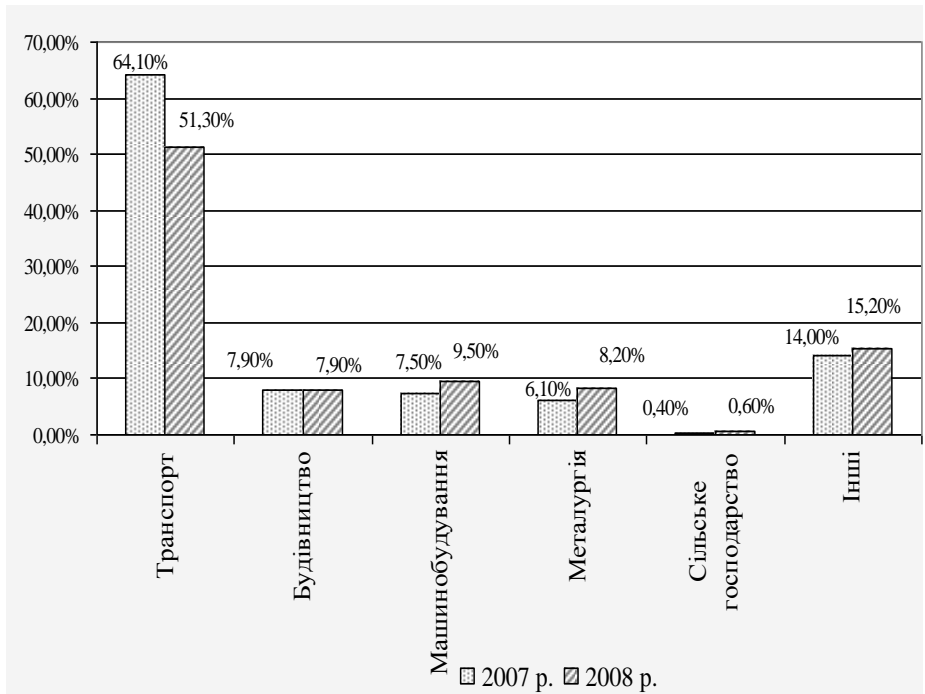
у 2008 р., порівняно з 2007 р. збільшилась на 1,14 %, а також комп'ютерна техніка і телекомунікаційне обладнання – 5,58 %, у 2008 р. збільшилась на 1,13 %, структура договорів фінансового лізингу за видами обладнання наведена на рис. 2.14.

Рис. 2.14. Структура договорів фінансового лізингу за видом обладнання в Україні, 2007 – 2008 рр.

Джерело: побудовано за даними Міністерства фінансів України.

У 2007–2008 рр. у структурі лізингових угод за галузями господарства переважають угоди, що пов'язані з функціонуванням транспортної галузі та будівництва (рис. 2.15). Значне зростання цін на сільськогосподарську продукцію, стабільний попит на дану продукцію і прогнози значної врожайності призвели до зростання частки сільського господарства на 2 % в порівнянні з 2007 р. У зв'язку з рекордними показниками врожаю 2008 р. ціни на сільськогосподарську продукцію значно впали (за деякими культурами – нижче собівартості), що відповідно призвело до падіння кредитоспроможності сільськогосподарських виробників. Така ситуація дає можливість прогнозувати подальше скорочення питомої частки сільського господарства в загальній структурі договорів лізингу, оскільки дана галузь характеризується підвищеним рівнем ризику для інвестування.

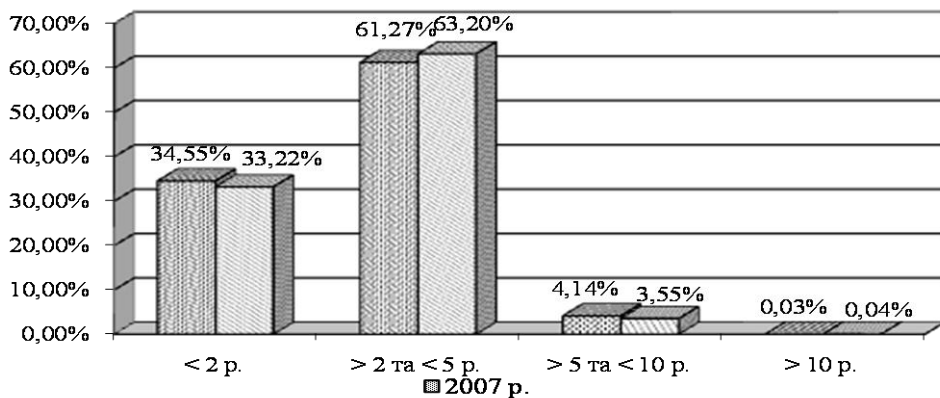

Рис. 2.15. Вартісний розподіл діючих договорів фінансового лізингу за галузями господарства в Україні, 2007 – 2008 рр.

Джерело: побудовано за даним Міністерства фінансів України.

Середній строк дії договорів фінансового лізингу більшості лізингових компаній України складав від двох до п'яти років включно, причому частка договорів з таким терміном дії у 2008 р. збільшилась на 1,93 % (рис. 2.16).

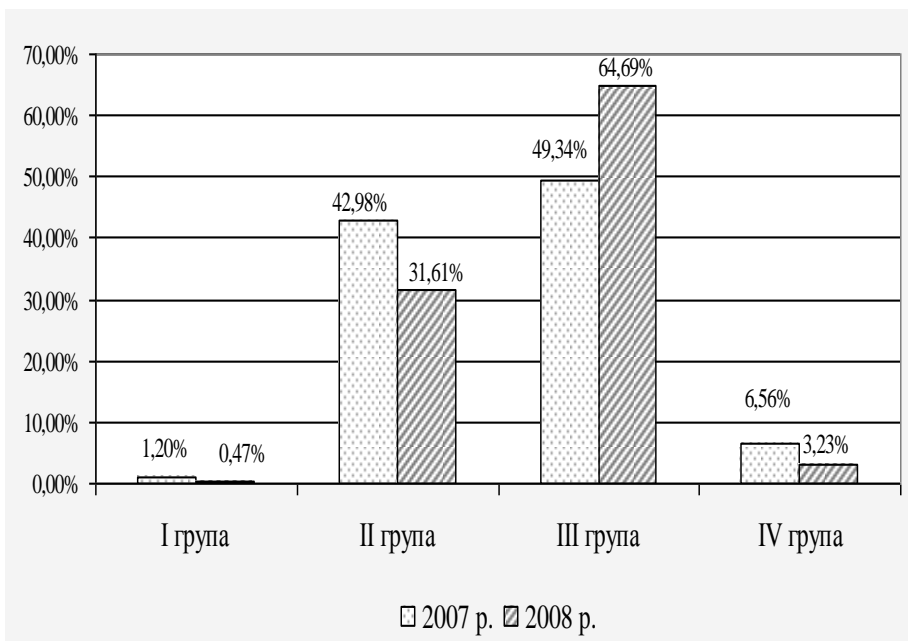
Зростання частки короткотермінових договорів у 2008 р. пов'язане з підвищенням ризикованості довгострокових проектів. Така ситуація виникла через нестабільність економічної та політичної ситуації та кризові явища в цьому році.

Рис. 2.16. Середній термін дії лізингових угод в Україні, 2007 – 2008 рр.

Джерело: побудовано за даними Міністерства фінансів України.

Згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» всі основні засоби поділяються на чотири групи. Найбільшою популярністю при складанні лізингових угод користуються основні засоби 2 та 3 групи. У 2008 р. вони склали 96,3 % від загальної кількості лізингових угод по всіх групах, що у вартісному виразі становить 8897,8 млн. грн. До цих груп відноситься транспорт, обладнання, техніка, машини, устаткування. В зв'язку з тим що лізингові операції з нерухомістю практично відсутні (що загострюється також кризою на ринку будівництва, падінням попиту на нерухомість та відповідно цін, відсутністю платоспроможних споживачів на даний час), частка 1 групи найменша, розподіл наведено на рис. 2.17.

Рис. 2.17. Вартісний розподіл придбаних предметів лізингу за групами основних засобів в Україні за 2008 р. в порівнянні з 2007 р.

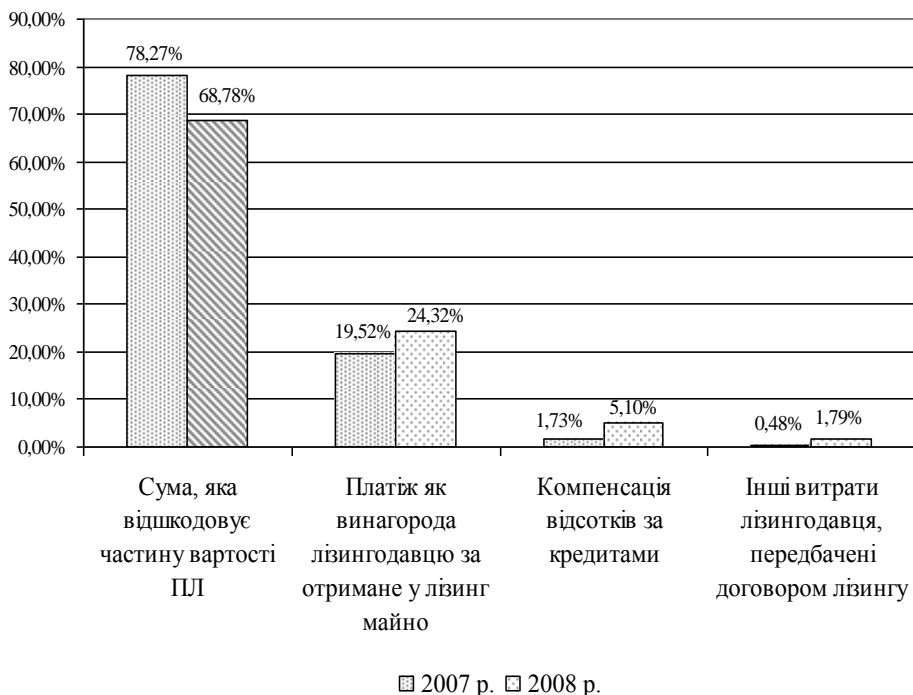
Джерело: побудовано за даними Міністерства фінансів України.

У структурі лізингових платежів у 2008 р. основну частку займають погашення вартості предмету лізингу – 68,78 %, що в порівнянні з 2007 р. зменшилась на 9,49 %. У зв'язку із зростанням ризикованості інвестиційного кредитування в 2008 р. питома вага компенсації

відшкодування відсотків за кредитами зростає на 3,37 % (рис.2.18).

Ефективність рослинницької та тваринницької галузей значною мірою залежить від технічного стану машинно-тракторного парку. З року в рік в сільськогосподарських підприємствах Житомирської області кількість техніки, потрібної для виконання основних технологічних операцій, зменшується (рис. 2.19). Крім того, наявний машинно-тракторний парк в господарствах Житомирської області не відповідає сучасним вимогам. Дев'яносто відсотків її відпрацювала свій амортизаційний термін. Зростають витрати на її утримання. Збільшуються строки виконання механізованих робіт, виникає ризик травматизму працюючих.

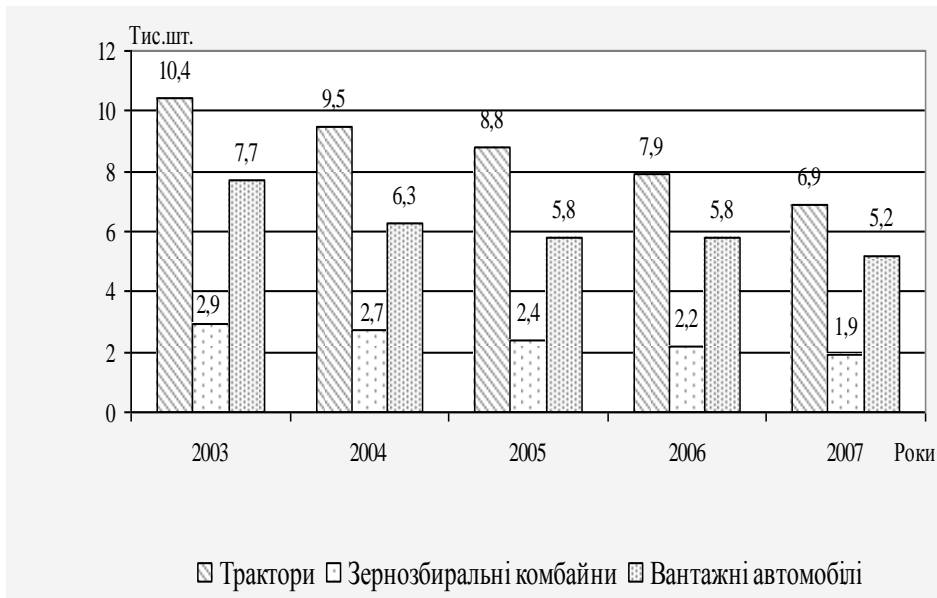
Рис. 2.18. Структура лізингових платежів України за 2008 р. в порівнянні з 2007 р.

Джерело: побудовано за даними Міністерства фінансів України.

Так, із 6,4 тис. тракторів, наявних у господарствах, 5,1 тис. мають вік більше 15 років, із 2,0 тис. зернозбиральних комбайнів 1,4 тис. (70 %) – це комбайни СК-5 «Нива», остання партія

яких надійшла в область у 1992 р. Аналогічна ситуація і з іншими видами техніки.

Господарства, використовуючи власні кошти, пільгові кредити та відсоткову компенсацію, що надає держава, умови фінансового лізингу, кошти інвесторів оновлюють машинно-тракторний парк. За 2007 р. в області придбано 434 одиниць техніки на суму 54,5 млн. грн. Однак кількість придбаної техніки не компенсує ту, що вибуває. За 2007 р. вибуло майже 700 одиниць тракторів, а придбано тільки 434 одиниці. У 2008 р. було придбано 509 одиниць сільськогосподарської техніки на суму 119,3 млн. грн. Тракторний парк в такій кількості комбайнів, за умов жорсткого обмеження строків, не може забезпечити збирання в оптимальні строки. Застаріла техніка потребує значних коштів для підтримання її в робочому стані, а якість виконаних нею робіт є дуже низькою.

Рис. 2.19. Діаграма парку тракторів, зернозбиральних комбайнів вантажних автомобілів сільськогосподарських підприємств Житомирської області за 2003-2007 рр.

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Одним із пріоритетних шляхів придбання техніки є фінансовий лізинг, який вигідний для господарств і виробників та необтяжливий для державного бюджету. Техніка передається в лізинг

на 3-7 років з попереднім внеском 22 % від її вартості та послідуєчим платежем невідшкодованої суми на умовах середньорічної ставки 3,2 %, працює в господарстві і дає можливість проводити лізингові платежі, однак економічно слабкі господарства не в змозі оплатити і цей внесок. Наприклад, СТОВ «Лутівка» (с. Лутівка) та СТОВ ім. Столипіна (с. Межирічка), що знаходяться у Радомишльському районі, не проводили поточні розрахунки з Житомирською філією НАК «Украгролізинг» за отриману техніку в сумі 1190,00 грн., 5328,00 грн. відповідно.

Деякі господарства взагалі не в змозі погашати заборгованість перед Житомирською філією НАК «Украгролізинг» за отриману сільськогосподарську техніку. Через складний фінансовий стан з господарств вилучається сільськогосподарська техніка. Наприклад, у ВАТ «Агрохім» (м. Радомишль) вилучено комбайн «Рось», тому що сума боргу склала 4500 грн. У СТОВ «Правда» (с. Гуто – Потіївка) вилучено 2

трактори ЮМЗ – 6 та «Рось» – 2, оскільки загальна сума боргу склала 72595 грн.

Внаслідок цього сільськогосподарські підприємства втрачають великі обсяги врожаю. Суб'єкти господарської діяльності в аграрній сфері майже припинили процеси відтворення й оновлення матеріально-технічної бази. Хоча існує нагальна потреба у широкозахватних та комбінованих агрегатів, які забезпечують високу якість та економічність проведення робіт.

Таким чином, досліджено, що однією із найперспективніших форм кредитування сільськогосподарських підприємств є лізинг. За рахунок цієї форми кредитування можна оновити основні фонди сільськогосподарських підприємств. Адже без нової техніки сільськогосподарські підприємства не зможуть вийти на новий рівень виробництва та втратять великі обсяги врожаю.

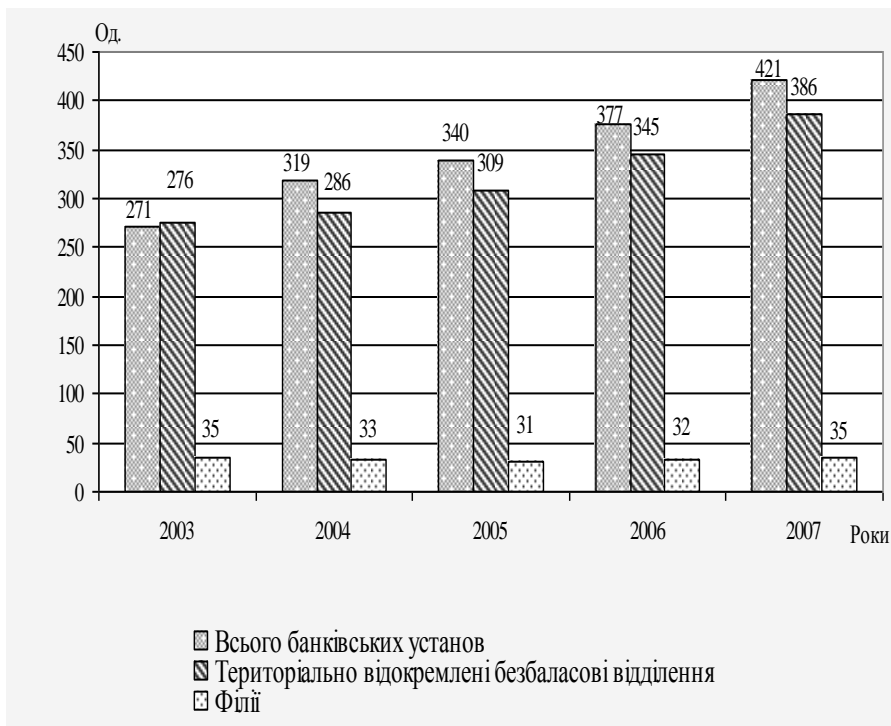
2.3. Управлінський аспект забезпечення ефективності аграрного кредитування

Управляти – значить приймати ефективні управлінські рішення. Проте, на даному етапі управлінські рішення в сільському господарстві дуже часто приймаються практично без врахування ризиків. Причин, на нашу думку, є декілька. По-перше, це відсутність відповідних навичок у керівників підприємств. По-друге, в сільськогосподарських підприємствах практично немає стратегічного планування, керівники вимушені займатися поточними питаннями. По-третє, на думку керівників сільськогосподарських підприємств, суттєвими перешкодами для отримання кредиту є відсутність інформації про кредитні установи, їхні вимоги та страхове покриття.

Слід констатувати, що управління кредитними ресурсами внаслідок дії економічних

чинників ще не здійснюється на належному рівні. Проте протягом останніх п'яти років кількість банківських установ Житомирської області збільшується завдяки розгалуженій мережі філій, але банки ще не посіли належного місця в системі фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств (рис. 2.20).

Позитивному розвитку взаємовідносин між банківськими установами і сільськогосподарськими підприємствами перешкоджає: відсутність напрацьованих методів надання кредитів, високі вимоги до позичальників, слабка зацікавленість у кредитуванні, слабкий розвиток системи реалізації прав на заставне майно, висока ризиковість, нестабільний фінансовий стан сільськогосподарських підприємств.

**Рис. 2.20. Мережа банківських установ
Житомирської області за 2003–2007 рр.
(одиниць)**

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Крім того, на прийняття того чи іншого рішення впливає щорічне коливання цін на сільськогосподарську продукцію. Незважаючи на те що індекси зростання цін на продукцію

сільського господарства останні роки значно перевищують аналогічний показник по промислових товарах, рівень грошової виручки залишається не достатнім для повних розрахунків. Рівень кредиторської заборгованості залишається високим. Кредиторська заборгованість є наслідком збиткової діяльності та втрати оборотних засобів. Також не менш важливою причиною є необґрунтоване використання залучених ресурсів: і досі господарства залучають та використовують отримані засоби для фінансування виробництва збиткових видів продукції.

Кредитування сільськогосподарського виробництва вважається, на думку багатьох фахівців, досить ризиковою справою. Сільськогосподарським підприємствам, порівняно з підприємствами інших галузей, важче отримати доступ до кредитних ресурсів через обмежену кількість об'єктів, які можуть надати позичальники в заставу. Майбутній врожай та худоба може слугувати інструментом

забезпечення лише при короткотерміновому кредитуванні. Досить високим залишається рівень застави, який втричі, а то й вчетверо, вп'ятеро перевищує суму позики. Вартість заставного майна переважно нижча ринкових цін. Банки неохоче погоджуються на таку заставу, враховуючи, що понад 30 видів ризиків можуть вплинути на врожай. Виникає нагальна проблема пошуку механізмів захисту кредиторів і позичальників при довгостроковому кредитуванні сільськогосподарських підприємств [100].

Заставні відносини в Україні регулюються Законом України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 року № 2655-ХІІ. Відповідно до цього Закону «застава – це спосіб забезпечення зобов'язань». Застава передбачає право кредитора (заставодержателя), в разі невиконання боржником (заставадавцем) забезпеченого заставою зобов'язання, одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами [122].

В результаті досліджень встановлено, що у сільськогосподарському підприємстві ПСП «Саверці» вартість заставленого майна значно нижча ринкових цін. Балансова вартість трактора колісного Case MX 270 становить 463,3 тис. грн., а заставна вартість є 371,0 тис. грн., що значно менша від балансової. Водночас, банки з метою страхування ризиків неповернення кредитів і відсотків за ними потребують забезпечення, яке перевищує вартість кредиту й відсотків за ними.

Саме тому отримання довгострокових кредитів під заставу землі, розвиток іпотечного кредитування має стати невід'ємним компонентом ринку кредитних послуг. Крім того, якщо підприємство неспроможне повернути кредит через певні причини, комерційний банк має право реалізувати заставлене майно. У такій ситуації сільськогосподарське підприємство опиняється у замкненому колі. Вийти із цієї ситуації без належних резервних фондів дуже складно. Проведено групування обсягів залучених

довгострокових та короткострокових кредитів сільськогосподарськими підприємствами області у 2006-2008 рр. (табл. 2.6, 2.7).

Таблиця 2.6

Обсяг залучення довгострокових кредитів сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області у 2006–2008 рр.

Група підприємств за розміром залучених кредитів, млн.грн.	2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	Кількість с.-г. підприємств	Обсяги залучення кредитів, млн. грн.	Кількість с.-г. підприємств	Обсяги залучення кредитів, млн. грн.	Кількість с.-г. підприємств	Обсяги залучення кредитів, млн. грн.
До 0,1	12	0,7	7	0,7	31	2,1
0,1 до 0,3	11	1,4	5	1,4	14	2,7
0,3 до 0,5	8	2,5	6	2,7	19	8,5
0,5 до 1,0	12	6,3	5	4,9	25	21,7
1,0 до 3,0	5	5,4	1	2,8	17	23,3
3,0 до 5,0	1	3,2	1	4,5	1	4,7
5,0 до 10,0	1	6,1	-	-	-	-
Всього	50	25,6	25	17,0	107	63,0

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

Дані табл. 2.6 свідчать, що кількість сільськогосподарських підприємств, які залучили довгострокові кредити у 2008 р., збільшилась

більш як в 2 рази порівняно з 2006 р. Але як і у 2006 р., так і у 2008 р. на одне прокредитоване сільськогосподарське підприємство Житомирської області припадає 0,5 млн. грн. кредитних ресурсів. Протягом 2006–2008 рр. більшість сільськогосподарських підприємств Житомирської області відноситься до розмірів групи до 0,1 млн. грн.

Аналізуючи дані табл. 2.7 щодо обсягу залучення короткострокових кредитів сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області, можемо простежити протилежну ситуацію порівняно із залученням довгострокових кредитів. Кількість сільськогосподарських підприємств, які отримали короткострокові кредити у 2008 р., зменшилась більше як в 2 рази порівняно з 2006 р. Протягом 2006-2008 рр. кількість прокредитованих підприємств мала тенденцію до скорочення.

Таблиця 2.7

**Обсяг залучення короткострокових кредитів
сільськогосподарськими підприємствами
Житомирської області у 2006–2008 рр.**

Група підприємств за розміром залучених кредитів, млн.грн.	2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	Кількість с.-г. підприємств	Обсяги залучення кредитів, млн. грн.	Кількість с.-г. підприємств	Обсяги залучення кредитів, млн. грн.	Кількість с.-г. підприємств	Обсяги залучення кредитів, млн. грн.
До 0,05	73	0,7	56	2,7	25	1,2
0,05 до 0,1	42	3,8	36	3,2	21	1,8
0,1 до 0,3	25	6,0	21	6,2	11	2,9
0,3 до 0,5	16	9,0	11	4,9	7	3,1
0,5 до 1,0	8	7,0	3	2,5	2	1,9
1,0 до 3,0	4	11,2	6	16,2	7	20,4
3,0 до 5,0	1	5,0	1	4,5	4	19,3
5,0 до 10,0	5	28,6	6	52,9	5	49,9
Всього	174	72,1	140	93,1	82	100,5

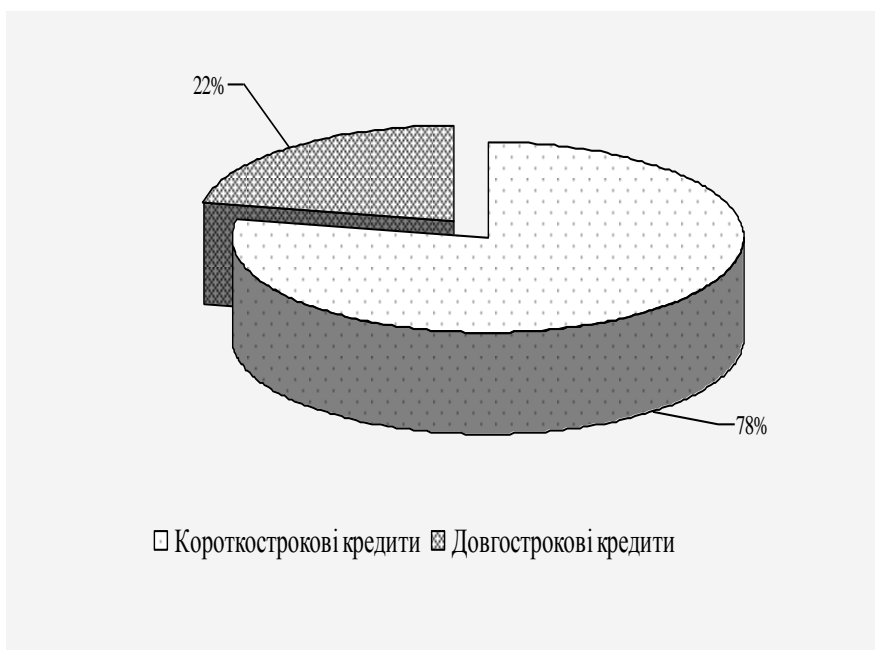
Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

Менеджмент, як спосіб ефективного управління, впливає на результати господарської діяльності за допомогою таких факторів: особистісні характеристики керівника підприємства; через організаційну структуру управління підприємством, якість кадрового

складу. Погіршення менеджменту підприємства безпосередньо негативно впливає на його фінансові результати діяльності та зменшує його платоспроможність. При кредитуванні банк повинен насамперед визначити, чи здатен позичальник своєчасно і в повному обсязі сплатити заборгованість за позицією. Це вимагає проведення оцінки банком не тільки платоспроможності клієнта на визначену дату, а й прогнозу його фінансової стійкості на перспективу. Об'єктивна оцінка фінансового стану позичальника і облік можливих ризиків по кредитних операціях дозволяють банку ефективно управляти кредитними ресурсами і одержувати прибуток.

Важливим напрямом системи управління кредитними відносинами з боку банків є контроль за цільовим використанням одержаних коштів та надання допомоги клієнтам у ефективному використанні одержаних кредитів. У результаті проведених досліджень встановлено, що за

строками користування сільськогосподарських підприємств Житомирської області у 2007 р. найбільше частка припадала на короткострокові кредити – 78 %, а на довгострокові – 22 % (рис. 2.21).

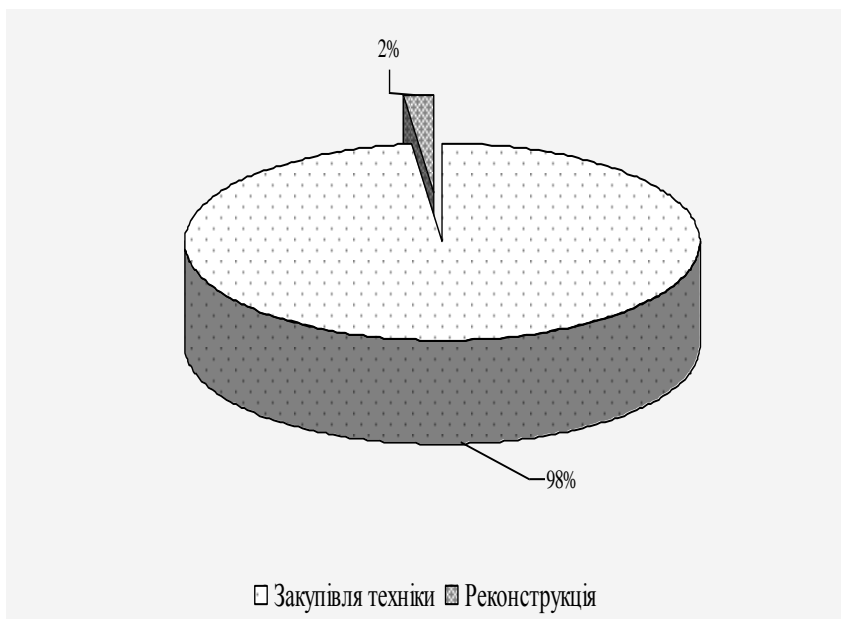
Рис. 2.21. Розподіл кредитних ресурсів Житомирської області за строками користування, 2007 р.

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

Існує проблема довгострокового кредитування в аграрному секторі як Житомирської області, так і в цілому по Україні. Така ситуація зумовлена багатьма причинами. Одна з найважливіших – це високий рівень кредитних ризиків. Крім того, щоб довгострокове кредитування почало розвиватися швидкими темпами, необхідна також загальна стабільність економічної ситуації.

У 2007 р. основна частина довгострокових кредитів використовувалась сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області на закупівлю техніки (рис.2.22). Це пояснюється гострою проблемою термінового оновлення матеріально-технічної бази аграрних підприємств, яка сягнула критичного рівня.

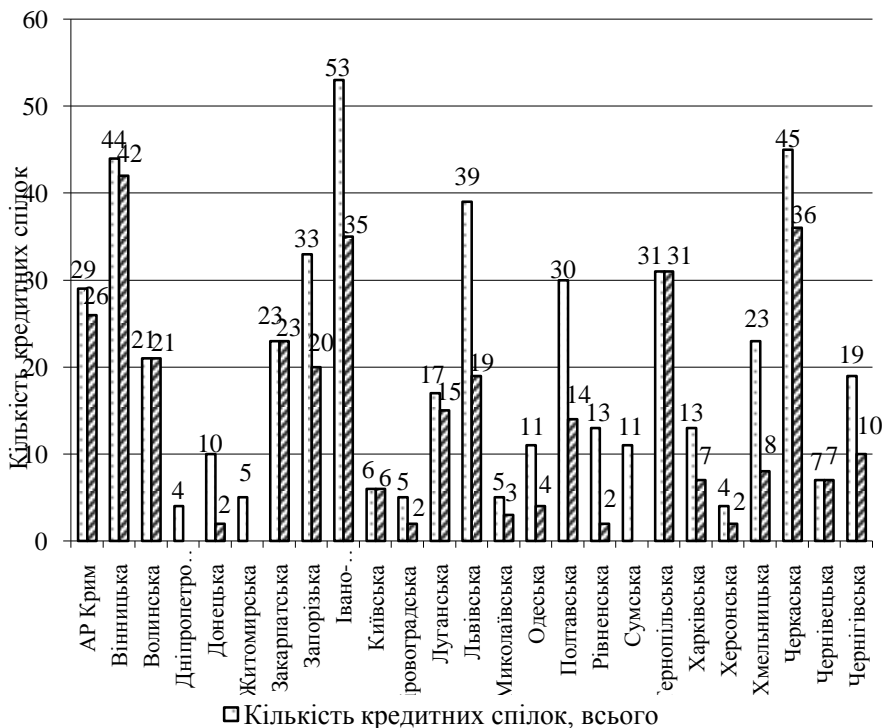

Рис. 2.22. Управління використанням довгострокових кредитів сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області у 2007 р.

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

У Житомирській області не знайшли поширення кредитні спілки, які кредитували б виробників сільськогосподарської продукції. В Івано-Франківській області зареєстровано 53 кредитні спілки, проте в Житомирській області

тільки 5. Крім того, в Івано-Франківській області активно працюють (кредитні спілки, які в активі мають понад 50 тис. грн.) 35 спілок, проте в Житомирській області таких кредитних спілок немає (рис.2.23). В Україні створено понад 600 кредитних спілок, проте нормально функціонує і надає кредити для села менше сотні з них. Керівництво не всіх обласних державних адміністрацій розуміє важливість кооперативного кредитування в сільській місцевості, яке є, по суті, системою виживання для селян. Існуючі в багатьох регіонах кредитні спілки звичайно пропонують більш високі кредитні ставки, але приваблюють простотою процедури при оформленні кредиту. Однак цей вид кредитування поки ще майже не розвинутий, і такі спілки працюють скоріше як каси взаємодопомоги і не мають у своєму розпорядженні достатніх ресурсів.

Рис. 2.23. Кредитні спілки України, 2007р.

Джерело: побудовано за даними Моніторингу Міністерства аграрної політики України.

З метою виявлення факторів, які впливають на ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств, нами було поставлено завдання вибрати таку кількість підприємств, щоб побудовані висновки на підставі

сформованої вибірки можна було б перенести на всю статистичну сукупність сільськогосподарських підприємств Житомирщини.

Використовуючи вибірковий метод статистики, встановлено необхідну чисельність вибіркової сукупності для одержання достовірних даних про генеральну сукупність [95, с. 182-184]. Для розрахунків використано таку формулу:

$$n = \frac{t^2 \sigma^2 N}{\Delta^2 N + t^2 \sigma^2}, \quad (2.1)$$

де n – чисельність вибіркової сукупності сільськогосподарських підприємств, яка забезпечує задану точність вибірки 95 %;

t – коефіцієнт довіри;

σ – середнє квадратичне відхилення вибіркової сукупності;

N – обсяг генеральної сукупності;

Δ^2 – гранична помилка вибірки.

Маємо такі вихідні дані: чисельність генеральної сукупності – 366 одиниць (загальна

кількість сільськогосподарських підприємств в Житомирській області у 2007 р., які здійснюють товаровиробництво за офіційними даними відділу сільського господарства Головного управління статистики); рівень надійної ймовірності, тобто достатньої вірогідності 0,95, для якого табличне значення коефіцієнта довіри t становить 2, гранична помилка вибірки – 5 %. В основу дослідження поставлено показник рівня рентабельності. На основі попереднього дослідження цього показника визначено його середнє значення та середнє квадратичне відхилення за формулами:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n} \quad (2.2)$$

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}}, \quad (2.3)$$

де x_i – кожне відповідне значення рівня рентабельності у відібраних підприємствах;

$\bar{x}$ - середнє значення рівня рентабельності.

Шляхом статистичних розрахунків встановлено, що середнє значення досліджуваного показника становить $\bar{x} = 12,1\%$; його середнє квадратичне відхилення $\sigma = 20,9\%$. Отже,

$$n = \frac{2^2 \times 20,9^2 \times 366}{5,0^2 \times 366 + 2^2 \times 20,9^2} = 49,8 \approx 50 \text{ підприємств в.}$$

Оскільки $n = 50$, то вибірку сукупність було складено з 50 сільськогосподарських підприємств і можна стверджувати, що висновки, сформульовані для даних підприємств, є високо ймовірними для всіх сільськогосподарських підприємств Житомирської області та сформована вибірка сукупність достатньо достовірно репрезентує всю генеральну статистичну сукупність.

На наступному етапі дослідження здійснено групування сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності. Для цього використано матрицю вихідних даних по 50 досліджуваних підприємствах (додаток Д).

З цією метою нами було розбито 50 досліджуваних підприємств на 3 групи за рівнем рентабельності (табл. 2.8): 1 групу утворено із збиткових підприємств, до 2 групи увійшли низькорентабельні підприємства із значенням відповідного показника до 15 %, а до 3 групи віднесено сільськогосподарські підприємства з середнім та високим рівнем рентабельності – понад 15,1 %. Матрицю вихідних даних до типологічного групування даних підприємств за показником рентабельності показано в додатку Е.

Як видно з даних табл. 2.8, рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва залежить від сукупності факторів, серед яких вплив мають: фондозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь, коефіцієнт зносу основних засобів, трудозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь, валова продукція на 100 га сільськогосподарських угідь.

Таблиця 2.8

**Типологічне групування
сільськогосподарських підприємств
Житомирської області за рівнем рентабельності
у 2007 р.**

Показник	1 група – до 0%	2 група – від 0,1 до 10,0%	3 група – понад 10,1%	Разом / у середньому
Кількість підприємств	11	15	24	50
<i>В розрахунку на 1 підприємство:</i>				
площа с. г. угідь, га	1207,1	1420,9	1298,2	1319,9
середньорічна вартість основних засобів, тис. грн.	2754,6	1372,7	3038,1	2409,5
валова продукція, тис. грн.	4531,2	4243,7	6814,6	4935,8
середньооблікова кількість працівників, чол.	76	117	115	107
<i>Відносні показники:</i>				
Фондозабезпеченість на 100 га с. г. угідь, тис. грн.	228,2	96,6	234,0	182,6
Коефіцієнт зносу ОВФ, %	44,7	42,7	40,6	42,4
Коефіцієнт оновлення ОВФ	0,79	1,69	1,12	1,30
Трудозабезпеченість на 100 га с. г. угідь, чол.	6,3	8,2	8,9	8,1
Валова продукція на 100 га с. г. угідь, тис. грн.	375,4	298,7	524,9	374,0
Середньомісячна заробітна плата 1 працівника, грн.	436,6	523,1	568,7	519,6
Рівень рентабельності, %	-13,7	6,6	36,0	12,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Проведемо характеристику кожної типологічної групи. Підприємства I групи є збитковими та технічно відсталими. Вони

представляють невелику групу підприємств вибірки (22,0 %). В розрахунку на 1 підприємство тут припадає найменша площа сільськогосподарських угідь 1207 га, що на 8,5 % менше середнього рівня, спостерігається найменша вартість основних засобів – 2754,6 тис. грн. та працює найменша кількість працівників – 76 чол., хоча дані підприємства виробляють значну частину продукції (30,4 %), вартість якої складає 4531.2 тис. грн.

Найбільша зношеність (44,7 %) є характерною для підприємств першої групи, низький коефіцієнт оновлення основних засобів – $0,79 < 1$, який означає у даному випадку, що основні засоби не оновлюються взагалі – всі ці чинники призвели до збитковості виробництва продукції (-13,7 %) та спричинили найнижчу в галузі середньомісячну заробітну плату 1 працівника 436,6 грн. Два взаємопов'язані показники – високий коефіцієнт зношеності основного капіталу та нижчий припустимого

показник їх оновлення – свідчать про те, що переважна більшість сільськогосподарських підприємств першої групи знаходиться у гостро кризовій ситуації: при обтяженості боргами та абсолютній збитковості виробництва, бо всі їх відрахування використовуються не за прямим призначенням, а на погашення боргових зобов'язань, сплату податків тощо.

Друга група – середньо оснащени сільськогосподарські підприємства, оскільки середній рівень зносу основних виробничих фондів складає 42,7 % і майже співпадає з середньо вибірковою значенням 42,4 %. До даної групи ввійшли 15 підприємств, тобто 30,0 % загального обсягу вибірки. В розрахунку на 1 підприємство показники площі сільськогосподарських угідь, вартості основних засобів, обсягу валової продукції та середньооблікової чисельності працівників також майже співпадають з середньо вибілковими значеннями відповідних показників.

Підприємства третьої групи є середньо та високорентабельними – з середнім рівнем рентабельності 36 %. Спостерігається тенденція до збільшення обсягів підприємства із збільшенням прибутковості його виробництва. Так, для підприємств даної групи має місце більше значення площі сільськогосподарських угідь до 1298.2 га в розрахунку на 1 підприємство та кількість працівників до 115 чол. Має місце більше значення фондозабезпеченості та трудозабезпеченості, що на 28,1 та 9,9% відповідно більше, порівняно з їх середніми обласними значеннями. Висока прибутковість виробництва на даних підприємствах зумовлена, перш за все, кращою фондо- та трудозабезпеченістю в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, зменшенням коефіцієнта зносу на 1,8 % та покращенням стану оновлення основних засобів.

Зауважимо, що підприємства третьої групи залишаються найбільш ефективним

товаровиробником для даної сукупності, оскільки виробляють валової продукції на 524,9 тис.грн. в розрахунку на 100 га угідь, або на 40,3 % більше. Достатньо висока прибутковість виробництва продукції даними підприємствами призвела до збільшення середньої заробітної плати 1 працівника до 568,7 грн., що на 132,1 грн. більше аналогічного показника першої групи.

За допомогою групування сільськогосподарських підприємств за рентабельністю сільськогосподарського виробництва нам вдалося встановити межу беззбитковості сільськогосподарського виробництва для підприємств даного регіону. Дослідженнями встановлено, що межу беззбиткового ведення виробництва у сільськогосподарських підприємствах Житомирської області у 2007 р. досягнуто при таких основних параметрах:

- 1) фондозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь понад 228,2 тис. грн.;
- 2) трудозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь понад 6,3 чол.;
- 3) коефіцієнт зносу основних засобів не вище 44,7 %;
- 4) середньомісячна заробітна плата 1 працівника понад 436,6 грн.

Для проведення подальших досліджень нами поставлено задачу провести кореляційно-регресійний аналіз рівня рентабельності даних сільськогосподарських підприємств. За результатами побудованого групування сільськогосподарських підприємств Житомирської області у 2007 р. за цим показником, як результативною ознакою Y , було встановлено такі факторні ознаки:

x – площа сільськогосподарських угідь, га;
 x_2 – коефіцієнт зносу основних засобів, %;
 x_3 – коефіцієнт оновлення ОВФ, %;

x_4 – фондозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.;
 x_5 – середньооблікова кількість працівників, чол.;
 x_6 – середньомісячна заробітна плата 1 працівника, грн.

Для розрахунків параметрів кореляційного зв'язку нами використано табличну програму Excel та статистичні функції [93, с. 250-298].

Для побудови кореляційно-регресійного рівняння:

$$\tilde{y}_x = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + a_4x_4 + a_5x_5 + a_6x_6 \quad (2.4)$$

побудовано матрицю вихідних та результативних даних про рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств Житомирської області у 2007 р. та фактори, що на нього впливають (додаток Ж).

В результаті розрахунків отримано такі показники залежності рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції від вище зазначених факторів (табл. 2.9).

В результаті розрахованих парних коефіцієнтів кореляції, за кожним із вихідних

значень, з'являється можливість оцінити тісноту зв'язку для кожного фактора x_i і результативної ознаки y - показника рівня рентабельності сільськогосподарських підприємств Житомирської області. Оскільки не всі парні коефіцієнти кореляції мають абсолютні значення більші 0,3, то можна стверджувати про наявність слабого та середнього зв'язку між досліджуваним показником рівня рентабельності сільськогосподарських підприємств Житомирської області та даними факторами, включеними до кореляційно-регресійної моделі. Найтісніший зв'язок, за даними проведених розрахунків, дають фактори площі сільськогосподарських угідь, кількості працюючих та їх середньомісячної заробітної плати.

Середні квадратичні відхилення та коефіцієнти варіації вказують, на скільки одиниць та відсотків, відповідно, в середньому відхиляються індивідуальні значення ознак від їх середнього значення. В даному випадку

індивідуальні значення показника рівня рентабельності відхиляються від його середнього значення 12,1 % в середньому на $\pm 20,9$ %

Таблиця 2.9

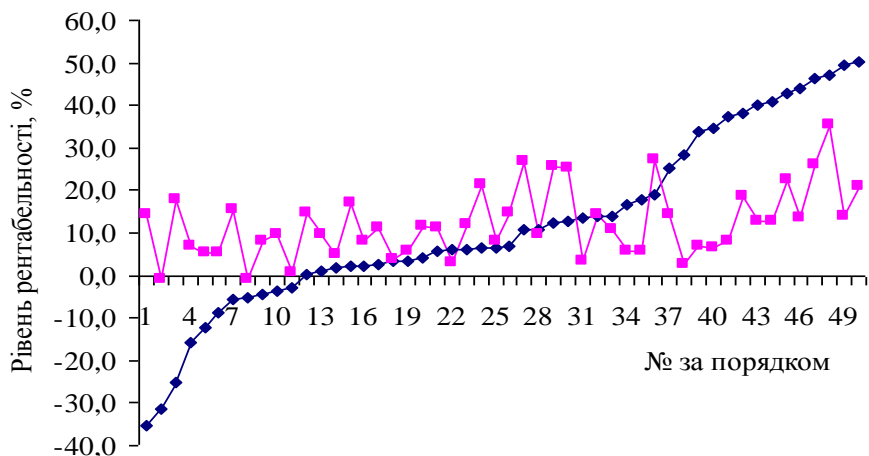
**Розрахункові значення параметрів
кореляційно-регресійної моделі залежності
рівня рентабельності виробництва
сільськогосподарської продукції у
Житомирській області від інших факторів**

Показник	Результативна ознака	Факторні ознаки						
		Y	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6
Розрахункове значення	y							
Середні значення ознак	12,1	1319,9	42,4	1,30	928,6	107	519,6	
Парні коефіцієнти кореляції (r_{xy})	-	0,1923	-0,1556	0,0823	0,1230	0,1651	0,2991	
Середні квадратичні відхилення (σ_i)	20,9	1243,5	19,4	1,4	2465,7	83,4	179,5	
Коефіцієнт варіації (V), %	172,3	94,2	45,8	105,5	265,5	77,8	34,6	
Параметри кореляційно-регресійного рівняння, (a_i)	-0,9829	0,0016	-0,1687	1,4443	0,0013	0,0271	0,0234	
β коефіцієнти (β_i)	-	0,1736	-0,5896	0,1544	0,1008	0,2393	1,0024	
Коефіцієнти еластичності (E_i)	-	0,0949	-0,1566	0,0946	0,1554	0,1080	0,2010	
Коефіцієнт детермінації (R^2)	48,9							
Розрахункове значення критерію Фішера ($F_{розр}$)	3160,6							
Табличне значення критерію Фішера	2,42							

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Рівняння багатофакторної кореляційно-регресійної моделі залежності рівня рентабельності виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах Житомирської області в 2007 р. має вигляд:

$$y_x = -0,9829 + 0,0016 x_1 - 0,1687 x_2 + 1,4443 x_3 + 0,0013 x_4 + 0,0271 x_5 + 0,0234 x_6.$$

- ◆ Рівень рентабельності, % (Y)
- Вирівняне розрахункове значення рівня рентабельності, % (Yx)

Рис. 2.24. Графічне зображення фактичних та розрахункових значень рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва у Житомирській області у 2007р.

Джерело: власні дослідження.

Графічне зображення фактичних та розрахункових значень рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва показано на рис. 2.24. Подальший аналіз пов'язаний з перевіркою значущості коефіцієнтів регресії. Для цього визначимо табличне значення F – критерію

нормального розподілу і порівняємо його з фактичним розрахунковим значенням $F_{розр}=3160,6$. Визначимо число ступенів свободи:

$$k_0 = N - 1 = 50 - 1 = 49;$$

$$k_1 = m - 1 = 6 - 1 = 5;$$

$$k_2 = k_0 - k_1 = 49 - 5 = 44.$$

Отже, табличне значення F – критерію нормального розподілу при заданому рівні довірчої ймовірності $p = 0,95$ за таблицею розподілу Фішера становить $F_{табл.} = 2,42$. Фактичні значення коефіцієнта F набагато вище табличного значення. Тому наведене вище рівняння регресії можна вважати достовірними на 95 %

Коефіцієнти регресії показують, наскільки зміниться рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва у Житомирській області при зміні кожного фактора на одиницю його виміру при фіксованих

значеннях інших факторів, включених до рівняння. Так:

- збільшення площі сільськогосподарських угідь на 1 га збільшує рівень рентабельності на 0,0016 %;
- збільшення коефіцієнта зносу основних засобів на 1 % веде до зменшення результативної ознаки на 0,1684 %;
- зростання коефіцієнта оновлення основних засобів на одиницю веде до збільшення рентабельності на 1,4443 %;
- покращення фондозабезпеченості господарств на 1 тис. грн. призвело до збільшення їх прибутковості на 0,0013 %;
- збільшення середньорічної чисельності працюючих на 1 чол. дає збільшення результативного показника на 0,0271 %;

- збільшення середньомісячної зарплати працівників на 1 грн. сприяє збільшенню прибутковості галузі на 0,0234 %.

Коефіцієнт множинної кореляції знайдемо із співвідношення:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,489} = 0,6993 .$$

Таке значення коефіцієнта множинної кореляції в межах понад 0,6 свідчить про сильну тісноту зв'язку між обсягами рівнем рентабельності сільськогосподарських підприємств Житомирської області та досліджуваними факторами.

Коефіцієнт множинної детермінації $R^2 = 0,147$ показує, що варіація рівня рентабельності області пояснюється варіацією включених до даної кореляційно-регресійної моделі факторів на 14,7 %. Виникає необхідність розкладання загального обсягу варіації результативного показника за рахунок кожного включеного до

рівняння фактора. Для цього нами розраховано β – коефіцієнти за формулами:

$$\beta_i = a_i \frac{\sigma_{xi}}{\sigma_y}, \quad (2.5)$$

де a_i - коефіцієнт регресії при i -му факторі;

σ_{xi} і σ_y - середні квадратичні відхилення відповідно по i -му фактору і результативній ознаці.

β – коефіцієнти показують, наскільки середніх квадратичних значень змінюється результативна ознака за умови зміни кожної факторної ознаки на одне середнє квадратичне значення та незмінності інших ознак, включених до кореляційної моделі.

В нашому випадку:

$$\beta_1 = 0,1736, \beta_2 = -0,5896, \beta_3 = 0,1544, \beta_4 = 0,1008, \beta_5 = 0,2393, \beta_6 = 1,0024$$

.

Коефіцієнти регресії та β – коефіцієнти мають різний фізичний зміст і одиниці вимірювання і тому не дають чіткого уявлення про те, які фактори найістотніше впливають на рівень

рентабельності сільськогосподарського виробництва. Тому для проведення такого аналізу нами розраховано коефіцієнти еластичності E_i за формулами:

$$E_i = a_i \frac{\bar{x}_i}{\bar{y}}, \quad (2.6)$$

де a_i - коефіцієнти регресії при i -тому факторі;

$\bar{x}_i$ і $\bar{y}$ - середні значення відповідно i -го фактора і результативної ознаки.

На підставі обчислених значень коефіцієнтів еластичності можна зробити висновок, що

- збільшення на 1 % площі сільськогосподарських угідь веде до зростання рівня рентабельності на 0,0949 %;
- збільшення зношеності основних засобів на 1 % веде до зменшення результативного показника на 0,1566 %;

- зростання коефіцієнта оновлення основних засобів на 1 % призводить до збільшення прибутковості галузі на 0,0946 %;
- покращення фондозабезпеченості на 100 га сільськогосподарських угідь на 1 % призводить до зростання рівня рентабельності на 0,1554 %;
- збільшення кількості працюючих на 1 % веде до зростання результативної ознаки на 0,1080 %;
- збільшення середньомісячної зарплати працівників на 1 % призводить до збільшення прибутковості галузі на 0,2010 %.

Розкладемо загальний обсяг варіації на варіації за рахунок кожного включеного в рівняння регресії фактора. Для цього знайдемо часткові коефіцієнти детермінації, які визначимо як добуток парних коефіцієнтів кореляції і β -коефіцієнтів за кожним із факторів, виражений у

відсотках. Ці розрахунки занесемо в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Розкладання загального обсягу варіації рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва Житомирської області в 2007 р. за факторами

№ з/п	Фактор	Парний коефіцієнт кореляції	β - коефіцієнт	Добуток, %
	x_i	r_{yx_i}	β_i	$r_{yx_i} \beta_i * 100\%$
1	Площа с. г. угідь, га	0,1923	0,1736	3,34
2	Коефіцієнт зносу ОВФ, %	-0,1556	-0,5896	9,17
3	Коефіцієнт оновлення ОВФ	0,0823	0,1544	1,27
4	Фондозабезпеченість на 100 га с. г. угідь, тис. грн.	0,1230	0,1008	1,24
5	Середньооблікова кількість працівників, чол.	0,1651	0,2393	3,95
6	Середньомісячна заробітна плата 1 працівника, грн.	0,2991	1,0024	29,98
Разом	-	-	-	48,96

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Таким чином, нами проведено кореляційно-регресійний аналіз рівня рентабельності сільськогосподарських підприємств Житомирської області у 2007 р. Із 48,96 % загального коливання рівня рентабельності сільськогосподарських підприємств Житомирської області в 2007 р. 3,34 % пояснюється варіацією площ

сільськогосподарських угідь, 9,17 % – коефіцієнтом зносу основних засобів, 1,27 % – станом оновлення основних засобів, 1,24 % – показником фондозабезпеченості на 100 га угідь, 3,95 % – чисельністю працюючих та 29,98 % – середньомісячної заробітною платою на підприємствах. Як свідчать проведені розрахунки, найбільш впливовими факторами на рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва виявилися заробітна плата працівників та рівень зносу основних засобів.

Висновки до Розділу II

1. Сучасний стан кредитування сільськогосподарських підприємств характеризується зростанням обсягів кредитів, залучених сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області протягом 2003-2007 рр. Однак потреба

сільськогосподарських підприємств Житомирської області у позикових коштах не забезпечується в необхідних обсягах, що не сприяє ефективному розвитку аграрної галузі. Встановлено, що найбільший вплив на неповернення кредитів сільськогосподарськими підприємствами становить висока збитковість. Найбільш збиткові аграрні формування у Вол.-Волинському, Любарському, Чуднівському, Баранівському, Житомирському та Малинському районах.

2. Надані сільськогосподарським підприємствам Житомирської області компенсації за кредит у 2003-2008 рр. зросли незначною мірою. Найбільший рівень кредитних компенсацій отримали сільськогосподарські підприємства Попільнянського району. Для багатьох сільськогосподарських підприємств Андрушівського, Нов.-Волинського, Баранівського, Вол.-Волинського, Коростенського, Малинського, Народицького, Радомишльського, Брусилівського отримали

незначні компенсаційні кошти, які не вплинули на покращення фінансового стану цих підприємств.

3. Попри те, що банки залишаються найголовнішими джерелами фінансування для сільськогосподарських підприємств, необхідно розвивати альтернативні форми кредитування, а саме лізинг, в зв'язку з гострою проблемою оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств Житомирської області.

4. Кредитування сільськогосподарського виробництва є ризиковою справою, тому необхідно управляти кредитними ризиками сільськогосподарських підприємств. Сільськогосподарським підприємствам порівняно з підприємствами інших галузей важче отримати доступ до кредитних ресурсів, в зв'язку з обмеженою кількістю об'єктів, які можуть надати позичальники в заставу.

5. За допомогою багатofакторної кореляційно-регресійної моделі залежності рівня

рентабельності виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах Житомирської області в 2007 р. встановлено, що найбільш впливовими факторами на рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств Житомирської області виявилися заробітна плата працівників та рівень зносу основних засобів. Отже, у процесі управління кредитними ризиками з боку сільськогосподарських підприємств варто приділити особливу увагу саме цим чинникам.

РОЗДІЛ III

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ В УПРАВЛІННІ КРЕДИТУВАННЯМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

3.1. Диверсифікація джерел кредитування сільськогосподарських підприємств

Законом України «Про банки і банківську діяльність» передбачена можливість створення кооперативного банку, який є кредитною установою, що забезпечує коштами розвиток кооперативу. Кооперативні банки мобілізують вільні кошти кооперативів та їх членів на договірних засадах. Крім того, кооперативні банки можуть брати участь своїми коштами в господарській діяльності кооперативів.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» мінімальна кількість учасників місцевого кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. Статутний капітал такого банку формується за рахунок паїв, які вносяться його учасниками. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового

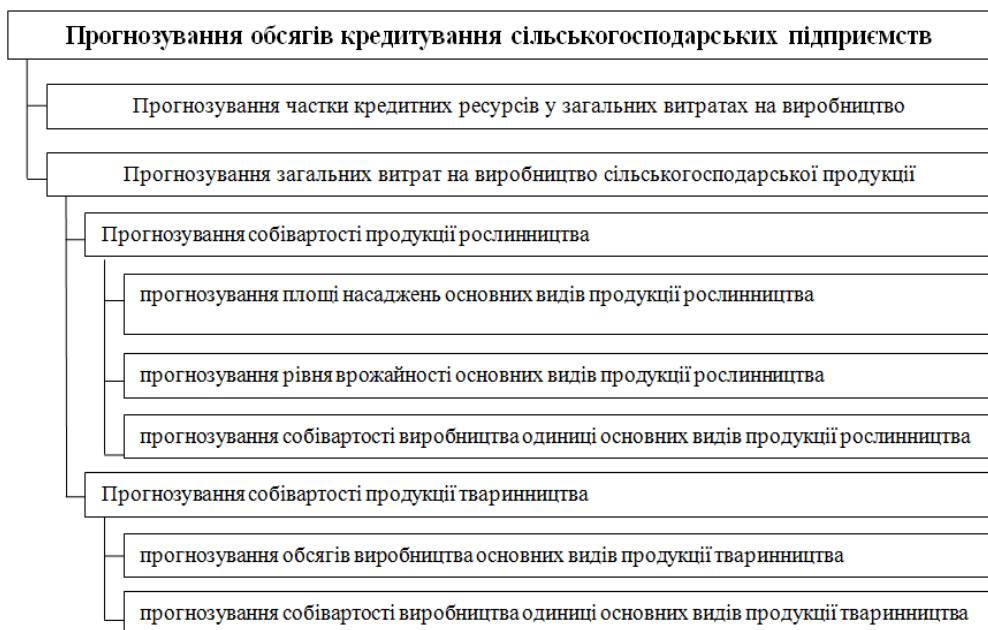
року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю. Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється Національним банком України [119].

З метою обґрунтування доцільності створення кооперативного банку з кредитування сільгоспідприємств спочатку варто обчислити прогнозовані обсяги кредитування сфери сільськогосподарського виробництва. Зважаючи на те, що необхідність кредитування сільського господарства спричинена нестачею або відсутністю обігових коштів, необхідних для простого відтворення виробництва, можна припустити, що обсяги кредитування залежать від собівартості виробництва продукції. Тому, на нашу думку, в даному випадку прогнозувати абсолютні значення загальної суми наданих кредитів недоцільно. Натомість більш обґрунтованим є здійснення прогнозу частки

кредитних коштів у загальній сумі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції.

Водночас, собівартість продукції в абсолютному значенні напряму залежить від обсягів виробництва та собівартості одиниці продукції. Саме тому обсяг витрат на виробництво в дослідженні пропонується розраховувати, спираючись на темпи приросту рівнів урожайності, площ насаджень на собівартості 1 ц основних видів продукції рослинництва, а також обсягів виробництва та собівартості основних видів продукції рослинництва. Загалом схему прогнозування обсягів кредитування сільськогосподарських підприємств наведено на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Схема прогнозування обсягів кредитування сільськогосподарських підприємств

Джерело: власні дослідження.

До основних видів продукції галузі рослинництва, які виготовляють у Житомирській області, належать зернові та зернобобові, цукрові буряки, насіння соняшнику, картопля, овочі, плоди. Обчислення прогнозованих рівнів основних показників проведено на основі використання методу екстраполяції. При цьому

застосування тієї чи іншої функції вирівнювання динамічних рядів обґрунтовано значеннями коефіцієнтів детермінації (R^2).

Основними продуктами галузі тваринництва в Житомирській області є м'ясо великої рогатої худоби, свиней, птиці, молоко, яйця. Для вирівнювання всіх рядів динаміки використано поліноміальні рівняння 1-го та 2-го порядку (табл. 3.1, 3.2). Це пояснюється тим, що тільки ці функції дають змогу мінімізувати апроксимацію трендових значень з метою максимального наближення на крайні значення ряду. Як видно з табл. 3.1, всі отримані трендові рівняння мають відносно істотні коефіцієнти детермінації, що свідчить про можливість їх застосування для подальших досліджень. Крім того, собівартість вирощування всіх культур має тенденцію до зростання. Однак слід наголосити, що в останні роки темпи зростання собівартості значно зменшились, а витрати на вирощування деяких культур навіть скоротились (наприклад, картоплі).

Аналогічно до галузі рослинництва, собівартість виробництва продукції тваринництва також схильна до постійного зростання. Проте відмінністю між цими галузями є значно менші темпи зростання витрат у рослинництві, ніж у тваринництві, а також існування відчутного ризику коливання собівартості в останній, про що свідчить нестійкість цього показника у динаміці. Слід однак відзначити, що зважаючи на те, що переважна більшість трендів представлена поліноміальними рівняннями 2-го порядку, в прогнозі має місце дуже стрімке, порівняно із фактичним, підвищення показників собівартості. Однак в даному випадку зазначене є обґрунтованим, зважаючи на те що практично у всіх галузях сільськогосподарського виробництва має місце використання ресурсів або в недостатній кількості, або недостатньої якості, які зумовлюють низьку конкурентоспроможність вітчизняних виробників.

Таблиця 3.1

Вирівнювання динамічних рядів основних показників виробництва продукції галузей рослинництва в Житомирській області

Показник	Функція вирівнювання тренду	Коефіцієнт детермінації
<i>Зернові та зернобобові</i>		
Площа насаджень	$23,49 - 1,74x + 0,14x^2$	0,62
Рівень урожайності	$491,48 - 12,49x + 0,22x^2$	0,66
Собівартість 1 ц продукції	$15,39 + 5,13x$	0,77
<i>Цукрові буряки (фабричні)</i>		
Площа насаджень	$215,83 - 13,38x + 1,53x^2$	0,87
Рівень урожайності	$41,86 - 1,6x$	0,58
Собівартість 1 ц продукції	$12,03 + 0,43x + 0,08x^2$	0,81
<i>Насіння соняшнику</i>		
Площа насаджень	$9,3 - 0,51x + 0,06x^2$	0,4
Рівень урожайності	$0,43 - 0,13x + 0,033x^2$	0,75
Собівартість 1 ц продукції	$41,22 + 9,1x - 0,43x^2$	0,71
<i>Картопля</i>		
Площа насаджень	$116,73 - 3,13x + 0,65x^2$	0,65
Рівень урожайності	$76,81 + 1,02 - 0,19x^2$	0,89
Собівартість 1 ц продукції	$66,77 - 8,39x + 0,68x^2$	0,55
<i>Овочі</i>		
Площа насаджень	$150,20 - 3,87x + 0,73x^2$	0,73
Рівень урожайності	$41,86 - 1,6x$	0,75
Собівартість 1 ц продукції	$24,99 + 7,1x - 0,5x^2$	0,4
<i>Плоди та ягоди</i>		
Площа насаджень	$31,24 - 2,23x + 0,25x^2$	0,51
Рівень урожайності	$625,35 - 29,52x$	0,95
Собівартість 1 ц продукції	$14,71 - 2,65x + 0,29x^2$	0,4

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

При визначенні рівняння тренду динамічного ряду відсотка кредитних ресурсів у загальній сумі витрат виробництва використано

дані за період 2000–2008 рр. При цьому 2005 р. виключено як нетиповий, оскільки в цьому році обсяг наданих кредитних коштів був втричі більший, ніж в середньому за інші вісім років.

Дані табл. 3.3 свідчать про тенденцію зростання частки кредитних ресурсів у загальних витратах на виробництво сільськогосподарської продукції. Це, в свою чергу, зумовлює те, що за темпами приросту вартість наданих кредитів випереджає собівартість виробництва продукції сільгосппідприємствами.

Таблиця 3.2

Вирівнювання динамічних рядів основних показників виробництва продукції галузей тваринництва в Житомирській області

Показник	Функція вирівнювання тренду	Коефіцієнт детермінації
<i>М'ясо великої рогатої худоби</i>		
Обсяг виробництва	$35,4 - 3,53x + 0,24x^2$	0,62
Собівартість 1 ц продукції	$522,33 + 38,46x$	0,81
<i>М'ясо свиней</i>		
Обсяг виробництва	$37,98 - 25,02x + 9,73x^2 - 1,45x^3 + 0,073x^4$	0,94
Собівартість 1 ц продукції	$820,53 - 16,42x + 6,03x^2$	0,73
<i>М'ясо птиці</i>		
Обсяг виробництва	$8,523 - 1,24x + 0,083x^2$	0,75
Собівартість 1 ц продукції	$639,91 - 102,42x + 16,49x^2$	0,89
<i>Молоко</i>		
Обсяг виробництва	$692,74 + 2,29x$	0,4
Собівартість 1 ц продукції	$69,11 - 10,39x + 1,99x^2$	0,94
<i>Яйця</i>		
Обсяг виробництва	$275,25 + 26,62x$	0,89
Собівартість 1 тис. шт.	$184,98 - 22,32x + 301x^2$	0,63

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Прогнозований обсяг наданих кредитів визначено, спираючись на прогноз собівартості виробництва продукції та частки кредитних ресурсів у загальних витратах на виробництво сільськогосподарської продукції. Результати проведених розрахунків свідчать про існування стійкої тенденції до зростання вартості наданих кредитів (рис. 3.2).

Як зазначалось, одним із альтернативних кредитним банкам джерел кредитування є кооперативні банки. Аргументами на користь використання кредитних ресурсів таких фінансових установ є те, що, по-перше, кооперативні банки, як будь-які кооперативні організації, здійснюють діяльність максимально в інтересах своїх клієнтів-власників, якими є сільськогосподарські товаровиробники. Це підтверджується прикладами таких всесвітньо відомих кооперативних банків, як *DG BANK Deutsche Genossenschaftsbank* (Німеччина), *Credit Agricole* (Франція), *Rabobank* (Нідерланди) та ін. По-друге, кооперативні банки мають значно більший потенціал капіталізації у порівнянні з кредитними спілками, оскільки об'єднують не тільки фізичних, але й юридичних осіб.

Таблиця 3.3

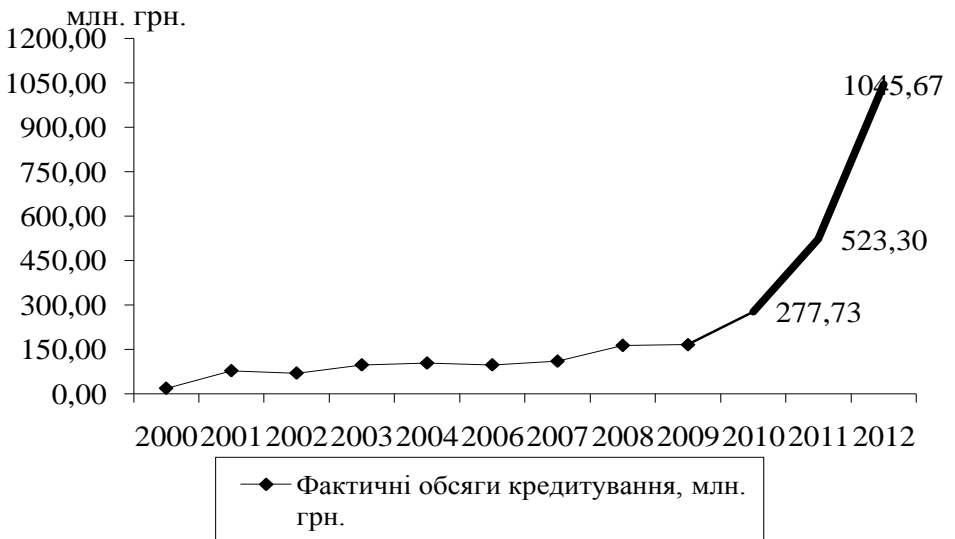
Розрахунок прогнозованого обсягу кредитування сільськогосподарських підприємств Житомирської області

Рік	Собівартість виробництва с.-г. продукції, млн. грн.	Відсоток кредитних ресурсів у загальній сумі витрат виробництва, %	Сума кредитування, млн. грн.
Фактичне значення			
2006	2248,40	4,35	2248,40
2007	2710,42	4,06	2710,42
2008	3967,63	4,12	3967,63
2009	3451,79	4,80	165,77
Прогнозне значення			
2010	4399,04	6,31	277,73
2011	5886,34	8,89	523,30
2012	8193,78	12,76	1045,67

Джерело: власні дослідження.

По-третє, формування і функціонування кооперативних банків є логічною та іманентною складовою формування інфраструктури аграрного ринку України. Проте сільськогосподарські підприємства не мають постійно вільних грошових ресурсів, які можна було б спрямувати для сплати членських внесків. Тому важливим джерелом коштів для формування кредитних ресурсів кооперативних банків мають стати допомога Національного банку України й спрямування (на зворотній основі) коштів державного бюджету.

Рис. 3.2. Прогнозування обсягів кредитування сільськогосподарських підприємств Житомирської області на період 2010–2012 рр.

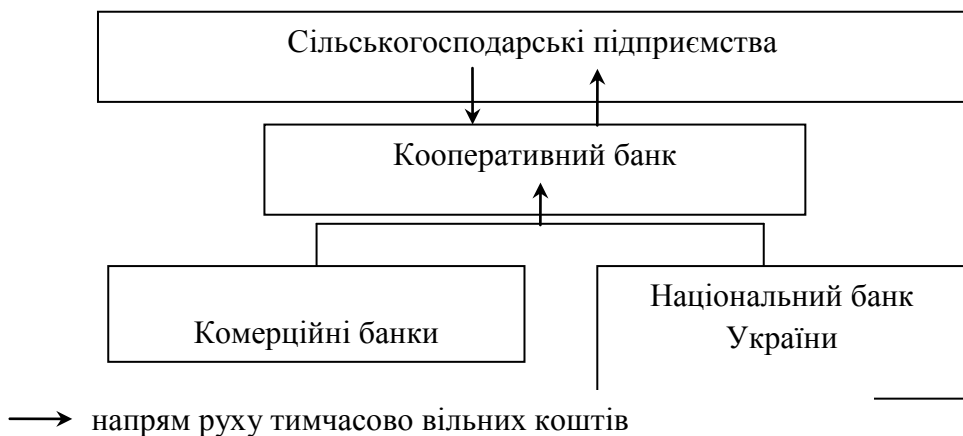
Джерело: власні дослідження.

Кооперативні банки, які функціонують за метою кредитного забезпечення та розрахунково-касового обслуговування своїх членів – сільськогосподарських підприємств – на кооперативних засадах, передбачають використання двох основних джерел отримання

кредитних ресурсів. Насамперед, до них належать внески членів кооперативного банку. Однак, зважаючи на відсутність тимчасово вільних коштів у переважаної більшості сільськогосподарських підприємств, а також низький рівень кредитоспроможності останніх, непересічного значення набуває залучення дешевших кредитних ресурсів шляхом зовнішнього фінансування.

Слід зазначити, що кооперативні банки мають доступ до кредитів за невисокими ставками відсотків кредитування, що пояснюється відносно низьким рівнем кредитного ризику. Так, оскільки в разі порушення умов договору кредитування, відповідальність несе не окреме сільськогосподарське підприємство, а всі клієнти-власники банку, серед яких можуть бути і фінансово стійкі суб'єкти господарювання, ризик несплати кредиту та відсотків за ним є значно нижчим, ніж при кредитуванні кожного окремого сільськогосподарського виробника. Крім того

сільськогосподарським підприємствам легше отримати державну допомогу щодо кредитування (часткову компенсацію плати за кредит та отримання кредитів безпосередньо у Національному банку України) саме через кооперативні банки, які мають у розпорядженні всі необхідні інформаційні ресурси та доступ до консультаційних послуг.

Рис. 3.3. Кредитне забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств за участю кооперативних банків

Джерело: власні дослідження.

Отже, в умовах незбалансованого зростання попиту на кредитні ресурси сільськогосподарських підприємств та збільшення їх фінансової стійкості, створення кооперативних банків набуває непересічного значення. Формування цих фінансово-кредитних інституцій забезпечить сільськогосподарським підприємствам доступ до дешевих кредитних ресурсів у необхідних для них обсягах. Однак, формування кооперативних банків не може вирішити всіх проблем, які виникли у сфері сільськогосподарського кредитування. Зокрема, отримання кредитів на оновлення технологічної та технічної бази, якого потребують більшість сільськогосподарських підприємств, навіть за допомогою кооперативних банків є проблематичним. Саме тому паралельно із нестачею обігових коштів, поповнення яких здатний забезпечити кооперативний банк, виникає проблема пошуку інших шляхів отримання

суттєвіших кредитних ресурсів, основим серед яких є лізинг.

3.2. Перспективні форми кредитування сільськогосподарських підприємств

Одною із перспективних форм формування позичкового капіталу для сільськогосподарських підприємств є лізинг. Як прогресивна форма кредитування, лізинг забезпечує доступ до найновішої сільськогосподарської техніки як на вітчизняному, так і світовому ринку. Отже, використання лізингу в аграрному секторі економіки є важливим фактором для фінансування відтворення основних фондів.

При дослідженні показників лізингових операцій нами проведено анкетування керівників сільськогосподарських підприємств, які отримували в поточному році короткострокові та довгострокові кредити. Для цього було розроблено показник лізингової готовності, який набував таких значень:

- у випадку користування лізинговими операціями – 5 балів;
- для підприємств, які намагалися користуватися лізинговими послугами, але зустрілися з певними перешкодами – 4 бали;
- для підприємств, які планують найближчим часом користуватися лізингом – 3 бали;
- підприємства, які планують в перспективі користуватися лізинговими послугами – 2 бали;
- для підприємств, які хотіли б користуватися лізинговими операціями, але не мають можливості через недостатньо сформоване інформаційне середовище – 1 бал;
- для підприємств, які не мають можливості і не планують користуватися лізинговими послугами – 0 балів.

За результатами анкетування отримано таке: 4 (5 %) із опитуваних підприємств користувалися лізингом для придбання сільськогосподарської техніки, 21 (26,3 %) підприємство не має можливості і не планує найближчим часом користуватися лізинговими послугами, 17 підприємств (21,3 %) хотіли б користуватися, але не мають такої можливості на даний момент та 38 підприємств (47,5 %) збираються в перспективі використовувати лізингові послуги в своїй діяльності.

З метою детального дослідження розвитку лізингових послуг було здійснено групування сільськогосподарських підприємств за балом лізингової готовності. Для цього було використано матрицю вихідних даних по 80 досліджуваних підприємствах (додаток 3).

З цією метою нами було розбито 80 досліджуваних підприємств на 4 групи за показником лізингової готовності (табл. 3.4): 1

групу утворено із підприємств з низькою лізинговою активністю та відповідним показником 0 балів, до 2 групи увійшли підприємства з середньою готовністю до лізингових послуг із значенням відповідного показника 1-2 бали, до 3 групи віднесено сільськогосподарські підприємства з високим рівнем готовності до лізингових операцій – 3-4 бали, а до 4 групи – підприємства, які вже мають досвід користування лізинговими операціями та значенням даного показника 5 балів. Матрицю вихідних даних до типологічного групування даних підприємств за показником лізингової готовності показано в додатку И.

Як видно з даних табл. 3.4, бал лізингової активності сільськогосподарського виробництва пов'язаний із сукупністю факторів, серед яких найбільший вплив мають: фондозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь, коефіцієнт оновлення основних засобів, трудовозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь, сума

кредиту на 100 га сільськогосподарських угідь та рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства.

Проведемо характеристику кожної типологічної групи. Підприємства першої групи є збитковими та технічно відсталими. Вони являють собою незначну частину вибірки і складають 26,3 %. Рівень збитковості сільськогосподарського виробництва становить 27,7 %, що на 37,9 % менше середньообласного рівня. Найменше значення коефіцієнта оновлення (0,86) означає, що протягом звітного періоду основні засоби не оновлювалися взагалі, не вводилися у виробництво, а лише поступово зношувалися. Характерно низькими є значення показників фондозабезпеченості та трудозабезпеченості на 100 га сільськогосподарських угідь, які менше відповідних середньообласних показників відповідно на 39,8 та на 9,4 %. Низький рівень оновлення основного капіталу свідчить про те, що переважна більшість сільськогосподарських

підприємств першої групи знаходиться у гостро кризовій ситуації: при обтяженості боргами та абсолютній збитковості виробництва, бо всі їх відрахування використовуються не за прямим призначенням, а на погашення боргових зобов'язань, сплату податків тощо, що призвело до повної їх відмови від лізингових послуг.

Таблиця 3.4

**Типологічне групування
сільськогосподарських підприємств
Житомирської області за показником
лізингової готовності у 2007 р.**

Показник	Групи підприємств за показником лізингової готовності, балів				Разом / У середньому
	0	1-2	3-4	5	
Кількість підприємств, од.	21	17	38	4	80
Показник лізингової готовності, балів	0,0	1,2	3,2	5,0	2,0
В розрахунку на одне підприємство:					
- сума кредиту, тис. грн.	693,1	617,7	509,8	330,7	571,9
- площа с. г. угідь, га	7740,2	2062,2	1471,7	245,4	3181,3
- компенсована сума, тис. грн.	27,5	55,0	34,4	14,1	36,0
Рівень рентабельності, %	-27,7	5,6	25,2	87,2	10,2
Фондозабезпеченість, тис. грн.	156,7	316,2	461,1	3637,1	259,0
Коефіцієнт оновлення ОВФ	0,86	1,11	1,19	1,36	1,10
Трудозабезпеченість, чол.	7,7	6,2	11,7	31,7	8,5
Сума кредиту на 100 га с. г. угідь, тис. грн.	9,0	30,0	34,6	134,7	18,0
Питома вага компенсованої суми, %	4,0	8,9	6,8	4,3	6,3

Друга група – підприємства з середнім значенням показника лізингової готовності (1,2 бали). Вони мають наміри використовувати лізингові послуги лише в далекій перспективі. До даної групи ввійшли 17 підприємств, тобто 21,3 % загального обсягу вибірки. Для підприємств даної групи спостерігається значно вищий рівень оновлення основних засобів (1,11), що на 0,25 підпункти вище аналогічного показника першої групи. Величина кредиту в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь різко збільшилася до 30 тис. грн., що у 3,3 рази більше даного показника попередньої групи. Тенденцію до зростання мають і показники фондо- та трудозабезпеченості.

Підприємства третьої групи ми назвали підприємствами з високою лізинговою готовністю, оскільки даний показник для них у середньому становить 3,2 бали, що означає наявність всіх підстав для лізингових послуг. Спостерігається тенденція до збільшення обсягів

підприємства із збільшенням прибутковості його виробництва. До даної групи ввійшли виробництва з середнім рівнем рентабельності 25,2 %. Вища прибутковість виробництва зумовлена кращою фондо- та трудозабезпеченістю в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, що у 2,9 та 1,5 рази більше відповідно аналогічних показників першої групи, покращенням стану оновлення основних засобів. Достатньо висока прибутковість виробництва продукції даними підприємствами призвела до більшої готовності розвивати власне виробництво, шукати нові шляхи виходу із кризових явищ та модернізувати виробничі засоби.

Підприємства четвертої групи вже оновлювали виробничі засоби шляхом користування лізинговими послугами і представляють собою найменшу частину вибірки – 5 %. Для них характерна висока прибутковість сільськогосподарського виробництва 87,2 %, що на 77 підпунктів більше середньо обласного

показника. Очевидно, що лізингові операції призвели до зростання коефіцієнта оновлення виробництва до 1,36, тобто у звітному періоді вартість виробничих засобів зросла на 36 %. Показники фондо- і трудозабезпеченості також мають тенденцію до збільшення. Надзвичайно великою для даної групи підприємств є сума кредиту в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, яка становить 134,7 тис. грн., що у 7,5 рази більше аналогічного середньо обласного показника і у 14,9 рази більше показника першої групи.

За допомогою групування сільськогосподарських підприємств за показником лізингової готовності вдалося визначити межу лізингової активності для сільськогосподарських підприємств Житомирської області у 2007 р., тобто такі економічні показники, при яких підприємства набувають можливості до користування лізинговими послугами. Дослідженнями встановлено, що межу лізингової

готовності у сільськогосподарських підприємствах досягнуто при таких основних параметрах:

- фондозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь понад 461,1 тис. грн.;
- трудозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь понад 11,7 чол.;
- коефіцієнт оновлення основних засобів понад 1,19;
- рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва понад 25,2 %.

Для проведення подальших досліджень нами поставлено задачу провести кореляційно-регресійний аналіз показника лізингової готовності сільськогосподарських підприємств Житомирської області у 2007 р. За результатами побудованого групування сільськогосподарських підприємств за цим показником, як результативною ознакою Y , було встановлено такі факторні ознаки:

x_1 – фондозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн. ;

x_2 – трудозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь, чол.;

x_3 – рівень рентабельності, %;

x_4 – розмір кредиту на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.;

x_5 – компенсована сума, тис. грн.;

x_6 – коефіцієнт оновлення ОВФ.

Нами побудовано матрицю вихідних та результативних даних про визначені показники діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирської області у 2007 р. (додаток К).

Побудоване кореляційно-регресійне рівняння має вигляд:

$$\tilde{y}_x = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + a_3 x_3 + a_4 x_4 + a_5 x_5 + a_6 x_6$$

$$\tilde{y}_x = 0,5142 + 0,0002 x_1 + 0,0139 x_2 + 0,0205 x_3 + 0,0001 x_4 + 0,0116 x_5 + 0,5762 x_6$$

В результаті розрахунків отримано такі показники залежності рівня лізингової готовності сільськогосподарських товаровиробників від вище зазначених факторів (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Розрахункові значення параметрів
кореляційно - регресійної моделі залежності
рівня лізингової готовності
сільськогосподарських товаровиробників
Житомирської області**

Показник	Результативна ознака	Факторні ознаки					
		x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
Розрахункове значення	y						
Середні значення ознак	2,0	259,0	8,5	10,2	18,0	21,4	1,10
Парні коефіцієнти кореляції (r_{yx_i})	-	0,5721	0,4784	0,7497	0,2707	0,4340	0,5352
Середні квадратичні відхилення (σ_i)	0,1	55,1	1,5	3,5	4,6	1,6	0,03
Коефіцієнт варіації (V), %	7,1	21,3	17,6	34,1	25,5	7,7	2,5
Параметри кореляційно-регресійного рівняння, (a_i)	0,5142	0,0002	0,0139	0,0205	0,0001	0,0116	0,5762
β коефіцієнти (β_i)	-	0,068	0,146	0,501	0,004	0,134	0,111
Коефіцієнти еластичності, % (E_i)	-	0,023	0,059	0,105	0,001	0,124	0,317
Коефіцієнт детермінації (R^2)		0,613					
Розрахункове значення критерію Фішера ($F_{розр}$)		19,30					
Табличне значення критерію Фішера		2,21					

Джерело: власні дослідження.

В результаті розрахованих парних коефіцієнтів кореляції по кожному з вихідних значень з'являється можливість оцінити тісноту

зв'язку для кожного фактора x_i і результативної ознаки y - рівня лізингової готовності сільськогосподарських підприємств Житомирської області. Оскільки не всі парні коефіцієнти кореляції мають абсолютні значення більші 0,3, то можна стверджувати про наявність середнього зв'язку між досліджуваним показником лізингової готовності сільськогосподарських підприємств Житомирської області та даними факторами, включеними до кореляційно-регресійної моделі. Найтісніший зв'язок, за даними проведених розрахунків, дають фактори рівня рентабельності ($r=0,7497$), фондозабезпеченості на 100 га сільськогосподарських угідь ($r=0,5721$) та коефіцієнта оновлення основних засобів ($r=0,5352$).

Середні квадратичні відхилення та коефіцієнти варіації вказують, на скільки одиниць та відсотків, відповідно, в середньому відхиляються індивідуальні значення ознак від їх середнього значення. В даному випадку

індивідуальні значення показника рівня лізингової готовності відхиляються від його середнього значення 2,0 бали в середньому на $\pm 7,1$ %.

Рівняння багатofакторної кореляційно-регресійної моделі залежності показника лізингової готовності для сільськогосподарських підприємств Житомирської області має вигляд:

$$\tilde{y}_x = 0,5142 + 0,0002 x_1 + 0,0139 x_2 + 0,0205 x_3 + 0,0001 x_4 + 0,0116 x_5 + 0,5762 x_6$$

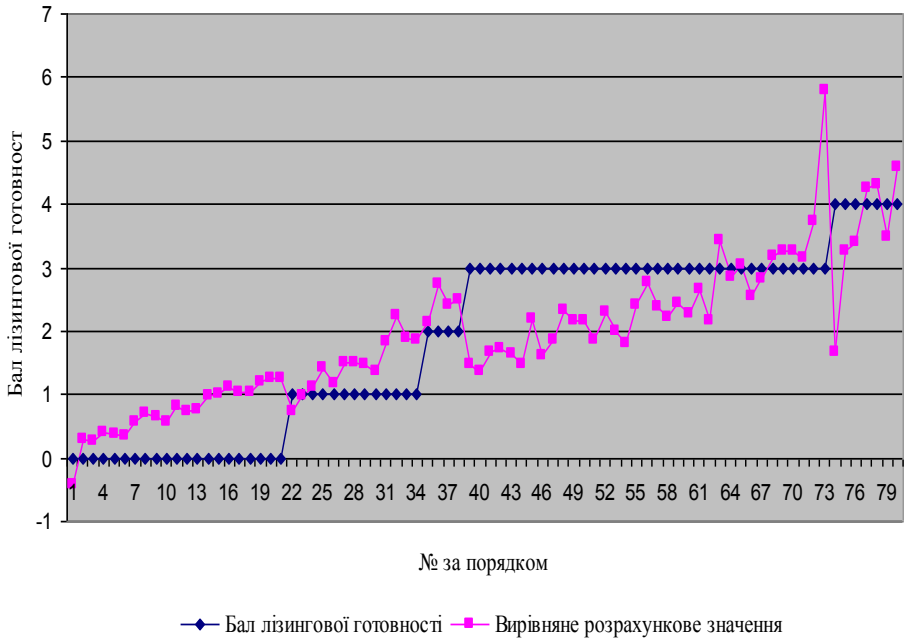
Графічне зображення фактичних та розрахункових значень показника лізингової готовності сільськогосподарських товаровиробників показано на рис. 3.4.

Подальший аналіз пов'язаний з перевіркою значущості коефіцієнтів регресії. Для цього визначимо табличне значення F – критерію нормального розподілу і порівняємо його з фактичним розрахунковим значенням $F_{розр}=19,30$. Визначимо число ступенів свободи

$$k_0 = N - 1 = 80 - 1 = 79;$$

$$k_1 = m - 1 = 6 - 1 = 5;$$

$$k_2 = k_0 - k_1 = 79 - 5 = 74.$$

Рис. 3.4. Графічне зображення фактичних та розрахункових значень показника лізингової готовності сільськогосподарських підприємств Житомирської області

Джерело: власні дослідження.

Отже, табличне значення F – критерію нормального розподілу при заданому рівні довірчої ймовірності $p = 0,95$ за таблицею розподілу Фішера становить $F_{табл.} = 2,21$. Фактичні значення коефіцієнта F набагато вище табличного значення. Тому наведене вище рівняння регресії можна вважати достовірними на 95 %.

Коефіцієнти регресії показують, наскільки зміниться бал лізингової готовності сільськогосподарських товаровиробників Житомирської області при зміні кожного фактора на одиницю його виміру при фіксованих значеннях інших факторів, включених до рівняння. Так:

- збільшення фондозабезпеченості на 1 тис. грн. збільшує показник лізингової готовності на 0,0002 бали;

- збільшення трудозабезпеченості на 1 працівника веде до збільшення результативної ознаки на 0,0139 бали;

- зростання рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва веде до збільшення готовності до лізингових операцій на 0,0205 бали;

- покращення кредитування господарств в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь на 1 тис. грн. призвело до збільшення балу лізингової готовності на 0,0001 бали;

- збільшення величини компенсованої суми дає збільшення результативного показника на 0,0116 бали;

- збільшення коефіцієнта оновлення основних засобів на 1 % призводить до збільшення лізингової готовності на 0,5762 бали.

Коефіцієнт множинної кореляції знайдемо із співвідношення:

$$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,613} = 0,7829 .$$

Таке значення коефіцієнта множинної кореляції в межах понад 0,6 свідчить про сильну тісноту зв'язку між рівнем лізингової готовності сільськогосподарських підприємств Житомирської області та досліджуваними факторами.

Коефіцієнт множинної детермінації $R^2 = 0,613$ показує, що варіація рівня лізингової готовності області пояснюється варіацією включених до даної кореляційно-регресійної моделі факторів на 61,3 %. Виникає необхідність розкладання загального обсягу варіації результативного показника за рахунок кожного включеного до рівняння фактора. Для цього нами розраховано β – коефіцієнти за формулами:

$$\beta_i = a_i \frac{\sigma_{xi}}{\sigma_y}, \quad (2.7)$$

де a_i - коефіцієнт регресії при i -му факторі;

σ_{xi} і σ_y - середні квадратичні відхилення відповідно по i -му фактору і результативній ознаці.

β – коефіцієнти показують, на скільки середніх квадратичних значень змінюється результативна ознака за умови зміни кожної факторної ознаки на одне середнє квадратичне значення та незмінності інших ознак, включених до кореляційної моделі. В нашому випадку:

$$\beta_1 = 0,068, \beta_2 = 0,146, \beta_3 = 0,501, \beta_4 = 0,004, \beta_5 = 0,134, \beta_6 = 0,111$$

Коефіцієнти регресії та β – коефіцієнти мають різний фізичний зміст і одиниці вимірювання і тому не дають чіткого уявлення про те, які фактори найістотніше впливають на рівень лізингової готовності сільськогосподарського виробництва. Тому для проведення такого аналізу нами розраховано коефіцієнти еластичності E_i за формулами:

$$E_i = a_i \frac{\bar{x}_i}{\bar{y}}, \quad (2.8)$$

де a_i - коефіцієнти регресії при i -тому факторі;

$\bar{x}_i$ і $\bar{y}$ - середні значення відповідно i -го фактора і результативної ознаки.

На підставі обчислених значень коефіцієнтів еластичності можна зробити висновок, що: 1) збільшення на 1 % фондозабезпеченості веде до зростання рівня лізингової готовності на 0,023 %; 2) збільшення трудозабезпеченості на 1 % веде до збільшення результативного показника на 0,059 %; 3) зростання рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва на 1 % призводить до збільшення результативного показника на 0,105 %; 4) покращення кредитування на 100 га сільськогосподарських угідь на 1 % сприяє зростанню лізингової готовності на 0,001 %; 5) збільшення величини компенсованої суми на 1 % веде до зростання результативної ознаки на 0,124 %; 6) збільшення коефіцієнта оновлення основних засобів на 1 % призводить до збільшення лізингової готовності галузі на 0,317 %.

Розкладемо загальний обсяг варіації на варіації за рахунок кожного включеного в рівняння регресії фактора. Для цього знайдемо

часткові коефіцієнти детермінації, які визначимо як добуток парних коефіцієнтів кореляції і β -коефіцієнтів за кожним із факторів, виражених у відсотках. Ці розрахунки занесемо в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

**Розкладання загального обсягу варіації
лізингової готовності сільськогосподарського
виробництва Житомирської області за
факторами**

№ з/п	Фактор	Парний коефіцієнт кореляції	β - коефіцієнт	Добуток, %
	x_i	r_{yx_i}	β_i	$r_{yx_i} * \beta_i * 100\%$
1	Фондозабезпеченість, тис. грн.	0,5721	0,068	3,9
2	Трудозабезпеченість, чол.	0,4784	0,146	7,0
3	Рівень рентабельності, %	0,7497	0,501	37,6
4	Розмір кредиту на <u>100 га с.г.</u> угідь, тис. грн.	0,2707	0,004	1,1
5	Компенсована сума, тис. грн.	0,4340	0,134	5,8
6	Коефіцієнт оновлення ОВФ	0,5352	0,111	6,0
Разом		x	X	61,3

Вважаємо, що одною із перспективних форм кредитування сільськогосподарських підприємств є лізинг, оскільки результати дослідження показали, що найбільш впливовими факторами на бал лізингової готовності виявилися фактори рівня

рентабельності сільськогосподарського виробництва, трудозабезпеченості та коефіцієнта оновлення основних засобів. Отже, із 61,3 % загального коливання лізингової готовності сільськогосподарських підприємств Житомирської області в 2007 р. 3,9 % пояснюється варіацією фондозабезпеченості, 7,0 % - трудозабезпеченістю, 37,6 % – рівнем рентабельності сільськогосподарського виробництва, 1,1 % – розміром кредиту на 100 га угідь, 5,8 % – величиною компенсованої суми та 6,0 % - коефіцієнтом оновлення основних засобів на підприємствах.

3.3. Управління кредитними ризиками сільськогосподарських підприємств

Очевидно, що залучення кредитних ресурсів можливе лише за умови гарантування погашення всього обсягу кредиту та відсотків за користування ним у визначені умовами контракту

строки. Як зазначалось у Розділі II, зазвичай лише переробні підприємства в змозі забезпечити заставу необхідної вартості, тоді як виробники, що спеціалізуються на вирощуванні сільськогосподарських культур, не володіють необхідними для цього фінансовими ресурсами. Зазначений аргумент доводить необхідність мінімізації ймовірності реалізації таких несприятливих для кредитора сценаріїв, як неповернення або часткове повернення боргу, непогашення кредиту або відсотків в строк, тобто необхідність зменшення негативних впливів кредитних ризиків.

Отже, окрім переконливих прогнозів щодо результативності вирощування продукції рослинництва, позичальнику доцільно надавати й докази стосовно того, що ймовірність отримати дохід від реалізації продукції (основного джерела погашення боргу) в розмірі меншому за необхідний є мінімальна. При цьому висновки щодо останнього мають спиратися на особисту

впевненість сільгоспвиробника у максимально високій ймовірності отримати дохід у розмірі достатньому для погашення кредиту та забезпечення відтворення виробництва. Зрозуміло, що забезпечення останнього вимагає певних дій позичальника щодо мінімізації кредитних ризиків, тобто впровадження відповідних заходів з управління ризиками неповернення, часткового повернення кредитів, несвоєчасного погашення позик. Це, в свою чергу, сприятиме зникненню потреби у заставі рухомого і нерухомого майна та дасть можливість фінансово-кредитним установам надавати кредити під заставу майбутнього врожаю. Тобто, в даному дослідженні увагу зосереджено на доцільності управління кредитними ризиками не тільки з боку кредиторів, але й з боку сільськогосподарських виробників.

Вибору переліку заходів з ризик-менеджменту в конкретному сільськогосподарському підприємстві має передувати виявлення об'єкта впливу ризиків. Під

об'єктом ми розуміємо показники, нестійкість яких спричинена дією того чи іншого виду ризику. Виникнення економічних ризиків зумовлене впливом ризикоформуєчих факторів, що впливають на неконтрольовані коливання основних показників ефективності господарювання. Отже, управління економічними ризиками передбачає визначення ризиків, які існують в господарстві, виділення груп цих ризиків, обґрунтування конкретних заходів управління, а також постійний контроль за рівнем ризиків (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Процес управління економічними ризиками

Джерело: власні дослідження.

Як зазначалось вище, кредитний ризик спричиняє можливість зменшення прибутків або виникнення збитків кредиторів через непередбачувані зміни у доходах позичальників. Тому, на нашу думку, управління кредитним ризиком має передбачати безпосередньо управління ризиками господарства, сукупна дія яких зумовлює нестійкість доходу та прибутку сільськогосподарського виробника, тобто ефективності його діяльності.

Сільське господарство є надзвичайно ризиковою сферою підприємницької діяльності. Це пояснюється передусім тим, що несподівані коливання результатів виробництва сільгосппродукції, зокрема продукції рослинництва, може спричинити не тільки дія традиційного ризику нереалізації продукції (ризиком коливання попиту), але й непередбачуваність природно-кліматичних умов, а тому і рівня врожайності. При цьому зрозуміло, що розмір доходу від вирощування

сільськогосподарських культур знаходиться у прямій залежності від обсягів їх виробництва, тобто від рівня врожайності. Тому можна стверджувати, що контроль за розмірами можливих коливань рівнів урожайності дає змогу обмежити несподівані відхилення доходу та, відповідно, сприятиме зменшенню ймовірності невиконання або неповного виконання обов'язків щодо погашення кредитів сільськогосподарськими підприємствами.

Управління ризиком скорочення рівня врожайності має на меті обмежити можливості відхилень цього показника у бік зменшення. Одним із найбільш ефективних способів досягнення цього є вирощування найменш ризикових для даного господарства сільськогосподарських культур. Аналіз ризиковості виробництва окремих культур та їх сукупності рекомендовано здійснювати у два етапи: 1) виділення культур, урожайність яких є найбільш стійкою у динаміці у даному регіоні; 2)

визначення культур, що характеризуються оберненою залежністю рівнів урожайності (тобто, чим більшою є урожайність однієї культури, тим меншою має бути урожайність іншої і навпаки). Використання запропонованої методики дасть змогу не тільки зменшити ймовірність відхилення валового збору від середнього рівня, але й компенсувати непередбачувані втрати врожаю однієї культури за рахунок зростання врожайності іншої.

Проте проблемою в даному випадку є не тільки вибір сільськогосподарських культур, але й обґрунтування їх оптимальних обсягів виробництва, які б гарантували отримання максимального доходу сільгоспвиробнику. Тому важливою частиною процесу управління кредитними ризиками має бути оптимізація площ насаджень культур із врахуванням наявних у господарстві ресурсів. Для наведеного в дослідженні рекомендується застосовувати метод оптимізаційного моделювання, особливості якого

широко висвітлено вітчизняними науковцями-аграрниками [16; с. 106]. Отже, процес управління кредитними ризиками сільськогосподарських підприємств має передбачати цілеспрямований вплив на ризик зменшення врожайності шляхом обґрунтування вибору сільськогосподарських культур та встановлення їх оптимального співвідношення (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Управління ризиком скорочення рівня врожайності сільськогосподарських культур

Джерело: власні дослідження.

Однак, окрім рівня врожайності, випадковим показником, який визначає обсяг отриманого доходу, є ціна реалізації продукції. Тому з метою

отримання найбільшого ефекту варто максимізувати не просто дохід від реалізації сільськогосподарської продукції, а його очікуваний розмір, тобто математичне сподівання доходу. Зазначений показник варто обчислювати, виходячи із рівнів математичних сподівань урожайності та ціни реалізації. Загалом цільова задача лінійної моделі така: визначити оптимальне співвідношення галузей (сільськогосподарських культур), яке забезпечить отримання максимального очікуваного доходу із врахуванням наявних у господарстві ресурсів, а саме: землі, грошових коштів, трудових ресурсів.

Математичне сподівання врожайності та ціни реалізації продукції пропонується визначати на основі багаторічних даних цих показників за схемою: 1) розбиття динамічного ряду на інтервали; 2) обчислення ймовірності попадання показника у кожен із інтервалів; 3) визначення серединного значення інтервалу; 4) розрахунок математичного сподівання випадкової величини

як суми добутків ймовірності та серединного значення за всіма інтервалами.

Отже, економіко-математична лінійна модель оптимізації співвідношення галузей в сільськогосподарському підприємстві з метою мінімізації кредитних ризиків, спричинених недоотриманням врожаю сільськогосподарських культур, матиме вигляд:

$$Z = \sum_{i \in I} \dot{I}(p_i) \cdot \dot{I}(y_s) \cdot v_s \cdot x_i \rightarrow \max, \quad (3.1)$$

за умови виконання обмежень:

– стосовно наявної площі

$$\sum x_i = S; \quad (3.2)$$

– стосовно трудових ресурсів

$$\sum (l_{\varphi_s} \cdot \dot{I}(y_i) \cdot x_s + l_{r_s} \cdot x_s) \leq L; \quad (3.3)$$

– стосовно грошових ресурсів

$$\sum \dot{a}_s \cdot \dot{I}(y_s) \cdot x_s \leq A, \text{ або } \sum (\dot{a}_{\varphi_s} \cdot \dot{I}(y_i) \cdot x_s + \dot{a}_{r_s} \cdot x_s) \leq A; \quad (3.4)$$

– стосовно обмежень за окремими сортами

$$x_i \leq s_i; \quad (3.6)$$

– стосовно умови невід’ємності змінних

$$x_i \geq 0 .$$

(3.7)

Введемо такі позначення:

I – множина галузей рослинництва;

x_i – шукане значення площі вирощування культури i -го виду, га;

$M(p_i)$ – математичне сподівання рівня ціни реалізації 1 ц культури i -го виду, грн./ц;

$M(y_i)$ – математичне сподівання рівня урожайності культури i -го виду, ц/га;

v_i – частка реалізованої культури i -го виду, частка від одиниці;

l_{zi} – змінні витрати праці на виробництво 1 ц культури i -го виду, люд.-год./ц;

l_{ni} – постійні витрати праці на 1 га культури i -го виду, люд.-год./га;

a_i – очікуваний розмір грошових витрат на виробництво 1 ц продукції i -го виду, грн./ц;

a_{zi} – змінні витрати грошових ресурсів на виробництво 1 ц культури i -го виду, грн./ц;

a_{ni} – постійні витрати грошових ресурсів на 1 га культури i -го виду, грн./га;

s_i – нижня межа площі вирощування культури i -го виду, га;

S – загальна площа, що є в розпорядженні господарства, га;

L – максимально можливі прямі затрати праці, люд.-год.;

A – наявні в господарстві грошові ресурси, грн.

Перевіримо доцільність застосування запропонованої схеми управління кредитними ризиками шляхом цілеспрямованого впливу на ризик зменшення врожайності на прикладі фермерського господарства ПП СФГ «Тамерлан» Бердичівського району Житомирської області. Господарство має у розпорядженні 49,1 га землі. У ньому працюють 3 робітники. В ПП СФГ «Тамерлан» вирощують кілька, зазвичай дві, зернових культур. Тому про компенсацію недоотриманого врожаю за рахунок збільшення врожайності інших культур в даному випадку

мова йти не може. Із сукупності сільськогосподарських культур, які традиційно вирощують в регіоні, виділено ті, що є оптимальними для ПП СФГ «Гамерлан» в контексті управління ризиком зменшення рівня врожайності.

Як зазначалось раніше, першим кроком щодо вибору оптимальних для вирощування культур є дослідження стійкості їх рівня врожайності. Традиційними для Бердичівського району є зернові культури, цукрові буряки, картопля, овочі відкритого ґрунту. З метою аналізу схильності рівнів урожайності до коливань навколо їх середніх значень використано показники середньоквадратичного відхилення та коефіцієнта варіації врожайності наведених вище культур. З даних табл. 3.7 видно, що найбільш стійкими у динаміці є зернові та зернобобові культури. При цьому інші культури за ризиковістю вирощування є практично ідентичними. Це означає, що на основі результатів

дослідження рівня ризиковості виробництва прийняти остаточне рішення щодо вибору конкретних культур для вирощування господарством Бердичівського району неможливо, і тому доцільним є проведення подальшого аналізу.

Таблиця 3.7

**Розрахунок стійкості рівня врожайності
сільськогосподарських культур у
Бердичівському районі**

Культура	Середній рівень урожайності, ц/га	Показники стійкості рівня врожайності	
		Середньоквадратичне відхилення, ц/га	Коефіцієнт варіації, %
Зернові та зернобобові	23,45	4,50	19,19
Картопля	62,22	20,29	32,62
Овочі відкритого ґрунту	69,38	20,87	30,08
Цукрові буряки (фабричні)	197,50	61,39	31,09

Примітки: 1) враховано рівень урожайності зернових та зернобобових, картоплі, цукрових буряків за період 1997–2008 рр.; 2) враховано рівень урожайності овочів за періоди 1997–2004 та 2006–2008 рр.

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Виявлення залежності рівнів урожайності здійснено на основі аналізу парних коефіцієнтів кореляції показників урожайності

сітьгоспкультур. Зважаючи на те, що за результатами аналізу виключно за сільськогосподарськими підприємствами ранжирувати культури за пріоритетністю вирощування неможливо, в дослідженні також обчислено парні коефіцієнти кореляції за даними по всіх категоріях господарств (табл. 3.8).

Виявлено, що у сільськогосподарських підприємствах Бердичівського району найбільш бажаним є вирощування зернових та зернобобових культур. Це пояснюється тим, що, в разі зниження рівня врожайності картоплі, овочів або цукрових буряків відносно очікуваного середнього рівня, урожайність зернових та зернобобових зростає. І навпаки, погодні умови, які є несприятливими для вирощування зернових та зернобобових, позитивно впливають на урожайність інших сільськогосподарських культур. Також слід зазначити, що небажаною є комбінація таких культур як картопля та цукрові буряки.

Таблиця 3.8

**Розрахунок парних коефіцієнтів кореляції
рівня врожайності сільськогосподарських
культур у Бердичівському районі**

Культура	Зернові та зернобобові	Картопля	Овочі	Цукрові буряки
Всі категорії господарств*				
Зернові та зернобобові	1			
Картопля	-0,36	1		
Овочі відкритого ґрунту	-0,29	0,84	1	
Цукрові буряки (фабричні)	-0,16	0,82	0,73	1
Сільськогосподарські підприємства**				
Зернові та зернобобові	1			
Картопля	0,28	1		
Овочі відкритого ґрунту	0,31	0,36	1	
Цукрові буряки (фабричні)	0,28	0,68	0,24	1

Примітки: 1) по всіх категоріях господарств враховано рівень урожайності за період 2000–2007 рр.; 2) по сільськогосподарських підприємствах враховано рівень урожайності за періоди 1997–2004 та 2006–2008 рр.

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Отже, в якості основної культури у ПП СФГ «Тамерлан» доцільно обрати зернові та зернобобові культури, оскільки вони, з одного боку, є найбільш стійкими у динаміці, а з іншого – є своєрідним джерелом відшкодування несподіваних втрат від недоотримання урожаю

інших культур. Більш проблематичним є вибір серед трьох інших культур. Так, рівень урожайності досить стійких у динаміці цукрових буряків характеризується найменшою тісністю зв'язку із рівнем урожайності зернових та зернобобових. А картопля та овочі, врожайність яких має суттєвий обернений зв'язок із зерновими та зернобобовими, є найбільш ризиковими в контексті несподіваних коливань врожайності. Саме тому, при побудові моделі оптимізації галузевої структури у досліджуваному господарстві, пропонується дослідити всі згадані вище сільськогосподарські культури.

Для визначення математичного сподівання рівнів урожайності культур та ціни їх реалізації використано дані за період 1997–2008 рр. (за винятком тих років, у яких значення показників були нетипово високі або низькі). Слід зазначити, що, зважаючи на щорічне зростання ціни через дію інфляційних процесів, всі значення ціни реалізації приведено до базисного 1997 р. із

врахуванням щорічних рівнів інфляції. Обчислені рівні математичних сподівань цін в подальшому приведено до 2009 р. із врахуванням фактичних рівнів інфляції за період 1998–2008 рр. та прогнозованого коефіцієнта інфляції на 2009 р. Кількість інтервалів, на які слід розбити динамічний ряд, визначено за типовою формулою Стерджесса [96, с. 26].

Розмір грошових витрат на 1 ц продукції розраховано шляхом вирівнювання трендів показника собівартості 1 ц продукції за період 1997–2008 рр. (окрім нетипових років). При цьому для вирівнювання динамічного ряду собівартості зернових та зернобобових культур використано поліноміальну функцію 2-го порядку, картоплі – 4-го порядку, овочів відкритого ґрунту – 3-го порядку, цукрових буряків – 1-го порядку. Постійні та змінні витрати прямих затрат праці обчислено за Типовими технологічними проектами вирощування сільськогосподарських культур [150, с. 244]. При цьому прями затрати на

вирощування зернових та зернобобових, а також овочів визначено як середньоарифметичні постійних і змінних затрат, відповідно, озимої пшениці, озимого жита, ярого ячменю, кукурудзи на зерно, гречки, гороху посівного, сої та білоголової капусти, помідорів, столової моркви, столового буряку.

Зважаючи на те що у минулому господарство спеціалізувалось на виробництві зернових культур, а також з огляду на результати попередніх досліджень, вважається за доцільне ввести обмеження щодо мінімальної площі вирощування цих сільськогосподарських культур. Крім того, через деструктивний вплив технології виробництва продукції галузей картоплярства та буряківництва також пропонується обмежити площі під картоплею та цукровими буряками певними максимальними межами (табл.3.9).

Таблиця 3.9

**Вихідні дані для оптимізації галузевої
структури ПП СФГ «Тамерлан»**

Вид обмеження	Одиниця виміру	Культури				Обсяг та вид обмеження
		зернові та зернобобові	картопля	овочі відкритого ґрунту	цукрові буряки (фабричні)	
Площа	га	–	–	–	–	49,10
Очікувана урожайність	ц/га	23,40	63,00	68,89	191,37	–
Очікувана ціна	грн./ц	97,12	121,44	86,88	30,02	–
Очікувана частка реалізації продукції	%	95	80	95	85	–
Змінні витрати праці	люд.-год./ц	0,13	0,14	0,18	0,07	5082,00
Постійні витрати праці	люд.-год./га	8,32	37,63	171,59	47,52	
Очікувані грошові витрати	грн./ц	86,61	114,63	68,78	11,75	150000,00
Обмеження за площами культур	га	15,00	10,00	–	25,00	–

Джерело: власні дослідження.

Результати оптимізації площ насаджень ПП СФГ «Тамерлан» свідчать про те, що найбільш економічно вигідним для господарства є виробництво цукрового буряку (табл. 3.10). З огляду ж на числові обмеження можливої площі насадження останнього, господарству також вигідно вирощувати овочі. Площа ж посіву зернових та зернобобових культур, через їх

відносно низьку ціну, досягає лише необхідного мінімального рівня. Проте навіть за таких умов прибуток сільськогосподарського підприємства може зрости більш як у 5 разів. Звичайно, наведені розрахунки є досить умовними, оскільки практично неможливо з точністю передбачити врожайність, ціну та собівартість продукції, на якій господарство раніше не спеціалізувалось. Однак, незважаючи на це, доцільність вирощування саме цукрових буряків й овочів є очевидною.

Таблиця 3.10

Ефективність оптимізації співвідношення галузей рослинництва в ПП СФГ «Тамерлан» (максимізації доходу від реалізації)

Показник	Культура			Всього
	зернові та зернобобові	овочі відкритого ґрунту	цукрові буряки (фабричні)	
Площа посіву, га	15,00	17,2	16,9	49,10
Прямі затрати праці, люд.-год.	168,72	3169,80	1036,88	4375,40
Грошові витрати, грн.	30400,03	81658,39	37941,58	150000,00
Дохід від реалізації продукції, грн.	34089,76	97991,09	82368,98	21449,83
Очікуваний прибуток, грн.	3689,73	16332,70	44427,40	64449,83
Фактичний прибуток, грн.	12077,71	–	–	12077,71
Ефект від оптимізації співвідношення галузей, грн.	-8387,98	16332,70	44427,40	52372,12

Джерело: власні дослідження.

Наведена вище оптимізаційна задача дає змогу максимізувати дохід виробника і може бути підставою для прийняття рішення щодо можливості виконання позичальником умов кредитної угоди. Проте, на нашу думку, водночас із наведеною моделлю в сільськогосподарському підприємстві доцільно також визначати співвідношення площ насаджень сільськогосподарських культур, які б задовольнили умови максимізації прибутку від реалізації продукції.

На основі результатів рішення останньої можна здійснювати певні коригування отриманих раніше результатів. Розв'язання цільової задачі, яка б забезпечила отримання максимального прибутку, свідчить про незначні розходження із розв'язком попередньої моделі (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

**Ефективність оптимізації співвідношення
галузей рослинництва в ПП СФГ «Тамерлан»
(максимізації прибутку від реалізації)**

Показник	Культура			Всього
	зернові та зернобобові	овочі відкритого ґрунту	цукрові буряки (фабричні)	
Площа посіву, га	15,00	9,10	25,00	49,10
Прямі затрати праці, люд.-год.	168,72	1673,87	1536,82	3379,41
Грошові витрати, грн.	30400,03	43121,22	56235,12	129756,37
Дохід від реалізації продукції, грн.	34089,76	51746,00	122083,20	207918,96
Очікуваний прибуток, грн.	3689,73	8624,79	65848,08	78162,59
Фактичний прибуток, грн.	12077,71	–	–	12077,71
Ефект від оптимізації співвідношення галузей, грн.	-8387,98	8624,79	65848,08	66084,89

Джерело: власні дослідження.

Таким чином, впровадження заходів з управління кредитними ризиками сільськогосподарськими підприємствами спричиняє появу додаткових стимулів до кредитування сільгоспвиробників. При цьому впровадження запропонованої методики впливу на ризик коливання рівня врожайності сільськогосподарських культур не тільки

сприятиме уникненню негативних наслідків дії кредитних ризиків, але й забезпечить зростання ефективності виробництва продукції рослинництва.

Висновки до Розділу III

1. Запропоновано методикку прогнозування обсягів кредитування сільськогосподарських підприємств. Обчислено прогнозовані обсяги кредитування сфери сільськогосподарського виробництва. Прогнозований обсяг наданих кредитів визначено, спираючись на прогноз собівартості виробництва продукції та частки кредитних ресурсів у загальних витратах на виробництво сільськогосподарської продукції. Результати дослідження свідчать про існування стійкої тенденції до зростання вартості наданих кредитів.

2. Запропоновано та обґрунтовано доцільність створення кооперативного банку, який би займався кредитуванням

сільськогосподарських підприємств. Розрахунки, проведені в ході дослідження, свідчать, що потреба у ресурсах кооперативних банків зростає для сільськогосподарських підприємств Житомирської області.

3. Проведено анкетування керівників сільськогосподарських підприємств Житомирської області. Крім того, нами запропоновано та використано показник лізингової готовності для побудови кореляційно-регресійної моделі. В результаті проведених розрахунків виявлено фактори, які найбільше вплинули на бал лізингової готовності, а саме: рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва, трудозабезпеченість та коефіцієнт оновлення основних засобів.

4. Запропоновано економіко-математичну модель оптимізації співвідношення галузей в сільськогосподарському підприємстві на прикладі фермерського господарства ПП СФГ «Тамерлан» Бердичівського району Житомирської області.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні узагальнено теоретико-методологічні аспекти управління кредитуванням сільськогосподарських підприємств та обґрунтовано практичні пропозиції подолання проблеми дефіциту кредитних ресурсів у сфері сільськогосподарського виробництва. Результати дослідження дозволили дістатися висновків та висунути пропозиції, що відображають вирішення завдань відповідно до поставленої мети:

1. Визначено, що кредитне забезпечення є невід'ємною умовою розвитку сільськогосподарського виробництва. Однак складність та багатогранність кредитних відносин зумовлюють відсутність єдиної методологічної основи для розкриття їх сутності. Організація управління кредитуванням сільськогосподарських підприємств має свої особливості, що зумовлюють необхідність залучення в цей процес як

державних, так і приватних фінансово-кредитних установ. Мінімальна плата за кредит та економічний захист сільськогосподарських підприємств-позичальників є одними з найважливіших вимог, що висуваються до організації кредитування. Означені вимоги найкраще задовольняються фінансово-кредитними інституціями, які створені та функціонують на кооперативних засадах.

2. Теоретично доведено, що механізм управління кредитними відносинами слід розглядати як сукупність інструментів, важелів та стимулів, що цілеспрямовано впливають на якісні та кількісні характеристики кредитних відносин. Вектор дії складових цього механізму залежить від рівня управління кредитуванням, а відтак – від цілей, на які спрямовані діяльність державних органів управління фінансовою системою, фінансово-кредитних установ, сільськогосподарських підприємств. Сільськогосподарські підприємства мають брати

участь у процесі управління кредитуванням на паритетних засадах, разом з державними та приватними фінансово-кредитними установами.

3. Встановлено, що нестача обігових коштів, необхідність оновлення основних фондів зумовлює постійну потребу сільськогосподарських підприємств у кредитних ресурсах. Попит сільськогосподарських підприємств на короткострокові і довгострокові кредити продовжує зростати, незважаючи на збільшення обсягів їх кредитування. Водночас, організація кредитування сільськогосподарських підприємств здійснюється не на належному рівні та спричиняє появу ризиків, пов'язаних з неповерненням залучених коштів в строк або у повному обсязі.

4. Обґрунтовано, що рівень кредитування сільськогосподарських підприємств залежить від результатів фінансово-господарської діяльності. Найбільш істотними факторами впливу на рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств Житомирської області є середня

заробітна плата, що припадає на одного працівника підприємства, а також рівень зносу основних засобів. Впровадження заходів, що забезпечать коригування дії цих чинників, дозволить не тільки позитивно вплинути на рентабельність виробництва, але й збільшить ймовірність отримання кредитних ресурсів у необхідному обсязі.

5. Управління ризиком, пов'язаним з неповерненням залучених коштів в строк або у повному обсязі, на рівні сільськогосподарського підприємства має передбачати запровадження заходів, що можуть забезпечити оптимальне співвідношення прибутку та ризику. Відповідно до визначених цілей сільськогосподарські підприємства мають здійснювати системний збір, обробку та аналіз інформації про зовнішнє середовище, про внутрішні показники їх фінансової, виробничої, комерційної діяльності в минулому й у поточному періоді та здійснювати прогнози щодо їх майбутньої діяльності.

6. Обґрунтовано доцільність диверсифікації джерел кредитування сільськогосподарських підприємств, зокрема часткову заміну традиційних банківських кредитів кредитами кооперативного банку. Переваги, які забезпечуються залученням коштів кооперативного банку, а саме: гарантований захист з боку держави, мінімальні відсоткові ставки, доступність кредитних ресурсів, сприятимуть досягненню стабільності у розвитку кредитних відносин, рівноправними суб'єктами яких стануть сільськогосподарські підприємства. З'ясовано, що для придбання основних фондів сільськогосподарськими товаровиробниками доцільно використовувати таку форму кредитування як лізинг. Найбільш вагомими чинниками, що визначають готовність сільськогосподарських підприємств до лізингових операцій, є рентабельність виробництва, працевзабезпеченість та необхідність оновлення основних засобів.

7. Доведено, що кредитні ризики, які пов'язані з дією кліматичних, технологічних й економічних чинників, у процесі сільськогосподарського виробництва можна зменшити, завдяки оптимізації галузевої спеціалізації підприємства. Мінімізація кредитних ризиків, що можуть виникнути внаслідок зменшення врожайності та скорочення обсягів виробництва, досягається за рахунок певного підбору культур. Варіантність вибору визначається сумою очікуваного доходу підприємства-позичальника та наявних у господарстві матеріально-технічних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інформ. – аналіт. зб. / гол. ред. П.Т. Саблук, – К.: ІАЕ УААН, 2002. – Вип. 5. – 647 с.
2. Актуальні питання розвитку земельної реформи в Україні / А. С. Даниленко, Ю.Д. Білик, М. Ю. Гарбуз [та ін.]. – К.: Урожай, 2004. – С. 96.
3. Алексійчук В. М. Гроші та кредит в системі відтворення АПК / В. М. Алексійчук. – [вид. 2-ге]. – К.: ІАУ, 1999. – 383 с.
4. Алексійчук В. М. Кредитне обслуговування АПК: досвід та напрями розвитку / В. М. Алексійчук. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – С. 66.
5. Аналіз діяльності комерційних банків / за ред. Ф.Ф. Бутинця та А. М. Герасимовича. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 384 с.
6. Андрейцев В. І. Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: навч.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К.:

Истина, 1999. – С. 96.

7. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В. Г. Андрійчук. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.

8. Банасинский А. Теория страхования при социализме: Экономико-кибернетический аспект / А. Банасинский; под ред. Е. В. Коломина. – М.: Финансы, 1980. – С. 96.

9. Банківська енциклопедія / під ред. А. М. Мороза. – К.: Ельтон, 1993. – 336 с.

10. Банківська справа: навч. посіб. / за ред. Р. І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.

11. Банківські операції: навч. посіб. / під ред. О.В. Васюренко. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К.: Т-во «Знання»; КОО, 2001. – 255 с.

12. Банківські операції: підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна [та ін.]; за ред. А.М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2000. – 384 с.

13. Банковское дело / под ред. В. Й. Колосникова, Л.П. Кроливецкой. — М.: Финансы

й статистика, 1996. – С. 216.

14. Банковское дело / под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. – С. 169.

15. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. – [2-е изд.]. – М.: Науч. изд - во «Большая Российская энциклопедия»; СПб: Норинг, 1997. – 1434 с.

16. Браславец М. Е. Экономико-математические методы в организации и планировании сельскохозяйственного производства: учеб. [для студ. экон. с.-х. вузов] / М. Е. Браславец. – М.: Экономика, 1971. – 358 с.

17. Бубнова К. Страхование рисков, связанных с кредитованием на приобретение недвижимости / К. Бубнова // Финансовые услуги. – 1998. – № 9-10. – С. 54.

18. Васюренко О. В. Банківський менеджмент / О. В. Васюренко.– К.: Т-во «Знання», 2001. – 320 с.

19. Васюренко О. В. Банківські операції:

навч. посіб. / О.В.Васюренко. – К.: Т-во «Знання»; КОО, 2000. – 243 с.

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусол. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 1986. – 1440 с.

21. Верхоглядова Н. Оценка и подходы к управлению банковскими рисками / Н. Верхоглядова // Экономика. Финансы. Право. – 1999. – №10. – С. 8.

22. Вітлінський В. Концепція стратегії кредитного ризику / В. Вітлінський // Банківська справа. – 2000. – №1. – С. 13.

23. Вовчак О. Д. Банківська справа в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку / О. Д. Вовчак // Фінанси України. – 2003. – № 10. – С. 118-125.

24. Вожжов А. Капітал банку як складова ресурсів банківської системи / А. Вожжов, О. Клименко // Банківська справа. – 2003. – № 4. – С. 83-95.

25. Вожжов А. П. Формування ресурсів

комерційного банку / А.П. Вожжов // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 116-129.

26. Волохов В. Підвищення ефективності кредитування шляхом розподілу функцій у кредитному процесі / В.Волохов // Вісн. НБУ. – 2002. – №1. – С. 30.

27. Волошин І. Обчислення ліміту кредитування за допомогою УАК-технології та з урахуванням часової структури ліміту / І. Волошин // Вісн. НБУ. — 2001. — № 5. — С. 41-43.

28. Вступ до банківської справи: навч. посіб. / за ред. М.І. Савлука. – К.: Лібра, 1998. – 352 с.

29. Гавриленко С.М. Методика аналізу об'єктів застави агропромислових підприємств / С.М. Гавриленко // Економіка АПК. – 2003. – № 9. – С. 104-112.

30. Гайдучький А. Економічні механізми забезпечення інвестиційної конкурентоспроможності аграрного сектора

економіки / А.Гайдуцький // Економіка України.
– 2003. – № 2. – С. 72.

31. Гальчинський А. Теорія грошей /
А. Гальчинський. – К.: Вид-во Соломії
Павличко «Основи», 2001. – 182 с.

32. Гарнага О.М. Іпотека земель
сільськогосподарського призначення /
О.М.Гарнага // Землевпоряд. вісн. – 2005. – № 4.
– С. 76-78.

33. Гладких Д. Основні тенденції розвитку
кредитного ринку в Україні, або колективний
портрет українського позичальника / Д.Гладких
// Вісн. НБУ. – 2001. – № 9. – С. 49-53.

34. Голиченков А.К. Юридические
критерии возможности кодификации земельного
законодательства в форме кодекса. Варианты
решения проблемы / А.К. Голиченков, //
Экологическое право России: сб. материалов науч.-
практ. конф., 1995–1998 гг. — М.: Зерцало, 1999.
– С. 140-146.

35. Головатюк М.С. Роль держави у

створенні та розвитку ринку земель / М.С. Головатюк // Землевпоряд. вісн. – 2004. – № 4.– С. 70-76.

36. Голуб В. Концептуальні підходи до управління проблемними кредитами в комерційних банках / В. Голуб // Вісн. НБУ. – 2006.- №2 .– С. 56-57.

37. Гончарук Я. М. Засоби кредитування агропромислового виробництва в Чернігівській області / Я. М. Гончарук // Економіка АПК. – 2005. – №1. – С. 78-80.

38. Господарський кодекс України: // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2003. – № 18-22.

39. Гроші та кредит / за ред. Б.С. Івасіва. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000. – 268 с.

40. Гроші та кредит: підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз. [та ін.]. – К.: Либідь, 1992. – С. 123-182.

41. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментарях / за ред. Б.П. Луціва. – Тернопіль:

Карт-бланш, 2000. – 186 с.

42. Гудзь О.Є. Забезпечення сільськогосподарських підприємств кредитними ресурсами / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2003. – №1. – С. 86-90.

43. Гудзь О.Є. Розвиток нетрадиційних методів кредитування в аграрному секторі економіки / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. –2003. – №1. – С. 61-67.

44. Дадашев Б.А. Удосконалення фінансово-кредитного обслуговування сільського господарства / Б. А. Дадашев // Економіка АПК. – 2003. – № 11. – С. 70.

45. Даниленко А.С. Законодавство і земельна реформа / А.С.Даниленко // Землевпоряд. вісн. – 2004. – № 4. – С. 2-10.

46. Дем'яненко М.Я. Кредитна політика держави щодо аграрного сектора економіки в ринкових умовах / М. Я. Дем'яненко //Економіка України. – 2002 – № 1. – С. 51-59.

47. Дем'яненко М.Я. Проблеми іпотеки

сільськогосподарських земель / М.Я. Дем'яненко
// Економіка АПК. – 2003. – №2. – С. 101.

48. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку [Електронний ресурс] / М.Я.Дем'яненко Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку: доп. на 9-х річних зборах Всеукр. конгресу вчених екон.-аграр. Київ, 26-27 квітня 2007 р. / УААН, Нац. наук. Центр «ІАЕ». – Режим доступу: <http://www.faaf.org.ua>.

49. Дем'яненко С.І. Досвід Німеччини під заставу сільськогосподарської землі / С. І. Дем'яненко // Економіка АПК. - 2002. – №10. – С. 134-139.

50. Денежное обращение и кредит капиталистических стран: учебник / под ред. В. М. Федоренко, А. В. Федоренко. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К.: Вища шк., 1989. – 288 с.

51. Денисенко А.А. Забезпечення ефективної системи кредитування сільськогосподарського виробництва /

А. А. Денисенко // Економіка АПК. – 2000. – № 2. – С. 15.

52. Деньги, кредит, банки: справочное пособие / под ред. Г. И. Кравцова. – М., 1994. – С. 17-18.

53. Деньги, кредит, банки: учебник / под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 454 с.

54. Державний механізм здешевлення кредитів для агропідприємств на 2007 р. [Електронний ресурс].– Режим доступу: agroua.net.

55. Дзюблюк О. В. Проблеми підвищення ефективності кредитних операцій комерційних банків / О. В. Дзюблюк // Фінанси України. – 2000.– №9. – С. 55.

56. Дзюблюк О. В. Оцінка ефективності кредитних вкладень комерційних банків / О. В. Дзюблюк // Фінанси України. – 2000. – №9. – С. 149.

57. Дідковська Л.І. Потенційні ризики

аграрної іпотеки / Л.І. Дідковська / Економіка АПК.– 2007. – №3. – С. 53-57.

58. Економічний словник-довідник / за ред. С.В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.

59. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. – К.: Міжнар. екон. фун., 2000. – 704 с.

60. Євтух О.Т. Кредит як соціально-економічне явище / О.Т. Євтух // Фінанси України. – 2006. – № 3. – С. 7-20.

61. Єпіфанов А. Проблеми кредитування та оцінки кредитоспроможності клієнтів банку / А. Єпіфанов // Банківська справа. – 1997. – №5. – С. 39-45.

62. Єфимов С. Л. Енциклопедичний словник. Економіка й страхування / С.Л.Єфимов. – М., 1996. – 527 с.

63. Земельний кодекс України: закон України, прийнятий 25 жовтня 2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 34. – С. 14-22.

64. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в

сільському господарстві України і США. – К.: Логос, 1996. – 224 с.

65. Іванов В. М.   Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: курс лекцій / В. М. Іванов, І. Я. Софіщенко. – К.: МАУП, 2001. – 232 с.

66. Іванов В. М.   Деньги и кредит / В. М. Іванов. – К.: МАУП, 1999. – С. 12.

67. Інструкція про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків: затвердж. постановою Правління НБУ від 14.04.98 р. № 141. Режим доступу: / www.zakon.rada.gov.ua.

68. Іпотечне кредитування / за ред. О. С. Любуня, О. С. Кіреєва, М.П. Денисенка. – К. 2005. – 392 с.

69. Іпотечне кредитування в аграрному секторі економіки України / М.Я. Дем'яненко, В. М. Алексійчук, О. Є. Гудзь, А. В. Сомик. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – С. 76.

70. Калла   А. Ф М.   Перспективи

продовольчої безпеки в ХХІ сторіччі / А. Ф. М. Калла. // США: Майбутнє світового продовольства: матеріали конф. – Університет штату Іллінойс, 1997. – С. 40-58.

71. Кириленко І. Г. Агропромисловий комплекс України: сучасний стан та погляд у майбутнє / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 23 – 28.

72. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків: монографія / М. С Клапків. – Тернопіль: Економічна думка; Карт-бланш, 2002. – 570 с.

73. Коломойцев Е.Е. Універсальний словник економічних термінів (інвестування, конкуренція, менеджмент, маркетинг, підприємництво): навч. посіб. – К.: Молодь, 2000. – 384 с.

74. Колотуха С. М. Удосконалення кредитування сільськогосподарського виробництва / С. М. Колотуха // Економіка АПК. – 2004. – № 6. – С. 108.

75. Колотуха С. М. Удосконалювати систему кредитування сільськогосподарських підприємств / С. М. Колотуха, К. М. Мельник // Економіка АПК. – 2003. – № 6. – С. 64-68.

76. Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.test.minagro.gov.ua

77. Костюченко О. А. Банківське право: навч. посіб. / О. А. Костюченко. – [2-ге. вид; перероб. і доп.]. – К.: МАУП, 2000. – 240 с.

78. Кочетков В. Н. Анализ банковской деятельности: теоретико-прикладной аспект: монография / В. Н. Кочетков. – К.: МАУП, 1999. – 189 с.

79. Кравченко Р. Г. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве / Р. Г. Кравченко. – М.: Колос, 1978. – 424 с.

80. Крол И. Некоторые вопросы развития теории кредита / И. Крол // Деньги и кредит. –

1983. – № 1. – С. 29.

81. Лаврушин О. И. Кредит как стоимостная категория социалистического производства / О.И. Лаврушин. – М.: Финансы и статистика, 1989. – С. 60.

82. Лексис В. Кредит и банки: пер. с нем. В. Лексис. – М.: Перспектива, 1994. – С. 5-7.

83. Лисенков Ю. М. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн / Ю. М. Лисенков. – К.: Зовнішня торгівля, 2005. – 118 с.

84. Лишанский М. Л. Краткосрочное кредитование сельскохозяйственных предприятий / М. Л. Лишанский, И. Б. Маслова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 287 с.

85. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю. М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.

86. Лузан Ю. Я. Кооперативні банки – важливий фактор зростання аграрної економіки / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2004. – № 5. –

С. 95-97.

87. Лузан Ю. Я. Фінансові аспекти формування ринкового середовища в аграрному секторі АПК [Електронний ресурс] / Ю.Я. Лузан. – Режим доступу до журн.: <http://www.faaf.org.ua:8102/index.php?option>.

88. Майовець Є. Й. Теорія аграрних відносин: навч. посіб./ Є. Й. Майовець – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 220-231.

89. Малій О. Г. Кредитування агровиробництва: тенденції та ефективність [Електронний ресурс] / О. Г. Малій. – Режим доступу до журн: <http://www.faaf.org.ua:8102/index.php?option>.

90. Малік М. Й. Кредитне обслуговування сільськогосподарських кооперативів: монографія / М. Й. Малік, А. С. Кудінов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 166 с.

91. Манко І. П. Деякі аспекти застосування методів економіко-статистичного моделювання при проведенні грошової оцінки

земель / І.П.Манко / Землевпоряд. вісн. – 2004. – №1. – С. 80.

92. Маркетинг: Толковый терминологический словарь-справочник / науч. ред. А. К. Джинчарадзе. – М.: Инфоконт, СП «Медсервис Интернешнл», 1991. – С. 31.

93. Маркова Н.В. Статистика в Excel: учеб. пособие / Н. В. Маркова, В. Я. Трофимець. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 368 с.

94. Маркова О. М. Коммерческие банки и их операции: учеб. пособие. / О. М. Маркова, Л. С. Сахарова, В. Н. Сидоров. – М.: Банки и операции; ЮНИТ, 1995. – С. 32.

95. Мармоза А.Т. Загальна теорія статистики / А. Т. Мармоза. – К.: Ельга, Ніка – Центр, 2003. – 344 с.

96. Мармоза А.Т. Практикум з теорії статистики: навч. посіб. / А. Т. Мармоза. – [3-є вид., випр.]. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2007. – 348 с.

97. Месаль-Веселяк В. Я. Розвиток форм

господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месаль-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – №12. – С. 34-41.

98. Мллер Р. Л. Современные деньги и банковское дело: пер. с англ. / Миллер Р. Л., Ван-Хуз Д. Д. – М.: ИНФРА-М, 2000. – Т. XXIV. – 856 с.

99. Мироненко В.П. Економічний механізм формування кредитних відносин в умовах розвитку ринку землі / В. П. Мироненко // Економіка АПК. – 2007. – №2. – С. 97-100.

100. Мироненко В. П. Удосконалення економічного механізму кредитування сільськогосподарських товаровиробників [Електронний ресурс]. / В. П. Мироненко, А. М. Москаленко. – Режим доступу до журн.: <http://www.faaf.org.ua:8102/index.php?option>.

101. Міжигурський А. Кредитори АПК: патріоти чи камікадзе? [Електронний ресурс] / А.Міжигурський. – Режим доступу: <http://www.faaf.org.ua>.

102. Національний банк і грошово-кредитна політика: підручник за ред. А.М. Мороза та М.Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.

103. Нечипоренко О.М. Світова практика розвитку земельних відносин / О. М. Нечипоренко // Економіка АПК. – 2007. – №4. – С. 154-157.

104. Нужна С.А. Оцінка економічного ризику сільськогосподарських підприємств / С. А. Нужна // Економіка АПК. – 2007. – №4. – С. 51-59.

105. Олексієнко С. Управління ризиками в системі банківського менеджменту / С. Олексієнко // Банківська справа. – 1998. – №2. – С. 24.

106. Онищенко О. М. Проблема заставного кредитування нових господарських структур / О.М. Онищенко // Економіка АПК. –2002. – №9.– С. 3-6.

107. Орлюк Є.І. Модель ризиків

неповернення кредитів у сільському господарстві / Є. І. Орлюк, І. А. Шубенко // Економіка АПК. – 2004. – №8. – С. 80-86.

108. Основи банківської справи / під ред. А.М. Мороза. - К.: Лібра, 1994. – С. 62-63.

109. Основи економічної теорії. посіб. [для студ. вищих навч. зал.] за ред. С. В. Мочерного. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 472 с.

110. Основи економічної теорії: навч. посіб. / за заг. ред. П. В. Круша, В. І. Депутат, С. О. Тульчинської. – К.:Каравела, 2007. – 448 с.

111. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / за ред. Г. Н. Кличка та В. П. Несторенка. – К., Вища школа. – Знання, 1997. – 743 с.

112. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Житомирської області: стат. зб. / за ред. Г. А. Пашинської; гол. управ. стат. у Житомир. обл. – Житомир, 2007. – 118 с.

113. Охримовський О. В. Удосконалення

фінансово-кредитних відносин у діяльності агропромислового комплексу на прикладі Чернівецької області / О. В. Охримовський // Економіка АПК. – 2002. – №2. – С. 59.

114. Пиріг Г.І. Генезис кредитних відносин у сільському господарстві / Г. І. Пиріг // Економіка АПК. – 2004. – №2. – С. 64-69.

115. Пиріг Г.І. Удосконалення кредитних відносин в аграрному секторі економіки / Г. І. Пиріг // Економіка АПК. – 2004. – №1. – С. 106-109.

116. Політика і розвиток сільського господарства в Україні / за ред. Штефана фон Крамона. – Таубаделя, С. Зорі, Л. Штріве. – К.: Альфі-Принт, 2001. – С. 76.

117. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті України на 2006 рік на здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення коротко- і довгострокових кредитів (із змінами): затв. постановою КМУ від

18.02.2004 р. №184 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.

118. Порядок використання у 2007 році коштів, передбачених у Державному бюджеті на здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення короткострокових і середньострокових кредитів: затв. постановою КМУ від 21.02.2007 р. №259 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.

119. Про банки і банківську діяльність: закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121–// Урядовий кур'єр. – 2001. – 17 січня. – С. 16-22.

120. Про власність: закон України від 26.03.91. № 20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.

121. Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та подальшого розвитку аграрного сектора економіки. Указ Президента України від 21 лютого 2002 р. №170

– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / www.zakon.rada.gov.ua.

122. Про заставу: закон України від 02.10.92р. № 26-54-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.

123. Про затвердження Порядку використання коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів відповідно до законодавства: наказ Мін.- аграр. політики України, Мін- фінансів України від 2 липня 2003 року № 212/427. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.

124. Про затвердження Порядку використання коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на здійснення фінансової підтримки суб'єктів агропромислового комплексу всіх форм власності та господарювання через механізм

здешевлення кредитів: наказ Мін- аграр. політики України, Мін- фінансів України від 10 липня 2003 року № 227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).

125. Про інвестиційну діяльність: закон України від 10 грудня 1991 року N 1955-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

126. Про іпотеку: закон України від 05.06.2003р. № 38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).

127. Про кредитні спілки: закон України від 10 липня 2003 р. №1096-IV // Баланс. – 2003. – №7. – С. 12-27.

128. Про кредитування: затв. постановою Правління НБУ від 28.09.95 р. № 246. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).

129. Про лізинг: закон України від 11 грудня 2003 р. № 723/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).

130. Про надання допомоги сільськогосподарським товаровиробникам, які постраждали внаслідок несприятливих погодних умов зимівлі озимих зернових культур у 2003 році: Постанова КМУ від 31 березня 2003 р. № 410. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.

131. Про оподаткування прибутку підприємств: закон України від 22.05.97 р. № 283/97 (зі змінами та доп.) -ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.

132. Про часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам та іншим підприємствам агропромислового комплексу: постанова КМУ від 27 січня 2001 р. №59 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.

133. Прокопенко В.Ю. Сутність і природа кредиту / В. Ю. Прокопенко // Вісн.Харківського

нац. ун-ту ім. В. Н. Карабіна. – 2004. – Вип. 634.
– С. 152-154.

134. Райзберг Б. А. Современный
экономический словарь / Б. А. Райзберг,
Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.:
ИНФРА-М, 1996. – 496 с.

135. Реформування та розвиток
підприємств агропромислового виробництва / за
ред. П. Т. Саблука. – К.:ІАЕ, 1999. – 532 с.

136. Роуз П.С. Банковский менеджмент:
предоставление финансовых услуг: пер. с англ. /
П. С. Роуз. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 743 с.

137.Рябініна Л. Теорія і практика
кредитних відносин в Україні / Л. Рябініна //
Вісн. НБУ. – 2002. – № 1. – С. 26-27.

138. Саблук П. Т. Економічний механізм
АПК у ринковій системі господарювання /
П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. – №2. –
С. 3-10.

139. Саблук П.Т. Перші кроки нового
Земельного кодексу України / П. Т. Саблук //

Землевпоряд. вісн. – 2002. – № 3. – С. 3.

140. Саблук П. Т. Перші кроки нового Земельного кодексу України / П.Т. Саблук // Землевпоряд. вісн. — 2002. — №3. — С. 25.

141. Словарь законодательных и нормативных терминов (Юридический словарь И. Дахно.). – К.: Блиц-информ, 1998. – 352 с.

142. Словник сучасної економіки МАКМІЛАНА: пер. з англ. – К.: Артек, 2000. 526 с.

143. Словник термінів ринкової економіки / за ред. В. І. Науменка. – К.: Глобус, 1996. – 288 с.

144. Сомик А. В. Механізм часткової компенсації ставок за кредитами комерційних банків підприємствам АПК / А. В. Сомик // Економіка АПК. – 2003. – №7. – С. 114.

145. Сомик А. В. Особливості розвитку системи сільськогосподарського кредитування в зарубіжних країнах / А. В. Сомик // Економіка АПК. – 2002. – №8. – С. 136.

146. Статистичний щорічник

Житомирської області за 2008 рік / за ред. Л. О. Рижкової; гол. упр. стат. у Житомир. обл. – Житомир, 2008. – 491 с.

147. Сундук А. Банківське кредитування як чинник гарантування інвестиційної безпеки регіонів України / А. Сундук, Я. Юрін // Вісн. НБУ. – 2005. – №2. – С. 24-36.

148. Супіханов Б. К. Бюджетна підтримка сільського господарства / Б. К. Супіханов // Економіка АПК. – 2007. – №2. – С .61-66.

149. Тарасюк С. Г. Розвиток системи сільськогосподарського кредиту в Україні / С. Г. Тарасюк // Економіка АПК. – 2002. – №9. – С. 114.

150. Технології та технологічні проекти вирощування основних сільськогосподарських культур: навч. посіб. / О. Ф. Смаглій, О. А. Дереча, П. О. Рябчик [та ін.]. – Житомир: ДВНЗ «Державний агроекологічний університет», 2007. – 544 с.

151. Тиркало Р. І. Фінансовий аналіз

комерційного банку: основи теорії, експрес-діагностика, рейтинг: навч. посіб. / Р. І. Тиркало, З. І. Щибиволок. – К.: Слобожанщина, 1999. – 236 с.

152. Титова Н. Новий Земельний кодекс України: позитивні та негативні аспекти / Н. Титова // Право України. – 2002. – №4. – С. 70.

153. Тодосійчук Ю. В. Види та форми кредитів у забезпеченні відтворення основних засобів / Ю. В. Тодосійчук // Економіка АПК. – 2007. – №4. – С. 98-101.

154. Тонюк М. О. Аналіз правових засад становлення ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні / М. О. Тонюк // Землевпоряд. вісн. – 2005. – №3. – С. 63-68.

155. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление й операции / В. М. Усоскин. – М.: Все для Вас, 1993. – С. 187.

156. Финансовый менеджмент / под ред. Е. С. Стояновой. – М.: Изд-во «Перспектива», 1998. – 656 с.

157. Финансы, денежное обращение, кредит / под ред. Л. А. Дробозиной. – М.: Финансы Издательское объединение «ЮНИТИ», 1997. – 337 с.

158. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / М. Я. Дем'яненко, В. М. Алексійчук, А. Г. Борщ [та ін.]; за ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.

159. Фінанси сільськогосподарських підприємств: посібник з питань фінансових відносин у ринкових умовах / за ред. М.Я. Дем'яненка. – К.:ІАЕ, 2000. – 604 с.

160. Формування ринку землі в Україні / за ред. А.С.Даниленка, Ю. Д. Білика. – К.: Урожай, 2002. – С. 94.

161. Хозяйственное право / отв. ред. В. В. Лаптева. – М.: Юридическая литература, 1983. – С. 338.

162. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу / М.Й.Хорунжий. –

підручник – К.:КНЕУ, 2000. – 340 с.

163. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 року // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40 – 44. – С. 42.

164. Циганок В. М. Результативність та проблеми розвитку реформованих аграрних підприємств / В. М. Циганок, М. К. Циганок // – Вісн. ЖНАЕУ. – 2008. 2(24). – С. 141 - 149.

165. Цюпа Н. Хліб і влада / Н. Цюпа // Сільські вісті. – 2003. – 11 вересня.

166. Черевко Г. В. Система кредитування фермерства у США / Г.В. Черевко, М.С. Ващик // Фінанси України. – 2008. – №7. – С. 102.

167. Чернюк Л. Г. Економіка регіонів (областей) України: навч. посіб. / Л. Г. Чернюк, Д. В. Клиновий. – К.: ЦУЛ, 2002. – 644 с.

168. Шамова І. В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: навч. посіб / І. В. Шамова. – К.: КНЕУ, 2001. – 195 с.

169. Шубенко І. А. Страхування кредитних ризиків / І. А. Шубенко // Економіка АПК. –

2003. – №8. – С. 94-100.

170. Шуст О. А. Економіко-правові передумови формування іпотечного кредитування / О.А. Шуст // Землевпоряд. вісн. – 2004 №1. – С. 75-80.

ДОДАТКИ

Надходження коштів Державного бюджету, які надійшли на підтримку сільськогосподарських товаровиробників Житомирської області в 2003- 2007 рр., тис. грн.

№ з/п	Район	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	Разом
1	Андрушівський	1732	3631	2915	3346	3887	15511
2	Бердичівський	1497	2309	3115	4410	7897	19228
3	Любарський	1285	1648	2009	3713	4994	13649
4	Попільнянський	4081	6407	7234	9947	9775	37444
5	Ружинський	2561	3329	2361	5551	5549	19351
6	Чуднівський	1547	1824	1886	4550	4795	14602
7	Романівський	828	891	1149	1935	2991	7794
8	Житомирський	1890	1597	5257	6030	6316	21090
9	Коростишівський	708	1204	1152	1426	1482	5972
10	Нов.-Волинський	2910	4329	4717	6808	11140	29904
11	Черняхівський	807	987	1952	2518	4962	11226

12	Баранівський	586	469	533	1218	1500	4306
13	Вол.- Волинський	585	443	348	1059	1168	3603
14	Ємільчинський	1152	1882	3389	4464	5187	1607 4
15	Коростенський	1054	971	1594	2324	4002	9945
16	Лугинський	327	242	1147	1053	1201	3970
17	Малинський	1142	1714	1053	1182	1424	6515
18	Народицький	465	323	808	708	807	3111
19	Овруцький	1334	1544	2488	3454	4213	1303 3
20	Олевський	565	770	3875	5526	7393	1812 9
21	Радомишльськ ий	1815	2468	1990	3692	4145	1411 0
22	Червоноармійс ький	1343	1144	2197	3189	3549	1142 2
23	Брусилівський	2188	2229	2110	3388	4470	1438 5
Разом:		32402	4235 5	5527 9	8149 1	10284 7	3143 74

Джерело: за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

**Динаміка залучених кредитних ресурсів
сільськогосподарськими підприємствами
Житомирської області за 2003 – 2008 рр., тис. грн.**

№ з/п	Район	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
1	Андрушівський	1376 3	17396	56905	1654	5529	6234
2	Бердичівський	4923	3144	21865	5919	5344	470
3	Любарський	1617	886	9803,2	1397 7	17958	27420
4	Попільнянський	2315 2	37366	30596, 5	3288 3	17456	34490
5	Ружинський	7840	3653	16649, 7	6160	7934	24975
6	Чуднівський	2772	1392	10207	4756	3862	9255
7	Романівський	1349	905	2165	1895	2184	4556
8	Житомирський	5259	18204	58176	8667	6212	780
9	Коростишівський	1468	2250	1734,2	0	30	0
10	Нов.-Волинський	1111 5	8701	9315,8	6826	25194	27671
11	Черняхівський	482	165	1511	312	245	0
12	Баранівський	659	15	265	0	0	3890
13	Вол.-Волинський	613	310	215	42	0	0
14	Ємільчинський	1342	1084,4	4180	1795	940	1400
15	Коростенський	576	2057	22525	260	8750	160
16	Луганський	241	0	1120	0	0	1800
17	Малинський	2013	864	1217,4	334	526	8440
18	Народицький	157	90	198	200	230	0
19	Овруцький	630	108	2095,6	890	1390	1636

20	Олевський	690	798	1130,9	716	577	691
21	Радомишльський	5882	1510	9935	6711	80	1238
22	Червоармійський	1381	821	1630,8	866	972	2338
23	Брусилівський	9576	2827,5	4788	2843	4670	6050
	По області	9750 0	10454 7	268229	9770 6	11008 3	16349 4

Джерело: за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

**Сума компенсаційних коштів, наданих
сільськогосподарськими підприємствами
Житомирської області за 2003 – 2006 рр., тис. грн.**

№ з/п	Район	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
1	Андрушівський	430	563,4	1777,8	223,87	320,42	458,69
2	Бердичівський	415	196,2	806,5	503	356,11	315,49
3	Любарський	161	50,2	630,28	248,72	699,06	2124,71
4	Попільнянський	1529	2454,4	3494,3	3568,1	2061,22	2400,64
5	Ружинський	666	212,4	893,3	1124	587,82	704,65
6	Чуднівський	298	73,5	612,45	531,07	212,92	244,11
7	Романівський	122	38	117,45	285,58	96,71	297,42
8	Житомирський	564	219,5	1683,2	1013,5	721,72	953,10
9	Коростишівський	52	106	84,9	53,85	1,57	0,00
10	Нов.-Волинський	865	340,6	530,7	482,27	898,75	1000,75
11	Черняхівський	52	10,3	79,8	88,46	16,65	0,00
12	Баранівський	52	0,4	15,9	0	0,00	0,00
13	Вол.-Волинський	62	10,5	13,2	0,8	0,00	0,00
14	Ємільчинський	72	39,6	270,9	289,12	198,60	195,34

15	Коростенський	44	149,3	198,89	29,69	584,31	95,47
16	Лугинський	4	0	13,2	65,48	25,85	69,46
17	Малинський	105	33	100,85	18,19	28,81	604,23
18	Народицький	12	4,3	13,61	9,61	4,53	0,00
19	Овруцький	33	6,2	141,8	192,07	134,73	120,28
20	Олевський	58	29,6	80,7	132,7	59,43	14,41
21	Радомишльський	764	46,5	440,1	471,14	52,03	86,20
22	Червоармійський	148	44	73,81	99,76	86,52	63,85
23	Брусилівський	791	184,5	309,73	521,04	382,18	224,20
	По області	7299	4812,4	12383	9952	7529,96	9973,00

Джерело: за даними Головного управління агропромислового розвитку у Житомирській області.

**Динаміка результатів діяльності
сільськогосподарських підприємств Житомирської
області, прибуток, збиток від усієї діяльності, тис. грн.**

Район	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
ПО ОБЛАСТІ	-69400,7	13590,0	36032,4	65479,8	11079,7
Андрушівський	-4332,0	360,0	-2586,0	1473,0	10526,0
Баранівський	-2105,0	1059,0	-1259,0	-787,8	-1122,1
Бердичівський	-5300,7	-598,7	-480,4	582,1	1491,4
Брусилівський	-1002,2	689,5	1768,1	976,2	682,5
Вол.-Волинський	-2115,3	-1178,2	-587,8	-642,9	-962,2
Ємільчинський	-812,0	1870,0	1598,9	873,8	949,0
Житомирський	-4321,8	-1037,7	-402,5	-1083,4	-1114,1
Коростенський	-835,8	-247,3	138,0	-228,4	-2548,8
Коростишівський	-2381,0	-972,0	-370,4	39,1	-2537,2
Луганський	-1088,4	-798,3	-6,8	780,3	-1444,9
Любарський	-4298,4	-699,0	-2110,0	-1906,2	-620,3
Малинський	-3575,8	-1181,3	-2041,5	-2146,0	-112,6
Народичський	-709,0	-296,0	-124,7	-150,1	-1671,9
Нов.-Волинський	-6553,0	3577,0	11497,8	5446,4	-575,9
Овруцький	-3346,0	1964,4	3567,6	49,2	4525,0
Олевський	-2154,8	-278,5	1434,5	706,4	-2934,5
Попільнянський	3151,6	15638,2	21984,8	20741,4	-1546,8
Радомишльський	56,4	4858,5	7598,0	26316,7	10985,0
Романівський	-2895,6	-273,8	-654,3	-299,7	1871,5
Ружинський	-8555,9	-2653,5	-1579,6	3189,9	3846,1
Червоноармійський	-6322,7	-1151,1	-137,0	-40,4	-2209,8
Черняхівський	-5005,7	-2211,1	214,4	-508,9	-1808,5
Чуднівський	-4897,6	-732,1	-1429,7	-1130,9	-2161,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Додаток Д

**Матриця вихідних даних для побудови
групування сільськогосподарських
підприємств за рівнем рентабельності**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Черниш Ольга Володимирівна

**Управління кредитування
сільськогосподарських підприємств**

Монографія

Редактор Л. В. Якубовська

Комп'ютерна верстка Н. Б. Шелудченко

Художнє оформлення О. О. Михайловська

Підписано до друку 20.02.2010 р. Формат 60x84/16.

Гарнітура Times New Roman. Ум. Друк. Арк. 12,78.

Наклад 500 прим. Зам. №37.

Свідоцтво суб'єкта про державну реєстрацію

ДК №3402 від 23.02.2009 р.

Житомирський національний агроекологічний університет
10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7, тел.. (0412)37-49-44

